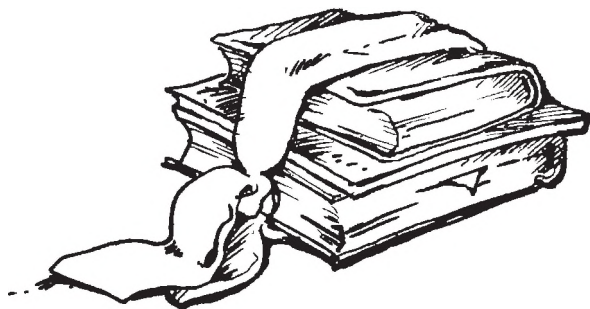

Wawrzyniec F. Rakowski
PAMIĘTNIK
WIELKIEJ WOJNY PÓŁNOCNEJ

Wydawnictwo DiG

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wzwyższego

Digitalizacja sfinansowana w ramach projektu Edukacja w ramach ustawy 715/P-DJN/2016 ze środków Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wzwyższego, prowadzonej na dotychczasowy sprzęt i materiały.

PAMIĘTNIK WIELKIEJ WOJNY PÓŁNOCNEJ

Wawrzyniec F. Rakowski

PAMIĘTNIK
WIELKIEJ WOJNY
PÓŁNOCNEJ

Opracowanie
Mirosław Nagielski i Marek Wagner

Warszawa 2002

CIP — Biblioteka Narodowa
Rakowski, Wawrzyniec F.
Pamiętnik wielkiej wojny północnej / Wawrzyniec F. Rakowski;
oprac. Mirosław Nagielski i Marek Wagner.
— Warszawa: „DiG”, 2002

Publikacja dofinansowana przez Komitet Badań Naukowych

Opracowanie redakcyjne: Izabela Komorowska
Opracowanie słownika: Izabela Komorowska, Mirosław Nagielski
Opracowanie indeksów: Ewa Kondera
Opracowanie techniczne: Gabriela Patrycy

Projekt okładki: Sławomir Górzyński
Rysunek na okładce: Michał Miedwiediew

© Copyright by Wydawnictwo DiG, 2002

ISBN 83-7181-269-8

Skład i łamanie:

PL 01-524 Warszawa, al. Wojska Polskiego 4
tel./fax (+22) 839-08-38
e-mail: biuro@dig.com.pl; <http://www.dig.com.pl>

Nakład 500 egz.
Do druku oddano i druk ukończono w 2002 r.
w Zakładzie Poligrafii Instytutu Technologii Eksploatacji w Radomiu

PRZEDMOWA WYDAWCY

Jak wiele innych, tak i zacny dom Rakowskich, herbu Trzywdar, przeniósł się z Polski na Ukrainę, i dziś ma posiadłości w guberniach podolskiej i kijowskiej. Przodek jego Wawrzyniec Franciszek cześnik ziemi wiskiej województwa mazowieckiego, będąc z tejże ziemi rotmistrzem pospolitego ruszenia, pisał dziennik od roku 1701 do roku 1711, który manuskrypt potomkowie dotąd dochowują¹.

Przez ożenienie brata mojego Józefa z Rakowską, wszedłszy z tym domem w bliższe stosunki², miałem sobie wspomniony dziennik udzielonym; a uznawszy jego ważność i otrzymawszy zezwolenie od starszych w tym rodzie osób, jako to: pana Oktawiana, pana Cypryjana marszałka winnickiego, Dyjonizego marszałka umańskiego Rakowskich, drukiem go ogłaszam.

¹ Dziennik przeświadcza, że Wawrzyniec Rakowski był rotmistrzem pospolitego ruszenia, lecz obcą ręką na manuskrypcie napisano rotmistrz łanowy; takim tedy chyba był przez czas swojej przy królu rezydencji. Szlachta polska poczytywała za poniżającą służbę w piechocie: musiano więc ją zaciągać w obcych państwach z wielką trudnością i kosztem. Dopiero w roku 1578, pod panowaniem Batorego, sejm postanowił, aby miasta i wsie królewskie, podług liczby łanów dawały pieszego żołnierza, i następnie utwierdzono, iżby jeden żołnierz wybierany był z dwudziestu łanów; a takie regimenty nazywano piechota łanową.

² Była to Henryka córka Justyna i Salomei z Tarnowieckich Rakowskich, kobieta wielkich zalet, umysłu i serca.

VI Przedmowa wydawcy

Dziennik ten ważnym jest ze względu, iż obejmuje epokę zrzucenia z tronu Augusta II, a wyniesienia nań Stanisława Leszczyńskiego, epokę wojen Karola XII z Piotrem Wielkim, które niemal wszystkie na ziemi polskiej toczyły się, epokę największych nieszczęść Rzeczypospolitej.

Wojny kozackie dały im początek, skutkiem których odpadły od Polski niektóre prowincyje; możnowładztwo opanowało władzę coraz więcej słabnącego rządu, mniejszały dochody państwa, w zaniedbanie szły nauki, opór stawiony różnowiercom zmieniał się w fanatyzm.

Jan III odnowił sławę oręża polskiego, lecz w niczem nieszczęśliwego stanu Polski nie poprawił, której zniszczenie pod Augustem II przyszło do ostateczności... Pisarz dziennika liczy 274 000 wojsk za królem Augustem walczących; gdyby Karol XII miał tylko tego połowę, to uczyni 400 000... Dziwny był owym wieku sposób wojowania, bo ta cała masa wojsk przeciw sobie bijących się, rozrzucona była po wszystkich Polski zakątkach; urywali się nawzajem podjazdami, rzadko kiedy do ogólniejszego przyszło spotkania. Wojna ta Augusta z Karolem XII wyrodziła jeszcze i wojnę domową. Jedni uznawali, iż wiernymi zostać powinni Królowi swojemu Augustowi; drudzy, z bojaźni szwedzkiej zemsty i przez uwielbienie dla wielkich przymiotów obranego królem Leszczyńskiego, poczytywali, iż polepszenie bytu Rzeczypospolitej zależy od utrzymania na tronie rodaka. Tak więc lała się krew bratobójcza. Sasi palili domy i włości tych, którzy stronę Leszczyńskiego i szwedzką utrzymywali; Szwedzi tych, którzy Augusta odstąpić nie chcieli, i one wojsk 400 000

przez ciąg lat ośmiu utrzymywały się nie tylko chlebem polskim, lecz ciągle opłacane były wybieranymi przez obie strony kontrybucjami.

Zbyt to bolesna karta dziejów naszych, lecz i tę znać chcielibyśmy w najdrobniejszych [j]ej częściach, dla sprawiedliwego ocenienia błędów lub występków, zalet lub chwały działających wówczas osób.

Dziejopisarstwo polskie nie ma dotąd historii panowania Augusta II, w Bandkiem i wielu innych całkowitej historii polskiej pisarzach są tylko *compendia* (skrócenia). Napisał ją we francuskim języku ksiądz Parthenay, i jest to rzeczywiście szacowane dzieło; należy jednak do rzędu pisanych przez cudzoziemców. My ją mieć radziłyśmy napisaną przez Polaka, opartą na aktach urzędowych, na świadectwach współżyjących i osobisty udział w sprawach publicznych mających osób. Takimi materiałami są jedynie listy kanclerza Andrzeja Chryzostoma Załuskiego biskupa warmińskiego, lecz te obejmują samą część polityczną, oraz w niedawnym czasie ogłoszony przez nieodżałowanej straty Raczyńskiego, dziennik Otwinowskiego nazwany historiją, wielce obfite źródło. Niniejszy Rakowskiego jest powtórzeniem tych samych wypadków, który piszącemu historiją panowania Augusta II posłużyć może, jeśli nie do nowych odkryć, to do sprawdzenia tych, które dzieło Otwinowskiego zawiera.

Dziennik ten zwyczajem swego czasu w znacznej części pisany jest po łacinie. Gdy dziś język ten stał się tak mało używanym, iż jest obcym nawet dla wielu osób naukami trudniących się, zdało mi się więc wyrazy łacińskie przełożyć na polskie. To zaś, co rot-

VIII Przedmowa wydawcy

mistrz Rakowski po polsku napisał, zostawiłem bez najmniejszej odmiany lub poprawy, jako sposób pisania używany na początku ośmnastego wieku. Miejsca w dzienniku pozacierane oznaczone są kropkami.

Pisałem w Korwinówce 3 maja 1859 r.

Eligi Piotrowski

WSTĘP

Wielka wojna północna (1700–1721)

Koniec XVII w. przyniósł Europie stabilizację polityczną: z jednej strony — zakończenie wielowiekowych zmaganiań narodów chrześcijańskich z Imperium Osmańskim, wyrażone pokojem w Karłowicach w 1699 r., a z drugiej strony — zakończenie wojny koalicji augsburskiej z Francją Ludwika XIV, po traktacie pokojowym w Ryswick w 1697 r. Obserwatorom ówczesnej sceny politycznej wydawać się mogło, że odtąd nastanie czas „pokoju i szczęśliwości”, jednak tuż po zakończeniu wielkich konfliktów zbrojnych przyszedł czas na kolejne rozstrzygnięcia, tak na zachodzie Europy, jak i na jej północnych krańcach. W połowie 1701 r. wybuchł konflikt pomiędzy Francją i Hiszpanią a pozostałymi państwami o tron królewski w Madrycie, rozpoczynając tzw. hiszpańską wojnę sukcesyjną (1701–1714), zakończoną podpisaniem traktatów pokojowych w 1713 r. w Utrechcie i w 1714 r. w Rastatt. Na drugim krańcu kontynentu zmaganiom tym towarzyszył konflikt pomiędzy państwami leżącymi w basenie Morza Bałtyckiego, zwany wielką wojną północną.

Geneza wojny północnej (1700–1721) nie jest dotychczas jednoznacznie wyjaśniona przez historyków polskich i zagranicznych, próbujących od wielu lat określić podstawowe przyczyny wielkiego konfliktu państw

europejskich. W niedalekiej przeszłości interpretowano spotkanie Augusta II i Piotra I w Rawie Ruskiej jako „spisek rosyjsko–saski” wymierzony przeciw Karolowi XII. Jednak badania J. A. Gierowskiego wykazały, iż rozmowy i ustalenia dwóch władców nie stanowiły jeszcze o „inicjowaniu polityki antyszwedzkiej”, a tym samym nie stanowiły o przyczynach wielkiej wojny północnej. Próbą „odpersonifikowania” genezy wojny były wnioski płynące z badań L. R. Lewittera, który skłaniał się do opinii, iż zmagania zbrojne państw europejskich były „naturalnym skutkiem rywalizacji o wschodnio-bałtycki handel”, rywalizacji — dodajmy — między Szwecją z jednej strony, a Rosją, Danią i Saksonią z drugiej strony. Jednak powyższa teza nie znalazła potwierdzenia w badaniach historyków szwedzkich, którzy jednoznacznie stwierdzili, iż ówczesne restrykcje handlowe Karola XI wobec działalności ekonomicznej szlachty kurlandzkiej, a więc produkcji oraz handlu zbożem, nie prowadziły do konfliktu Szwecji i Polski, „ale otwierały szerokie możliwości dla polskich producentów zboża”¹.

¹ J. A. Gierowski, *Problematyka bałtycka w polityce Augusta II Sasa*, [w:] *Strefa bałtycka w XVI–XVIII w. Polityka — społeczeństwo — gospodarka. Ogólnopolska sesja naukowa zorganizowana z okazji 70-lecia urodzin prof. Edmunda Ciesłaka (Gdańsk, 7 grudnia 1992 r.)*, pod red. J. Trzoski, Gdańsk 1993, s. 51–62; L. R. Lewitter, *Russia, Poland and the Baltic 1697–1721*, „The Historical Journal”, t. XI, 1968, nr 1, s. 6–11; J. Staszewski, *Między Wiedniem i Petersburgiem. Uwagi na temat międzynarodowego położenia Rzeczypospolitej w XVII i XVIII w.*, [w:] *Między Wschodem a Zachodem. Rzeczypospolita XVI–XVIII w. Studia ofiarowane Zbigniewowi Wójcickowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, pod red. T. Chynczewskiej–Hennel i in., Warszawa 1993, s. 169–177; R. I. Frost, *The*

W 1697 r. na tronie polskim zasiadł, jako August II, elektor saski Fryderyk August, który od początku swego panowania angażował się w rozwiązanie tzw. kwestii bałtyckiej. Polegało to na prowadzeniu przez króla niezależnej polityki ekonomicznej i handlowej, przynoszącej niemałe dochody, ale także na zabezpieczeniu ziem polsko–litewskich i saskich przed ingerencją państw obcych. Polityka ta, zdaniem J. A. Gierowskiego, posiadała również elementy dynastyczne, ściśle powiązane z utrwaleniem procedury dziedziczości tronu w Rzeczypospolitej, a „kwestia bałtycka” stała się „dla personalnej unii polsko–saskiej jednym z podstawowych problemów”, obok np. kwestii Mołdawii oraz Śląska, podnoszonych przez grono historyków².

Dlatego też projekty i plany stworzenia kompanii handlowych i rozbudowy floty bałtyckiej (handlowej i wojennej) stały się bardzo szybko jednym z głównych czynników pierwotnej polityki Wettyna. Pomimo porażek (np. odmowa władcy Bawarii), starania te zostały uwieńczone powodzeniem w ratyfikacji układów sojusznicznych z królem Danii (24 III 1698 r. i 25 IX 1699 r.), zawartych na bazie wspólnego zagrożenia na obszarze Holsztynu. Niegdyś kwestia sporu duńsko–szwedzkiego w księstwie holsztyńskim stanowiła zdaniem wielu badaczy jedną z ważniejszych przyczyn wybuchu wojny północnej, jednak według J. Staszewskiego działania wojenne szwedzko–duńskie na pograniczu

Northern Wars 1558–1721. War, State and Society in Northeastern Europe, Harlow 2000, s. 226–262.

² J. A. Gierowski, *Problematyka bałtycka...*, s. 59–61; J. Staszewski, *August II Mocny*, Wrocław 1998, s. 93–108.

Holsztynu posiadały charakter marginalny dla genezy omawianych zmagañ wojennych. W opinii polskiego historyka waŹniejsza była ówczesna postawa Rosji, lecz związana wojn z Imperium Osmańskim, jak rownieŹ zobowiązana traktatem sojusznicy z Saksoni 11 XI 1699 r., „nie była [ona] w stanie wlczyc się aktywnie do wojny”³.

Tymczasem Szwedzi, obserwując z zaniepokojeniem konsolidacj państw w basenie Morza Bałtyckiego, odwoływali się do układw handlowych z Rosją, dotyczących ich wylcznoci „w handlu między Wschodem a Zachodem przez tereny rosyjskie”. Po elekcji Augusta II na tron polski nadal bronili przywilejów ekonomicznych, zatem elektor saski i król polski jedynie na drodze wojennej mógł doprowadzić do realizacji swych dalekosięŹnych planów politycznych.

WaŹnym elementem w badaniach nad genez wojny północnej była takŹe polityka zagraniczna Wettyn, zmierzająca do odzyskania awulsw, czyli ziem niegdys utraconych przez Rzeczypospolitą. Po zwrocie Podola i PrawobrzeŹa przez stron osmańską król planowa odzyskać ziemie Inflant lub zagarnięte przez państwo rosyjskie. Po rezygnacji z opanowania Mołdawii „dynastyczne interesy” Augusta II wiązały jego polityk z Inflantami, przez zawarcie sojuszu sasko-duńskiego oraz odnowienie przymierza polsko-rosyjskiego. Pierwszym krokiem dyplomacji saskiej było zatem nawiązanie kontaktów z antyszwedzk opozycj na ziemiach inflanc-

³ J. Staszewski, *O miejsce w Europie. Stosunki Polski i Saksonii z Francją na przełomie XVII i XVIII wieku*, Warszawa 1973, s.118–154.

kich, co po dość krótkim zresztą okresie rokowań przyniosło powodzenie. 24 VIII 1699 r. król polski podpisał z częścią szlachty inflanckiej „kapitulację”, w której — w zamian za okazaną pomoc w odzyskaniu suwerenności Inflant spod zwierzchności szwedzkiej — Wettyn „miał otrzymać od stanów władzę dziedziczną i nieograniczoną nad tym obszarem”⁴.

Obok „polityki bałtyckiej” dyplomaci sascy zdolali drogą zawarcia sojuszy z niektórymi książętami Rzeszy doprowadzić „do powstania sieci porozumień, które (...) oznaczały pojawienie się w Europie bardzo aktywnego ośrodka politycznego z centrami w Saksonii i w Polsce”. Kolejnym sukcesem Augusta II było pozyskanie Brandenburgii, z którą 2 II 1700 r. uzgodniono tajny traktat sojuszniczy, zaś w kwietniu t.r. podpisano antyszwedzki sojusz duńsko–brandenburski. Stworzenie zatem sieci aliansów politycznych zadecydowało o ostatecznej budowie koalicji zwanej Ligą Północną, a jej powstanie miało na celu rozgromienie i podział szwedzkiego mocarstwa — August II Wettyn chciał zagarnąć Inflanty, Rosja Piotra I myślała o aneksji Ingrii oraz Estonii, Dania chciała wyprzeć wroga z Holstynu i Skanii, a Brandenburgia zagarnąć ziemie szwedzkiego Pomorza⁵.

Wiosną 1700 r. rozpoczęły się działania wojenne. W lutym wojska saskie obległy szwedzki garnizon w Rydze, zaś armia duńska zaatakowała jednostki Karola XII,

⁴ Idem, *August II Mocny*, s. 108–109.

⁵ G. Jonasson, *Karl XII: s polska politik 1702–1703*, Stockholm 1968, s. 5–11, 19–25.

ulożone w Holsztynie, gdy tymczasem wojska rosyjskie stały już gotowe na granicy z Ingrią i Estonią. Sprzymierzeni nie docenili jednak króla szwedzkiego, a raczej jego zdolności militarnych, gdyż jego armia wylądowała latem w Zelandii i zmusiła do kapitulacji oddziały duńskie, co doprowadziło w konsekwencji do podpisania 18 VIII 1700 r. pokoju w Travendahl, pokoju — dodajmy — upokarzającego dla duńskiego króla. Tymczasem wojska Piotra I, po wypowiedzeniu przez cara wojny Szwedom (19 VIII 1700 r.), obległy szwedzką Narwę, jednak armia szwedzka zmusiła ich do przyjęcia tutaj walnej bitwy, pokonując żołnierzy rosyjskich w nocnym starciu z 29 na 30 XI 1700 r. Jednocześnie oddziały szwedzkie odepchnęły Sasów od Rygi, uwalniając od dalszego oblężenia garnizon, a 19 VII 1701 r. w bitwie nad Dźwiną pokonały wojska Wettyna. Latem armia szwedzka Karola XII wkroczyła do Kurlandii, w ten oto sposób zagrażając neutralnej dotychczas Rzeczypospolitej⁶.

Aktywna polityka zagraniczna Augusta II nie cieszyła się popularnością w polskich i litewskich elitach państwa, które po zakończeniu wojny z Imperium Osmańskim zdecydowanie opowiadały się za neutralnością polityczną. Jednak w kwestiach wewnętrznych stanowisko Wettyna wzbudzało silną opozycję, co gorzej, decydowało o podziale społeczeństwa szlacheckiego na zwolenników i na przeciwników polskiego monarchy.

⁶ Działania wojenne 1701–1702 r. — zob. J. Wimmer, *Wojsko Rzeczypospolitej w dobie wojny północnej (1700–1717)*, Warszawa 1956, s. 195–212.

Zjawisko to było widoczne w Wielkim Księstwie Litewskim, gdzie pokonany przez szlacheckie wojsko w bitwie pod Olkiennikami (12 XI 1700 r.) możny ród Sapiechów oddał się pod protekcję Karola XII. Monarcha zazaądał wówczas od władz polskich detronizacji Wettyna oraz podpisania sojuszu przeciwko Rosji. Dla Szwecji zwłaszcza ten ostatni postulat był niezmiernie ważny, bowiem w lutym 1701 r. August II potwierdził porozumienie z Piotrem I. Zerwany sejm warszawski (22 XII 1701 r.–8 II 1702 r.), jak również lutowa rada senatu, nie przyniosły jednak zdecydowanego rozstrzygnięcia w kwestii stanowiska elit państwa polskiego ani wobec detronizacji Augusta II, ani też poparcia jego planów wojennych⁷.

Tymczasem w lutym 1702 r. armia szwedzka w sile ponad 20 tys. ludzi wkroczyła na ziemie Wielkiego Księstwa Litewskiego i posuwając się dwoma kolumnami opanowała do kwietnia t.r. miasta litewskie: Kowno, Wilno oraz Grodno. Wówczas to, zdaniem historyków szwedzkich, wykształciła się ostateczna koncepcja polityki zagranicznej Karola XII i plany militarne sztabu szwedzkiego, prowadzące do pozbawienia Wettyna tronu polskiego. Liczono przede wszystkim na poparcie opozycji w Koronie, która wszelkimi sposobami dążyła do osłabienia pozycji swego monarchy, a także na Sapiechów, którzy w marcu t.r. jawnie przeszli na stronę szwedzką. Owe fakty doprowadziły do podjęcia rokowań litewsko–rosyjskich i podpisania umowy wojskowej, która przewidywała współdziałanie oddziałów kon-

⁷ J. Staszewski, *O miejsce w Europie...*, s. 226–240.

federackich i jednostek carskich w walce ze Szwedami i Sapiehami. Jednocześnie załamały się także rokowania pokojowe polsko–szwedzkie, prowadzone w maju koło Grodna, gdyż szwedzki monarcha stanowczo domagał się detronizacji Augusta II.

W maju 1702 r. armia szwedzka otrzymała zatem rozkaz wymarszu w celu dotarcia do granic Korony, a potem opanowania Warszawy. 10 maja dotarła ona do Tykocina, 14 maja do Zambrowa, a 19 maja osiągnęła most na Bugu pod Wyszkowem, kierując się w stronę Pragi. August II wraz z otoczeniem i z gwardią opuścił już Warszawę, toteż 23 maja wojska szwedzkie opanowały bez walki stolicę Rzeczypospolitej. Szwedzi spokojnie „gospodarowali” tutaj do końca czerwca, gdy niefortunny polski monarcha przebywał w Krakowie⁸.

Zatrzymajmy na chwilę opis dalszych wydarzeń, by spojrzeć na karty pamiętnika Rakowskiego i zobaczyć, czy znalazły one odbicie w zapiskach naszego pamiętnikarza. Stwierdzimy jednak, iż dla Rakowskiego bardziej znaczące były pewne wydarzenia rodzinne, i może dziwić nas jedynie jego brak szerszego zainteresowania wypadkami politycznymi i wojskowymi pierwszych lat wielkiej wojny północnej.

Tymczasem Karol XII nadal pragnął pozbawić swego rywala korony, toteż w lipcu 1702 r. na polach wsi Kliszów doszło do bezpośredniej konfrontacji wojsk szwedzkich i sasko–polskich. W bitwie tej nie przeważa liczebna jednej ze stron walczących, ale niefortunna postawa oddziałów polskich i — przede wszystkim —

⁸ M. Wagner, *Kliszów 1702*, Warszawa 1994, s. 30–41.

geniusz dowódczy Karola XII, przechyliły szalę zwycięstwa na jego korzyść i spowodowały sromotną klęskę Wettyna. Umożliwiło to także zajęcie Krakowa przez wojska szwedzkie, lecz jednocześnie także konsolidację wspólnot szlacheckich i magnackich, stronników Augusta II, wyrażoną podczas zjazdu sandomierskiego w sierpniu–wrześniu 1702 r. Opowiedzieli się oni bowiem przeciwko jego detronizacji i za kontynuacją wojny ze Szwecją, odrzucając też koncepcję neutralności Rzeczypospolitej⁹.

Podobne stanowisko zajęli reprezentanci szlachty i magnaterii, którzy od 27 listopada do 13 grudnia obradowali w Toruniu, jednoznacznie opowiadając się za dalszą wojną z wojskami szwedzkimi. Jednocześnie August II zwołał na 1703 r. obrady sejm, poprzedzone zgromadzeniem walnej rady malborskiej (16 marca–3 maja), która potwierdziła wszystkie dotychczasowe postanowienia oraz istnienie silnego stronnictwa królewskiego. Wprawdzie Karol XII liczył jeszcze na poparcie części elit politycznych, ale rada malborska przekreśliła nadzieje szwedzkiego monarchy. Podjął on zatem działania wojenne, bijąc w walkach pod Pułtuskim (2 maja) wojska sasko–litewskie, później rozpoczynając także oblężenie saskiego garnizonu w Toruniu. W tej sytuacji August II zaczął teraz liczyć na pomoc ze strony cara Piotra I, ale wstępne porozumienie z dnia 10 (21) IV 1703 r. o rosyjskich posiłkach wojskowych oraz o subsydiach finansowych nie zostały zatwierdzone przez króla, obawiającego się opozycji szlachty i magnaterii polskiej.

⁹ Ibidem, s. 12 n.

Tymczasem szlacheckie sejmiki w zdecydowanej mierze opowiedziały się za Augustem II, a sejm lubelski obradujący od 19 VI do 11 VII 1703 r., jak twierdzą historycy, zakończył się również sukcesem Wettyna. Jednak doprowadził on do „zaostrenia walki politycznej”, bowiem stronnictwo królewskie zdecydowanie zapowiadało dalszą wojnę ze Szwecją przy pomocy posiłków rosyjskich. Przeciwnicy monarchy, delegaci szlachty wielkopolskiej, zawiązali w tym samym czasie konfederację (9 lipca), zapewne obawiając się wojsk szwedzkich stacjonujących wówczas w Wielkopolsce. Jednak i tegoż samego dnia podpisano wreszcie pomiędzy konfederatami litewskimi a dyplomatami rosyjskimi porozumienie, mające na celu współdziałanie w walce z wojskami Karola XII na obszarze Wielkiego Księstwa¹⁰.

Owczesna sytuacja polityczna w Rzeczypospolitej pozostawała w związku z poczynaniami dyplomacji europejskiej, i tak w końcu lipca 1703 r. dyplomaci szwedzcy uzgodnili traktat pokojowy z Prusami, pozyskując poparcie Berlina, równocześnie po długich rokowaniach podpisano w listopadzie sasko–rosyjski układ sojuszniczy, potwierdzający wolę monarchów wspólnego prowadzenia wojny z Karolem XII, chociaż odbyta w tym samym miesiącu rada jaworowska opowiedziała się przeciw samowolnym, według szlachty i magnaterii polskiej, poczynaniom dyplomacji Wettyna. Jej rezultatem było nadto podpisanie dnia 13 grudnia kolejnego ukła-

¹⁰ Zob. J. Poraziński, *Sejm lubelski w 1703 r. i jego miejsce w konfliktach wewnętrznych na początku XVIII wieku*, Warszawa 1988, s. 63.

du politycznego i wojskowego litewsko–rosyjskiego, przy udziale samego Augusta II¹¹.

Tymczasem w końcu stycznia 1704 r. w Warszawie rozpoczęły się obrady konfederacji wielkopolskiej oraz delegatów z pozostałych prowincji, będących w opozycji wobec Wettyna, mających zamiar stworzenia „anty-augustowskiej” konfederacji generalnej i podjęcia rokowań ze Szwedami. Po dość trudnych i długich obradach 19 IV 1704 r. przywódcy konfederacji ogłosili detronizację króla polskiego, ogłaszając swe decyzje 6 maja. Na odpowiedź Augusta II nie trzeba było długo czekać, gdyż sandomierski zjazd jego stronników w dniu 30 V 1704 r. ogłosił akt utworzenia konfederacji w obronie monarchii.

W Rzeczypospolitej nastąpił więc okres „dwuwładzy”, pogłębiony nie tylko rozbięciem społeczeństwa szlacheckiego na dwa obozy polityczne, ale również związaniem ich z poczynaniami możnych protektorów. Pod ochroną żołnierzy szwedzkich 12 VII 1704 r. królem polskim wybrano wojewodę poznańskiego Stanisława Leszczyńskiego, który koronował się w Warszawie 4 X 1705 r. Wkrótce potem (28 listopada) delegaci obu państw podpisali traktat polsko–szwedzki, traktat — dodajmy — niekorzystny dla Rzeczypospolitej, która została praktycznie podporządkowana Karolowi XII i traciła Inflanty oraz Kurlandię, nie mówiąc już o pełnym uzależnieniu politycznym i ekonomicznym państwa wobec Szwecji. Jednak Sandomierzanie nie

¹¹ Idem, *Epiphania Poloniae. Orientacje i postawy polityczne szlachty polskiej w dobie wielkiej wojny północnej*, Toruń 1999, s. 14–43.

poprzestali na słownym wsparciu swojego króla, ale w końcu sierpnia 1704 r. ich delegaci podpisali w Narwie porozumienie z dyplomatami rosyjskimi, uzyskując wsparcie polityczne i militarne cara Piotra I w wojnie z wojskami Karola XII. To przymierze zaczepno–obronne, zdaniem polskich historyków, „miało decydujący wpływ na dalsze losy toczonej na terytorium Rzeczypospolitej wojny”, oznaczając także „włączenie się Polski do konfliktu północnego”¹².

Pomimo osobistego uczestnictwa pamiętnikarza w działaniach wojennych, Rakowski pilnie obserwował również ówczesne wydarzenia polityczne, dając temu dowód w swoich zapiskach, m.in. o sejmikach szlacheckich i o zjazdach konfederackich, publikując tekst „Konfederacji opatowskiej wojska koronnego” z lutego 1704 r., pozwalając sobie przy notatce o elekcji Leszczyńskiego na ironię: „obrani królem polskim (...) pod flintami”. Publikacja dość obszernego zresztą tekstu konfederacji wskazuje na identyfikację poglądów Rakowskiego ze swymi towarzyszami broni i ze stanowiskiem politycznym króla Augusta II. Nasz pamiętnikarz boleje natomiast nad postawą „zdrajców”, zwłaszcza tych wpływowych, Sapiechów i Lubomirskich, zdając sobie sprawę z ich „prywaty” w ówczesnych działaniach politycznych.

Historycy wojny północnej są zgodni w swej ocenie, iż w dotychczasowych działaniach militarnych na ziemiach polskich trudno doszukać się znaczących wydarzeń, i chociaż August II wielokrotnie posiadał przewa-

¹² Ibidem, s. 44–87.

gę liczebną, jednak nie znając planów operacyjnych Karola XII, obawiał się stoczenia walnej bitwy. Utrata twierdz polskich, a więc Torunia, Lwowa i Poznania na rzecz Szwedów oznaczała porażkę polsko-saskiego dowództwa, do czego przyczynił się także podział armii królewskiej na kilka zgrupowań, dokonany jesienią 1704 r. Historycy polscy bronią jednak ówczesnej postawy Augusta II, wskazując też na potrzebę obrony elektoratu przed uderzeniem wojsk Karola XII.

Wiosną 1705 r. rozpoczęły się działania wojenne, początkowo niezbyt korzystne dla Szwedów, którzy utracili wpływy w Małopolsce, lecz latem t.r. zajęli Warszawę, pokonując w bitwie warszawskiej 31 lipca połączone wojska sasko-polskie. Na jesieni 1705 r. pojawiły się w obozie wojskowym Augusta II posiłkowe kontyngenty rosyjskie, zgodnie z układem narewskim. Tymczasem walna rada grodzieńska ujawniła pewne rozbieżności sasko-polsko-rosyjskie w kwestiach politycznych i militarnych. Plan wspólnej ofensywy wojsk sprzymierzonych w 1706 r. został jednak powstrzymany działaniami zaczepnymi głównej armii Karola XII, która w połowie stycznia 1706 r. pomaszerowała pod Grodno, okrążając jednostki rosyjskie. August II podjął więc próbę udzielenia pomocy Rosjanom, atakując „wielkopolski” korpus wojsk szwedzkich, ale 13 II 1706 r. w bitwie pod Wschową jego oddziały poniosły klęskę. Równocześnie korpus rosyjski zdołał opuścić rejon Grodna, a wojska Karola XII wycofały się i spustoszyły wówczas województwo wołyńskie¹³.

¹³ Działania wojenne — zob. J. Wimmer, *Wojsko Rzeczypospolitej*

Latem 1706 r. król szwedzki zdecydował o rezygnacji z bezowocnego, jak dotychczas, pościgu za Augustem II i postanowił przerzucić swoje oddziały do Saksonii, aby w ten oto sposób zmusić do abdykacji Wetyna. Ten, nie chcąc dopuścić do zniszczenia dziedzicznego elektoratu, zawarł z Karolem XII układ w Altranstädt (24 września), zrzekając się polskiej korony oraz płacąc wysoką kontrybucję w celu utrzymania liczącej 30 tys. armii szwedzkiej na obszarze Saksonii. Przebywający w tym samym czasie w Piotrkowie August II dysponował ponad 36 tys. wojskami sprzymierzonych, które w bitwie pod Kaliszem (29 X 1706 r.) pokonały szwedzki korpus pozostawiony w Rzeczypospolitej — zwycięstwo to nie zmieniło jednak ogólnej sytuacji politycznej i wojskowej¹⁴.

Sytuacji zdaniem polskich historyków jednakże niepokojącej dla dalszego wpływu konfederatów sandomierskich na bieg wydarzeń w Rzeczypospolitej. Elity polityczne zostały bowiem zaskoczone stanowiskiem Augusta II, również podstawowym problemem dla nich stało się doprowadzenie do porozumienia pomiędzy hetmanem wielkim koronnym (od 1706 r.) Adamem Sieniawskim a przywódcami konfederacji sandomierskiej, a więc marszałkiem Stanisławem Denhoffem i bi-

w *dobie wojny północnej...*, s. 260–288; M. Wagner, *Warszawa w dobie wojny północnej (1702–1709)*, [w:] *Z militarnych dziejów Warszawy*, pod red. A. Ajnenkiela, Warszawa 1996, s. 65–66.

¹⁴ Zob. A. Kamiński, *Konfederacja sandomierska wobec Rosji po traktacie altranstadzkiem 1706–1709*, Wrocław 1969; J. Wimmer, *Bitwa pod Kaliszem 29 października 1706 r.*, [w:] *Osiemnaście wieków Kalisza*, t. III, Poznań 1962.

skupem kujawskim Konstantym Szaniawskim. Wojsko koronne pozostało raczej wierne konfederatom, chociaż podporządkowane hetmanowi Sieniawskiemu dopiero w 1707 r. zaprzysięgło wierność Sandomierzanom podczas rokowań polsko–rosyjskich w Żółkwi¹⁵.

W połowie grudnia 1706 r. doszło tutaj do spotkania liderów konfederacji z delegatami Piotra I. Potwierdzając wolę współdziałania politycznego, a także i wojskowego, strona polska domagała się jednak zwrotu ziem ukraińskich oraz wypłaty subsydiów. W styczniu 1707 r. do Żółkwi przybył osobiście car Piotr I, aby podjąć rokowania na temat potwierdzenia warunków traktatu narewskiego i aby uzyskać poparcie konfederatów w wojnie z Karolem XII. W lutym t.r. lwowska rada konfederacka potwierdziła więc warunki traktatu rosyjsko–polskiego, zaś majowa, kolejna już lubelska walna rada konfederacka podjęła dyskusję nad elekcją. W trakcie obrad zaproponowano wielu kandydatów do korony, ostatecznie konfederaci nie uzgodnili jednolitego stanowiska, podjęli natomiast uchwałę o abdykacji Augusta II (11 lipca). Doszło także do ustaleń o charakterze militarnym — podczas kwietniowej narady wojennej Rosjanie przyjęli zasadę, iż w przypadku marszu Szwedów na Moskwę Rzeczpospolita będzie „jedynie miejscem działań destrukcyjnych”¹⁶.

¹⁵ O ówczesnej postawie wojska koronnego zob. J. Ronikier, *Hetman Adam Sieniawski i jego regimentarze. Studium z historii mentalności szlachty polskiej 1706–1725*, Kraków 1992; A. Kamiński, *Piotr I a wojsko koronne w przededniu szwedzkiego uderzenia na Rosję w 1707 r.*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości”, t. XV, 1969, z. 1.

¹⁶ J. Poraziński, *Epiphania Poloniae...*, s. 115–116.

W roku 1706 zapiski Rakowskiego o działaniach wojennych stały się bardziej dokładne, obejmując także obszary operacyjne litewski i wielkopolski, działania poszczególnych dywizji, a nawet podjazdów konfederackich. Coraz częściej naszego pamiętnikarza interesują osoby Karola XII i Leszczyńskiego oraz ich dokonania i zamierzenia. Zwłaszcza koniec roku przyniósł obszerne i dokładne relacje, m.in. na temat przebiegu bitwy pod Kaliszem oraz traktatu pokojowego między Augustem II a Karolem XII. Od 1707 r. coraz częściej pojawiają się wzmianki o poczynaniach politycznych i wojskowych strony rosyjskiej, autor interesuje się też rokowaniami dyplomatycznymi z posłami cara Piotra I i żądaniami kontrybucyjnymi jego dowódców. Pozostał jednak w gronie skonfederowanej szlachty, wśród Sandomierzan, oczekując na dalszy rozwój wypadków.

Tymczasem w połowie 1707 r. sytuacja polityczna i militarna na terenie Rzeczypospolitej uległa zasadniczej zmianie, kiedy Karol XII podjął decyzję o opuszczeniu wraz ze swoją armią Saksonii i rozpoczął działania zaczepne przeciwko Rosji. Celem króla szwedzkiego było opanowanie Moskwy, a także zmuszenie cara Piotra I do podpisania upokarzającego traktatu pokojowego. W tej sytuacji spodziewano się aktywizacji politycznej i wojskowej stronników Leszczyńskiego, toteż polskie i rosyjskie dowództwo opracowało plan obronny, na wypadek ofensywy szwedzkiej. Rosjanie zajęli zatem we wrześniu pozycje nad Bugiem, z zadaniem utrzymania kontroli nad biegiem pogranicznej rzeki, natomiast Polacy i Litwini mieli bronić linii Wisły. Obie strony liczyły na rychłe współdziałanie,

choć hetman Sieniawski opóźniał działania armii koronnej, licząc na pozyskanie subsydiów finansowych oraz wydania twierdz i zamków na prawobrzeżnej Ukrainie. Na wiosnę 1708 r. wojska polskie kontrolowały już jednak całą Małopolskę, spore obszary Mazowsza i Wielkopolski.

Tymczasem armia szwedzka Karola XII opuściła już Saksonię, wkraczając we wrześniu 1707 r. do Wielkopolski, zaś po długim okresie wypoczynku i przegrupowaniu korpusów, na początku stycznia 1708 r. przeszła Wisłę, maszerując na Tykocin i Grodno, spychając oddziały rosyjskie na wschód. Na trasie przemarszu, w Puszczy Kurpiowskiej, musiała stoczyć kilka potyczek z uzbrojonymi Kurpiami, jednak dzielni mieszkańcy tych lasów nie powstrzymali dalszego marszu Szwedów. Tymczasem przebywający w Smorgoniach Karol XII opracował plan uderzenia nie na Inflanty, ale na Moskwę, ustalając potem z Leszczyńskim w Radoszkowicach szczegóły współpracy militarnej polsko–szwedzkiej podczas kampanii rosyjskiej¹⁷.

Obie strony konfliktu próbowały nawiązać wówczas rokowania, mające na celu ustalenie ugody pomiędzy konfederatami warszawskimi i sandomierskimi z udziałem dyplomacji francuskiej i papieskiej, ale bez powodzenia. Historycy zgodnie przyznają, że z tego właśnie powodu zrezygnowano z obustronnych działań wojennych, aż do jesieni 1708 r. Podjęli je stronnicy Lesz-

¹⁷ Zob. J. A. Gierowski, *W cieniu Ligi Północnej*, Wrocław 1972; idem, *From Radoszkowice to Opatów. The History of the Decomposition of the Stanisław Leszczyński*, [w:] *Poland at the XIth International Congress of Historical Sciences in Stockholm*, Warszawa 1960.

czyńskiego, którzy zamierzali wznieść w Małopolsce „ruchawkę”, aby trwale opanować miejscowe województwa, ale została ona zlikwidowana przez Sandomierzan. Leszczyński wyjechał wówczas na Podlasie, a jego regimentarze praktycznie sprowokowali walne starcie z wojskami swych przeciwników, i w ten właśnie sposób doszło do starcia pod Koniępolem (21 XI 1708 r.). Sandomierzanami dowodzili: łowczy koronny, Jakub Zygmunt Rybiński i Ludwik Pociąg, przyszły hetman litewski, natomiast Stanisławczykami doświadczeni dowódcy kawalerii — Józef Potocki i Adam Śmigielski. Pomimo prób uniknięcia bitwy, ostatecznie obie strony stoczyły walkę, zakończoną klęską wojsk Leszczyńskiego. Klęska ta, przy umiejętnym zablokowaniu przez Sieniawskiego linii komunikacyjnych na terenach Rzeczypospolitej, miała znaczący wpływ na przebieg kolejnych wydarzeń militarnych. Wprawdzie Karol XII liczył na wsparcie „inflanckiego” korpusu wojsk szwedzkich oraz na współdziałanie z Kozakami Iwana Mazepy, ale podczas marszu na wschód ofensywa jego wojsk została zahamowana¹⁸. Rosjanie skutecznie bowiem unikali bitwy i opóźniali marsz Karola XII, tak więc dopiero latem Szwedzi zniszczyli w bitwie pod Hołowczynem, ale jedynie część armii rosyjskiej (14 VII 1708 r.), a z powodu trudności zaopatrzeniowych musieli zrezygnować z dalszej ofensywy na Moskwę, podejmując teraz marsz na południe, na ziemie ukraińskie. Jednak na jesieni ich sytuacja pogorszyła się znacznie, ponieważ korpus „inflancki” poniósł klęskę w bitwie pod

¹⁸ J. A. Gierowski, *W cieniu Ligi Północnej*, s. 61–65.

Leśną (9 X 1708 r.), powstanie kozackie zostało stłumione przez Rosjan, zaś jednostki polsko–szwedzkie zostały zablokowane przez wojska hetmana Sieniawskiego. Do wszystkich kłesk dołączyła ponadto ciężka i mroźna zima, Karol XII postanowił zatem opanować twierdzę w Połtawie i stworzyć tutaj bazę operacyjną, gdyż w jej rejonie znajdowały się rosyjskie magazyny prowiantowe¹⁹.

W kwietniu 1709 r. armia szwedzka rozpoczęła blokadę Połtawy, nawet na początku z pewnymi sukcesami, lecz wczesnym latem w okolicach miasta nastąpiła koncentracja kilku korpusów rosyjskich, już od czerwca starannie przygotowujących się do stoczenia walnej bitwy ze Szwedami. Armia cara Piotra I liczyła ponad 42 tys. żołnierzy z setkami dział, rozlokowanych w warownych obozach, zaś Karol XII posiadał blisko 30 tys. ludzi, i z mniejszą liczbą dział. Szwedzi dysponowali bardziej doświadczonym żołnierzem, ale jeszcze przed walnym starciem ich monarcha został ranny i nie był zdolny do osobistego dowodzenia — powodowało to liczne spory wśród szwedzkich generałów, Rosjanie zaś posiadali znaczną przewagę w artylerii. Rankiem 8 VII 1709 r. doszło zatem do rozstrzygającej bitwy pod Połtawą, podczas której po silnym przygotowaniu ogniowym piechota rosyjska wykonała natarcie na bagnety, przełamując ostatecznie szyki obronne Szwedów i doprowadzając do ich ucieczki z pola walki — grupa kawalerii Karola XII została potem (1 I lipca) rozbita w starciu pod Perewołoczną — ostatecznie była to

¹⁹ *Istoriâ Severnoj Vojny 1700–1721 gg.*, red. I. I. Rostunov, Moskwa 1987, s. 70–81.

całkowita klęska oraz zagłada wojsk szwedzkich. Sam Karol XII wraz z otoczeniem uciekł do Turcji, wielu nadto było zabitych i rannych żołnierzy i oficerów, (zresztą po obu stronach), wielu też Szwedów dostało się do niewoli rosyjskiej. I zdaniem wszystkich historyków Połtawa stała się odtąd symbolem klęski Szwecji, kładąc kres jej hegemonii nad Bałtykiem i utrwalając przyszłą potęgę państwa rosyjskiego²⁰.

Bitwa pod Połtawą znalazła w pamiętnikach Rakowskiego właściwą ocenę, i w miarę ironiczną: „jeden opiekun Korony Polskiej od Moskala (...) starty”, napisał o tym wydarzeniu w lipcu 1709 r. Dalej zamieścił list cara Piotra I do hetmana Sieniawskiego o przebiegu bitwy, równie wnikliwie odnotował także ważniejsze wydarzenia, prowadzące w konsekwencji do starcia pod Połtawą. Warto podkreślić interesującą opinię Rakowskiego na temat istoty sytuacji w ówczesnej Rzeczypospolitej, gdyż po wycofaniu wojsk szwedzkich i rosyjskich z ziem polskich nastąpił okres „wojny domowej” — jak napisał jeszcze w lutym 1708 r., wyróżniając działania wojenne poszczególnych regimentarzy polskich i litewskich.

Klęska wojsk szwedzkich pod Połtawą spowodowała ożywienie na arenie międzynarodowej państw—członków Ligi Północnej. Dania, po potwierdzeniu traktatów sojuszniczych z Dreznem i Moskwą, przystąpiła do dalszej rozprawy zbrojnej ze Szwecją. Wojska duńskie odniosły zatem pewne zwycięstwa nad korpusami generałów Karola XII w Skanii, lecz na początku 1710 r.

²⁰ Zob. W. A. Serczyk, *Połtawa 1709*, Warszawa 1982; N. I. Pavlenko, V. I. Artamonov, *27 iúnâ 1709*, Moskwa 1989.

zostały pokonane przez zgrupowanie Magnusa Stenbocka w starciu pod Halsingborgiem. Tymczasem August II powrócił do Polski, odzyskał tron i odnowił przymierze z Rosją (20 X 1709 r.), potwierdzając podczas obrad walnej rady warszawskiej od 10 lutego do 16 IV 1710 r. fakt restauracji swych rządów w Rzeczypospolitej, a także dotychczasowych układów polsko–rosyjskich²¹.

Również Piotr I mógł zapisać lata 1709–1710 jako nadzwyczaj pomyślne — jego dyplomaci uzgodnili z Saksonią, Danią i Prusami obustronne traktaty sojusznicze, a w 1710 r. armie cara zajęły miasta nadbałtyckie (Rygę, Rewel i Wyborg), otwierając państwu swobodny dostęp do Morza Bałtyckiego. Jednak Szwedzi nie zrezygnowali z obrony, na Pomorzu dokonali koncentracji swoich wojsk z zamiarem przerwania do Polski, licząc także na współdziałanie z armią osmańską, która miała uderzyć na Rosję od południa.

Kiedy bowiem po klęsce poltawskiej w mołdawskich Benderach zjawili się w otoczeniu innych uciekinierów król Karol XII, w wojnie północnej „otworzyła się nowa karta — na arenie międzynarodowej pojawiła się Turcja”. Chociaż pobite, lecz nie pokonane, Imperium Osmańskie pragnęło zrewidować postanowienia pokoju karłowickiego z 1699 r. i przywrócić swojemu sultanowi dawną siłę i świetność. W końcu 1710 r., w wyniku długotrwałych i żmudnych rokowań pokojowych, uzgodniono warunki podpisania umowy koalicyjnej szwedzko–polsko–kozacko–tatarskiej, do której wkrótce dołą-

²¹ J. Staszewski, *August II Mocny*, s. 172–184.

czyły władze osmańskie. Po drugiej stronie Rosja podpisała wówczas sojusze wojskowe z księstwami nad-dunajskimi, z hospodarami mołdawskim i wołoskim, przygotowując się i od strony militarnej do wojny z Osmanami. Na początku 1711 r. połączone siły kozacko–tatarskie podjęły działania zbrojne na Ukrainie z miernym skutkiem, i dopiero wielka ofensywa wojsk rosyjskich w kierunku Mołdawii spowodowała otwarte wystąpienie wojsk osmańskich. Z powodu niekorzystnych warunków klimatycznych i trudności prowiantowych wojska Piotra I zostały zablokowane i okrążone nad Prutem, co skutecznie zatrzymało ich pochód w głąb Mołdawii, a potem zapewne i Imperium Osmańskie. W tej sytuacji obie strony zgodnie podjęły rokowania pokojowe, zakończone podpisaniem rozejmu pruckiego 12 VII 1711 r., zatwierdzonego w dwa lata później w Adrianopolu 16 VI 1713 r. Sultán podpisał także traktat pokojowy z Rzeczypospolitą 22 IV 1714 r., uznając w nim prawa Wettyna do korony polskiej oraz potwierdzając warunki traktatu karłowickiego. Natomiast August II w porozumieniu z Francją (traktat pokojowy z 1714 r.) powrócił do starej koncepcji układu polsko–szwedzko–saskiego, starając się o zawarcie pokoju z Karolem XII. Polski monarcha nie liczył również na poparcie Piotra I, pomimo zawarcia traktatu jarosławskiego (czerwiec 1711 r.), ponieważ Rosja coraz częściej traktowała Rzeczypospolitą jako dogodną bazę operacyjną dla działań wojennych ze Szwecją²².

²² *Istoriâ Severnoj Vojny...*, s. 101–115.

Tymczasem zapiski w pamiętniku Rakowskiego kończą się na czerwcu 1711 r., na wydarzeniach związanych z wojną rosyjsko–turecką. Naszego pamiętnikarza zajmowały jednak i sprawy wewnętrzne Rzeczypospolitej: poczynania Wettyna, restauracja rządów Augusta II, walna rada warszawska, ale także klęski głodu, szarańczy i „powietrza” na ziemiach polskich. Pojawia się nadto więcej informacji o działaniach wojennych w zachodniej Europie na podstawie gazet ulotnych, podobnie zresztą jak i o wydarzeniach związanych z konfliktem rosyjsko–tureckim. Dość ciekawym dokumentem zamieszczonym w pamiętnikach jest wykaz wojsk osmańskich z 1711 r., podobnie jak wykaz wojsk szwedzkich na froncie pomorskim z t.r., niewątpliwie pochodzące z drukowanych i bardzo wówczas popularnych gazet ulotnych.

W czasie wyprawy rosyjskiej nad Prut Szwecja była praktycznie (i jedynie) skazana na podejmowanie działań obronnych, i to na dość nawet odległych od siebie obszarach. W 1713 r. wojska Piotra I zajęły więc Finlandię, działając wspólnie z korpusami duńskim i saskim opanowały szwedzkie Pomorze, zaś jednostki duńskie zajęły Holsztyn. Sukcesy militarne Ligi Północnej oznaczały porażkę Szwedów w basenie Morza Bałtyckiego, chociaż przybyły z wygnania do Sztokholmu w roku 1714 Karol XII podejmował jeszcze działania zaczepne w Zelandii, Skanii i Norwegii. W końcu 1715 r. Szwecja utraciła jednak ważną i ostatnią zresztą nadmorską twierdzę Stralsund na wybrzeżu południowym, w kolejnym roku wojska Karola XII walczyły dzielnie w Zelandii i w Norwegii, ale utrata w 1716 r.

tamtejszych miast i zamków oznaczała w praktyce likwidację szwedzkiego panowania w basenie bałtyckim.

Tymczasem w omawianym okresie, po roku 1714 sytuacja geopolityczna w Europie Zachodniej uległa zasadniczej zmianie, po podpisaniu pokojowych traktatów kończących wojnę sukcesyjną hiszpańską. Zakończenie tejże wojny umożliwiło dwóm państwom Rzeszy, a więc Hanowerowi i Prusom, na czynne włączenie się do koalicji antyszwedzkiej. I tak Hanower pozyskał od Danii dwa miasta — Bremę i Verden, zaś król pruski nabył Szczecin, i w konsekwencji oba państwa w 1715 r. przystąpiły do wojny ze Szwecją²³.

Równocześnie po śmierci — w roku 1715 — Ludwika XIV dyplomacja francuska czyniła wysiłki dla pozyskania silnego sojusznika w Europie Wschodniej, gdyż jej dotychczasowy partner — Szwecja — po zakończeniu wojny hiszpańskiej nie był zdolny do czynnego wspierania polityki zagranicznej Wersalu. Dyplomaci francuscy zwrócili wówczas uwagę na Piotra I, zaś rezultatem ich starań była wizyta cara w Paryżu. W sierpniu 1717 r. uzgodniono i podpisano traktat sojuszniczy — pomiędzy Francją, Rosją i Prusami, mający doprowadzić do końca zmagania wojenne ze Szwecją i do podpisania pokoju przy mediacji trzech wymienionych państw. Z tych właśnie powodów wstrzymano działania nad Bałtykiem, w maju roku 1718 na Wyspach Alandzkich przystąpiono także do rokowań pokojowych. Rosja zobowiązała się do oddania

²³ Zob. I. V. Novikov, *Gangut, kampaniâ 1713 i 1714 gg. na finlândskom teatre: Gangutskaâ operaciâ i boj 27 iúnâ 1714*, Moskwa 1944.

Finlandii i udzielenia pomocy militarnej Szwecji podczas wojny z Hanowerem o zwierzchność nad Bremą i Verden oraz z Danią — o Holsztyn i Norwegię. Natomiast szwedzkie królestwo powinno oddać Moskwie Inflanty, Estonię, Ingrię oraz część Karelii. Karol XII, zamierzając wspomóc zbrojnie swych dyplomatów, zorganizował w 1718 r. wyprawę na Norwegię, lecz podczas oblężenia Fredrikshald zginął (30 listopada). Śmierć króla doprowadziła do przewrotu oligarchicznego w Szwecji i do zerwania rokowań pokojowych, a w konsekwencji — do powrotu tego państwa w szeregi koalicji antyrosyjskiej²⁴.

Zmieniło się także stanowisko niektórych krajów europejskich wobec Rosji i cara Piotra I, którego wojska stanowiły dla nich poważne zagrożenie, tak na gruncie politycznym, jak i militarnym. Stacjonowały one bowiem od obszarów inflanckich, poprzez ziemie litewskie i polskie, po tereny północniemieckie. W tej sytuacji nastąpiło rychłe zbliżenie cesarza Karola VI, króla angielskiego Jerzego I i Augusta II, którzy w styczniu 1719 r. podpisali porozumienie w Wiedniu, mające na celu wycofanie wojsk rosyjskich z Niemiec i Polski. Był to początek wielkiej koalicji europejskiej, skierowanej obecnie przeciwko Rosji. Jej głównym inicjatorem była Wielka Brytania, a ciężar walki spoczywał odtąd na wojskach szwedzkich. W 1720 r. w Frederiksborgu Hanower otrzymał dwa sporne miasta (Bremę i Verden) oraz zawarł ze Szwecją traktat pokojowy, Prusy pozyskały część Pomorza szwedzkiego ze Szcze-

²⁴ *Istoriâ Severnoj Vojny...*, s. 142–170.

cinem oraz z wyspami Uznam i Wolin, Dania — prawa do księstwa holsztyńskiego i do wybierania cel w Sundzie. W zamian za ubytki terytorialne Szwecja winna otrzymać pomoc finansową i wojskową ze strony sojuszników podczas wojny z Rosją²⁵.

Już latem 1719 r. na Morzu Bałtyckim rozpoczęły się działania wojenne floty sprzymierzonych, mające na celu zamknięcie, a także zniszczenie carskich okrętów w Zatoce Fińskiej. Nie przyniosły one jednak powodzenia; szczególnie dotkliwe dla ludności Szwecji okazały się liczne desanty oddziałów rosyjskich, dokonywane w latach 1719 i 1721 na wschodnich wybrzeżach. Owe działania przyniosły skutki o charakterze politycznym, gdyż pod naciskiem dyplomacji europejskiej Piotr I wycofał własne korpusy z ziem niemieckich oraz polskich. Osłabiło to znacznie spójność sojuszników; w ten sposób „na placu boju” pozostała jedynie Szwecja, która pod wpływem mediacji francuskiej została zmuszona do rozpoczęcia w fińskim mieście Nystad rokowań pokojowych z pełnomocnikami Piotra I.

Dnia 10 IX 1721 r. podpisano traktat pokojowy między Szwecją a Rosją — jego obustronne warunki zakładały oddanie Finlandii Szwecji, wraz z dużym odszkodowaniem wojennym (2 mln talarów rosyjskich) oraz gwarancją Piotra I do zrzeczenia się praw księcia holsztyńskiego do korony szwedzkiej; Rosja otrzymała Inflanty, Estonię, Ingrię oraz część Karelii

²⁵ Zob. S. A. Fejgina, *Alandskij kongress. Vnešnáâ politika Rossii v konce Severnoj vojny*, Moskwa 1959; L. A. Nikiforov, *Vnešnáâ politika Rossii v poslednie gody Severnoj vojny. Nišgadskij mir*, Moskwa 1959.

z linią brzegową od Rygi po Wyborg, wraz z okolicznymi wyspami (Ozylia i Dago), potwierdzając w ten sposób uzyskanie dostępu do Morza Bałtyckiego. Historycy są zgodni w swych opiniach, że właśnie Rosja, obok rosnącej w siłę na arenie politycznej i ekonomicznej Wielkiej Brytanii, będzie odtąd odgrywać na kontynencie rolę dominującą, „spychając w cień” swoich dawnych rywali i sojuszników — a więc Szwecję, Danię i Polskę²⁶.

Rakowscy herbu Trzywdar

Rakowscy herbu Trzywdar byli znaną szlachtą rozrodzoną na Mazowszu i Podlasiu, której jedna z linii osiadła na przełomie XVI i XVII w. w Wielkim Księstwie Litewskim. Pochodzili z ziemi wiskiej, gdzie znajdowała się wieś Rakowo, od której wzięli nazwisko. Według herbarza Ignacego Kapicy Milewskiego spokrewnionego z domem Rakowskich rodzina ta wzięła początek od niejakiego Jałbrzyka z Rogienic, który „osiadłszy dobra Rakowo i Boginie w ziemi wiskiej leżące, od tychże dóbr Rakowa stał się początkiem domu Rakowskich herbem Trzywdar zaszczycających się”²⁷. Podobnie znany heraldyk Kasper Niesiecki zanotował w swym herbarzu, iż Rakowscy „idą od Jam-

²⁶ *Istoriâ Severnoj Vojny...*, s. 170–178.

²⁷ *Herbarz Ignacego Kapicy Milewskiego*, Kraków 1870, s. 350.

brzyków, ale nazwisko od dóbr wzięli (...), piszą się z Rakowa”²⁸.

Jednym z pierwszych przedstawicieli wymienianych z tego rodu był Stanisław — dziedzic wsi Rakowa–Boginie i Rakowa–Czachy w pobliżu Drozdowa w ziemi wiskiej. Miał on być mężem rycerskim, a zatem w młodości służył w wojsku i zapewne dlatego, dzięki poparciu braci szlacheckiej, został w 1547 r. sędzią wiskim. Miał syna Jana, który jest już postacią znaną jako trukczasz (podczaszy) królewski i poseł na sejmy walne Rzeczypospolitej. Podobnie jak ojciec, w młodości służy w obronie potocznej na Rusi. W 1552 r. służył w chorągwi Stanisława Liskowskiego i zapewne uczestniczył w wyprawie mołdawskiej hetmana polnego koronnego Mikołaja Sieniawskiego. Od 1562 r. widzimy go w służbie dworskiej Zygmunta Augusta, a w następnym roku zostaje podstarościm wiskim. W 1564 r. po raz pierwszy posłuje na sejm parczewski z województwa mazowieckiego. Od tego momentu widzimy go często wśród delegacji mazowieckich na sejmach, jak choćby w 1566 czy 1569 r. Na tym ostatnim podpisał unię Litwy z Koroną. W międzyczasie został trukczaszem królewskim, co ułatwiło mu starania o drobne nadania ziemskie i urzędy na dworze. Sam pobierał za zgodą króla pensję w wysokości 100 złotych z dochodów starostwa wiskiego. Był Jan żonaty z Dorotą Oborską, córką Piotra, wielkiego zarządcy trockiego. Rakowski zmarł około 1580 r., a ze związku z Oborską pozostawił dwóch synów oraz córkę Elżbietę, zamężną

²⁸ K. Niesiecki, *Herbarz polski*, t. VIII, Lipsk 1841, s. 88–89.

z niejakim Olszowskim — towarzyszem jazdy potocznej²⁹. Potomkami jego byli Maciej i Jan — starosta wiski, który już w 1573 r. występuje z tytułem łowczego wiskiego i podstolego Anny Jagiellonki. Z początkiem lat osiemdziesiątych XVI w. otrzymał urząd podkomorzego wiskiego. Awansował zatem w hierarchii urzędniczej własnej ziemi, mając poparcie szlachty, która na sejmiku w dniu 17 III 1582 r. wybrała Rakowskiego posłem na sejmik generalny warszawski. Po śmierci Stefana Batorego zgodnie z życzeniem swych ziomków pełnił obowiązki surogatora starostwa wiskiego. Na sejmie elekcyjnym 1587 r. głosował za Zygmuntem III Wazą. Nadal był związany z dworem królowej Anny Jagiellonki, gdyż z jej ramienia posłował do Wilna, aby nakłonić panów litewskich do uznania Zygmunta za prawowitego monarchę. Stąd za zasługi oddane królowej otrzymał na sejmie koronacyjnym starostwo jurydyczne wiskie wraz z ekonomią. Jak duże były wpływy Rakowskiego na dworze, świadczy, iż urząd podkomorzego powierzono 15 I 1588 r. jego synowi Wojciechowi. Sam Jan jako starosta wiski uczestniczył w obradach sejmu 1590–1591 r. i na nim został wyznaczony do komisji do rozgraniczenia Mazowsza z Prusami Książęcymi. Mir, jakim cieszyli się Rakowscy wśród szlachty ziemi wiskiej, powodował, iż często przedstawiciele tego rodu szlachta wybierała jako swych przedstawicieli na sejmy walne. W 1598 r. posłuje nań Jan starosta wiski, a na sejmiku tej ziemi 10 I 1601 r. wraz

²⁹ M. Plewczyński, *Rakowski Jan*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. XXX, z. 3, Wrocław 1987, s. 515.

z innymi Rakowskimi, m.in. Jakubem podstarościm wiskim, przeforsowali wybór na posła swego krewnego — Floriana Rakowskiego. Ceniąc sobie służbę panów Rakowskich, Zygmunt III w 1606 r. zgodził się na przekazanie ekonomii wiskiej na rzecz syna starosty wiskiego — Wojciecha, z wyłączeniem jurydyki i wsią Przytuły. Wkrótce przekazał także za konsensem królewskim drugiemu synowi — Janowi dwa wójtostwa: Radziłowskie i w Rudniku. Jan Rakowski zmarł w 1606 r., pozostawiając z Doroty Oborskiej trzech synów: wspomnianego Wojciecha, Jana oraz Mikołaja³⁰.

Z nich jedynie Wojciech dotarł do krzesła senatorskiego, osiągając urząd kasztelana wiskiego. Po ojcu bowiem został podkomorzym wiskim (15 I 1588 r.), co świadczyło, iż Rakowscy na przełomie XVI i XVII w. zaliczali się do grupy rodzin dominujących w ziemi wiskiej i cieszących się tam olbrzymim poparciem szlachty³¹. Z tym tytułem posłował na sejm pacyfikacyjny 1589 r., piastując jednocześnie tytuł „dworzanina i łóżniczego JKMci”. Dlatego zapewne musiał towarzyszyć Zygmuntowi III w jego podróży do Rewla jesienią t.r. W celu uzupełnienia edukacji w 1593 r. wyjechał podkomorzy wiski do Włoch, wpisując się dnia 8 sierpnia t.r. do ksiąg nacji polskiej na uniwersytecie w Padwie. Przebywał tamże do połowy 1594 r., wracając bezpośrednio do Rzeczypospolitej. Przed 3 XI 1599 r. otrzymał urząd kasztelana wiskiego, co potwierdza, iż związał się ze stronnictwem regalistów

³⁰ M. Nagielski, *Rakowski Jan*, ibidem, s. 515–516.

³¹ Idem, *Rakowski Wojciech (Albert, Olbracht)*, ibidem, s. 534–535.

wspierających Zygmunta III w walce z opozycją. Stąd w dobie rokoszu sandomierskiego widzimy Rakowskiego u boku króla. Dnia 17 VII 1606 r. wobec nieobecności wojewody zwołał zgodnie z życzeniem monarchy sejmik generalny szlachty mazowieckiej, gdzie wystąpił w obronie majestatu JKMc. Wobec spodziewanej rozprawy zbrojnej z rokoszami przybył pod Warszawę z własnym poczem, aby wziąć udział w zwycięskiej dla Zygmunta III bitwie pod Guzowem (6 VII 1607 r.). Uczestniczył następnie w obradach sejmu walnego t.r., będąc wyznaczony do komisji pruskiej, która miała rozgraniczyć dobra pomiędzy Koroną a Prusami Książęcymi³². Ponownie wyznaczono Rakowskiego do tej komisji w 1609 i 1613 r., w trakcie obrad sejmu walnego.

Rakowski był autorem wielu utworów literackich, z których kilka zachowało się do naszych czasów. Napisał m.in. *Pobudkę zacnym synom Korony Polskiej do służby wojennej na ekspedycję przeciwko nieprzyjaciółom koronnym*, wydaną dopiero w 1620 r. w Krakowie, już po śmierci autora. Dedykował ją krajczemu koronnemu Stanisławowi Lubomirskiemu³³. W innym utworze epoki dymi-

³² *Volumina legum*, t. II, Petersburg 1859, s. 444.

³³ Znamienne są słowa Rakowskiego, wskazujące na coraz trudniejszą sytuację na kresach pld.–wsch. Rzeczypospolitej oraz właśnie pomiędzy elitą władzy, ułatwiające najazdy tatarskie. Pisał bowiem: „Dawno był w Polsce nierząd, jest i ninie, przez który Polska kiedyż zginie. Bogdajem we złą przemówił godzinę; niż się to stanie, niech sam pierwej zginę”. Klęska S. Żółkiewskiego pod Cecorą nastąpiła trzy lata po zgonie kasztelana wiskiego, zob. rkps Biblioteki Narodowej w Warszawie, sygn. XVII 3. 16307.

triad pt.: *Pobudka sławnej Korony Polskiej do synów swych mitych, aby się niewinnej krwi braterskiej nad narodem moskiewskim zemścili, czasowi terażniejszemu służąca* (Kraków b.r.w.) opowiadał się za aktywną polityką Zygmunta III na wschodzie, zmierzającą do podporządkowania Moskwy Rzeczypospolitej; wspierał także roszczenia królewicza Władysława do tronu carskiego. I choć wielu krytyków twórczości Rakowskiego słusznie wskazuje, iż „przekraczał wszelkie granice przyzwoitości” korzystania z dorobku innych autorów, jak choćby Mikołaja Reja, Jana Danieckiego czy Krzysztofa Warszewickiego, dorobek j.m.s. pana senatora jest godny uwagi³⁴.

Za swe zasługi dla tronu Rakowski był hojnie wynagradzany. W 1592 r. otrzymał starostwo rabsztyńskie, które w t.r. za zgodą króla wymienił ze strażnikiem koronnym Mikołajem Wolskim na babimojskie. W czerwcu 1606 r. z cesji ojca otrzymał ekonomię wiską. Mając względy u Zygmunta III, 19 maja t.r. prosił władcę, aby starostwo sądowe przekazał jego bratu Janowi wraz z wójtostwem radziłowskim w ziemi wiskiej. Za zgodą monarchy ekonomię wiską scedował Rakowski na rzecz swego syna Jana. Pozycja, jak też status majątkowy kasztelana wiskiego poważnie wzrosły wraz z ożenkiem z Zofią Pacówną, córką kasztelana wileńskiego Pawła. Ona to wniosła mu majątność Nowy Dwór w powiecie wilkomierskim i liczne sumy posagowe w wysokości 15 000 złotych. O zamożności państwa Rakowskich świadczy fakt, iż w 1598 r. nabyli od Jana Abramowicza

³⁴ J. Nowak–Dłużewski, *Okolicznościowa poezja polityczna w Polsce. Zygmunt III*, Warszawa 1971, s. 239–240.

wojewody smoleńskiego majątek Jazowo w powiecie wileńskim oraz wzięli pod zastaw 52 650 złotych majątność roską w powiecie wołkowyskim³⁵.

Małżonkowie Rakowscy zmarli niemal w tym samym czasie, tj. w 1617 r.: Zofia w kwietniu, a Wojciech 14 czerwca. Na ich uroczysty pogrzeb Andrzej Loeaechius ułożył panegiryk pt. *Załoba sowita albo Pales...*, wydany w Wilnie w 1617 r. Pochowani zostali w katedrze wileńskiej, gdzie wzniesiono im nagrobek staraniem bratanka Rakowskiego — Stanisława³⁶.

Kasztelan wiski pozostawił tylko jednego syna — Jana Wojciecha, późniejszego wojewodę witebskiego. Mariaż z Pacówną i zakupy w województwie wileńskim i wilkomierskim spowodowały, iż część przedstawicieli rodu Rakowskich przesiedliła się na stałe do Wielkiego Księstwa Litewskiego.

Drugi syn Jana i Oborskiej — Jan swą działalność sejmikową rozpoczął u boku swego starszego brata Wojciecha. W młodości miał odbyć służbę wojskową w Inflantach, wystawiając swym sumptem poczet zbrojnych³⁷. W dniu 6 II 1613 r. obrano go posłem na sejm warszawski z ziemi wiskiej, gdzie wspierała go silna fakcja rodziny Rakowskich. Bardzo aktywnie działał w życiu parlamentarnym tejże ziemi, posługując na sejm walny tak w 1616, jak i w 1621 r.

³⁵ Zob. J. Wolff, *Pacowie*, Petersburg 1885, s. 36–39, 66–67, 319.

³⁶ Zob. J. I. Kraszewski, *Wilno od początku jego do roku 1750*, t. II, Wilno 1840, s. 284; por. W. Zahorski, *Katedra wileńska*, Wilno 1904, s. 156.

³⁷ M. Nagielski, *Rakowski Jan*, s. 516–517.

Dnia 2 XII 1621 r. wraz ze starostą wiskim Mikołajem Kossakowskim reprezentował szlachtę wiską w poselstwie do Zygmunta III, przedstawiając stanowisko sejmiku względem podjętej uchwały pierwszego poboru łanowego „na zapłacenie żołnierza, który służył przeciwko Turkowi”. Mieli także posłowie domagać się od króla ponownego wyznaczenia komisji pruskiej oraz dopuszczenia rycerstwa wołoskiego do ćwierci darowanej dla wojska³⁸. W dowód zasług dla Rzeczypospolitej na forum parlamentarnym w 1626 r. został mianowany podkomorzym wiskim, a prestiż Rakowskiego niepomniernie wzrósł, gdy w 31 VIII 1627 r. marszałkował obradom sejmiku wiskiego i został na nim obrany posłem na sejm walny. Na sejmiku tym panowie Rakowscy: Stanisław komornik ziemi wiskiej, Andrzej i Jan z Olszyn (inna linia) postulowali imieniem szlachty wiskiej konieczność zwołania komisji pruskiej. Jan zmarł w początkach 1629 r., a opróżnione przezeń podkomorstwo wiskie przekazano dopiero 5 III 1632 r.

Rakowski był żonaty z Elżbietą ze Śleszyńskich³⁹ i miał z niej trzech synów, z których wszyscy wybrali stan duchowny: Stanisława — kanonika płockiego, Jana i Samuela Dominika — zakonnik u dominikanów w Krakowie.

³⁸ Zob. lauda ziemi wiskiej za lata 1588–1699, Biblioteka Naukowa Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk w Krakowie, rkps 8350, k. 82–83v.

³⁹ Jedynie w herbarzu S. Uruskiego, *Rodzina. Herbarz szlachty polskiej*, Warszawa 1931, s. 163 znajdujemy informację, iż był żonaty z Jadwigą Buczyńską, z której miał mieć syna Stanisława.

Z nich dwaj osiągnęli istotne urzędy i znaczenie; byli to Stanisław oraz Jan. Ten ostatni jako dziekan łomżyński, kanonik kamieniecki i pleban kolneński (1643) został w 1647 r. sekretarzem Władysława IV. Do wyższych stanowisk kościelnych doszedł dopiero za jego następcy — Jana Kazimierza. Około 1650 r. mianowano go biskupem sufraganiem chełmińskim, a w dniu I VII 1652 r. został przez papieża Innocentego X prekonizowany na biskupa tytularnego Tortosy.

Trzeci z synów Jana i Oborskiej — Mikołaj to uznany profesor i kaznodzieja. Ukończył jezuickie kolegium w Ołomuńcu, a następnie w Wiedniu, gdzie wstąpił do zakonu jezuitów⁴⁰. Kształcił się w latach 1583–1584 w Ołomuńcu, a następnie — już jako wykładowcę — widzimy go w Pradze i czeskim Krumlovie, gdzie korzystał z bogatych zbiorów bibliotecznych burgrabiiego Pragi — Wilhelma z Rozemberka (1587–1589). Od 1592 r. studiuje teologię na Uniwersytecie Gregoriańskim w Rzymie i tu w 1593 r. przyjmuje święcenia kapłańskie. W Rzeczypospolitej widzimy Rakowskiego już w 1594 r., a w roku następnym wykłada w Kaliszu, gdzie popada w konflikt z tamtejszym kolegium. Dlatego od 1596 r. przenosi się do gimnazjum poznańskiego, gdzie w dwa lata później zostaje mianowany profesorem kontrowersji i egzegezy Pisma Świętego. Jako znakomity mówca często przemawiał na pogrzebach szlachty wielkopolskiej, zdobywając jej uznanie z racji posiadanej wiedzy. Zanim za stałe trafił do Warszawy, w 1600 r. widzimy go w Pułtusku, gdzie

⁴⁰ B. Natoński, *Rakowski (Racovius) Mikołaj*, s. 528–529.

wykładał klerykom komentarz do pism filozoficznych Arystotelesa oraz matematykę.

W latach 1603–1606 przebywał na stałe w domu profesorów w stolicy, gdzie głosił kazania w kolegiacie św. Jana. Wobec złej opinii generała zakonu odłożono ostatnie śluby Rakowskiego (3 IX 1606 r.), co zmusiło go do ponownego udania się do Rzymu. We wrześniu 1608 r. został ponownie przyjęty do zakonu jezuitów, choć do ojczyzny powrócił dopiero w 1612 r., znajdując oparcie w kolegium toruńskim.

Wiedza i umiejętności Rakowskiego zostały zauważone przez biskupa kujawskiego Wawrzyńca Gembickiego, który powołał go na swego głównego doradcę, gdy udawał się na komisję do wypłaty żołdu skonfederowanym chorągwiom Jakuba Potockiego. Stąd aktywny udział w obradach tzw. komisji bydgoskiej (20 II–7 V 1614 r.), gdzie łagodził żądania żołnierzy wobec władz Rzeczypospolitej. Wielce prawdopodobne jest, iż był autorem diariusza komisji bydgoskiej, wydanego drukiem⁴¹. Zmarł w Lublinie 4 I 1618 r.

Następne pokolenie Rakowskich nadal aktywnie uczestniczy w życiu publicznym, dochodząc do wysokich urzędów tak świeckich, jak i duchownych.

Warto wymienić z nich przede wszystkim już wzmiankowanych Jana Wojciecha oraz Stanisława. Ten pierwszy, zrodzony z Wojciecha i Zofii Pacówny, osiągnął z Rakowskich epoki nowożytnej największą karierę⁴².

⁴¹ *Diariusz Komisji Bydgoskiej 1614*, wyd. W. Wisłocki, [w:] *Scriptores rerum Poloniae*, t. V, Kraków 1880.

⁴² M. Nagielski, T. Wasilewski, *Rakowski Jan Wojciech (Albrycht, Olbrycht)*, s. 517–519.

Jan Wojciech (około 1594–1639) po zakończeniu edukacji w kraju w 1611 r. zostaje wysłany na studia do Włoch; w marcu 1612 r. widzimy go na uniwersytecie w Ingolstadzie, gdzie studiował wraz z Jerzym Ostrogskim. Po powrocie na Litwę kontynuował naukę w Akademii Wileńskiej (1617). Po śmierci ojca i objęciu ekonomii wiskiej w 1620 r. ożenił się z Katarzyną Eugenią Tyszkiewiczówną, córką Janusza Skumina, pisarza wielkiego litewskiego. W latach 1623–1624 ponownie widzimy go we Włoszech, studiuje bowiem na uniwersytetach w Padwie i Bolonii. Z racji wykształcenia był postrzegany na dworze Zygmunta III za „męża uczonego i w językach biegłego”. Stąd w dobie wojny pruskiej 1626–1629 r. ze Szwecją monarcha wysłał Rakowskiego jako posła Rzeczypospolitej do Anglii w sprawie ewentualnej mediacji Stuarta w tym konflikcie. Do Anglii został wysłany także w 1631 r., gdy miał starać się o uznanie u Karola I praw polskich do tronu szwedzkiego. Polityczne rezultaty misji Rakowskiego okazały się nikłe, lecz za podjęte trudy został wynagrodzony przez Zygmunta III urzędem podskarbiego nadwornego litewskiego oraz dwoma starostwami: mściubowskim i jałowskim. Awansował także za Władysława IV, otrzymując w kwietniu 1635 r. urząd wojewody brzesko-litewskiego. Stąd jego obecność na sejmie t.r. Ciekawą charakterystykę Rakowskiego przedstawił Honorato Visconti, nuncjusz apostolski w Polsce: „nie bywa ani na sejmach, ani na dworze (...), nie zdaje się być w wielkich łaskach u Władysława, i wątpię, aby postąpił na podskarbstwo większe, gdy Pac [Stefan] otrzyma podkanclerstwo. Jest to dobry katolik, ale może nie

mniej dobry polityk jak polityczny w obejściu, zimny czyli raczej odludny i dziwaczny w swoich pojęciach, i dlatego z drugimi przestawać nie lubi”⁴³. Miał rację nuncjusz, gdyż Rakowski, będąc słabego zdrowia, rzadko pojawiał się na sejmach walnych i urzędu podskarbiego wielkiego litewskiego nie otrzymał. W listopadzie 1638 r. objął natomiast województwo witebskie, przebywając w swych dobrach zasławskich, które wniosła mu druga żona — Marcybella Anna z Koreckich, wdowa po kasztelanie wileńskim Mikołaju Hlebowiczu (poślubiona przez Rakowskiego około 1634 r.). Zmarł jednak nagle 28 VI 1639 r. w Witebsku i, jak zapisał w swym pamiętniku Albrycht Stanisław Radziwiłł, był to „mąż znamienitych przymiotów i potrzebny Rzeczypospolitej”⁴⁴. Tym bardziej że wojewoda witebski był kandydatem na posła JKMci i Rzeczypospolitej do Francji, w celu wydostania z niewoli królewicza polskiego Jana Kazimierza. Pogrzeb Rakowskiego odbył się we wrześniu 1639 r. w Wilnie w katedrze św. Stanisława, a nagrobek wystawił mu jego stryjeczny brat Stanisław. Oto jaki pozostawił na nim napis:

Joanni de Boginie Rakowski, palat [ino] Vitebscen [si] Jalovie capitaneo. Viro, qua splendore domus, qua factorum gloria, conspicuo. Claritudine majorum usque ad Albertum, castellanum Vinsensem, parentem suum, variis praerogativis praegnantem, propriis auspiciis et servitiis pertingere curavit. Quare expedita jussu Regio splendidissima ac Reipublicae perutili in Angliam

⁴³ *Relacje nuncjuszów apostolskich i innych osób o Polsce od roku 1548 do 1690*, wyd. E. Rykaczewski, t. II, Berlin–Poznań 1864, s. 259.

⁴⁴ A. S. Radziwiłł, *Pamiętnik o dziejach w Polsce*, wyd. A. Przyboś, R. Zelewski, t. II, Warszawa 1980, s. 140.

legatione ad tractandam Rempublicam et honores capessendos invitatus. Primo praefecturae aerarii curiae M[agni] D[ucatu] Lith[uaniae] onus suscepit: mox bonos secutus; in Brestensem primo, post in Vitebscen[sem] palatinatum evectus, et evehendus altius, nisi mors virtuti invidisset. Obiit aetat[is] 45 Junii 28 Anno M. DC. XXXIX⁴⁵.

Na uwagę spośród Rakowskich pierwszej połowy XVII w. zasługuje także Stanisław, wspomniany syn Jana — podkomorzego wiskiego. Edukację rozpoczął na uniwersytecie w Krakowie, aby z początkiem lat trzydziestych XVII w. wyjechać na studia zagraniczne do Włoch. Widzimy go bowiem w Rzymie i Perugii⁴⁶.

Po powrocie z zagranicy przebywał na dworze Władysława IV jako jeden z jego sekretarzy. W maju 1639 r. monarcha wyznaczył go na sekretarza poselstwa udającego się pod przewodnictwem Krzysztofa Gosiewskiego do Francji w celu uwolnienia królewicza Jana Kazimierza⁴⁷. Wraz z Gotardem Wilhelmem Butlerem — podkomorzym królewicza prowadził rozmowy ze stroną francuską w sprawie warunków uwolnienia, które zakończyły się sukcesem. Dnia 30 III 1640 r. orszak Jana Kazimierza skierował się ku granicy niderlandzkiej. Zapewne za zasługi położone w trakcie poselstwa Rakowski otrzymał probostwo pułtuskie. W latach 1641–1643 toczył przewlekły proces z wojewo-

⁴⁵ Zamieszczony także przez wydawcę pamiętnika Rakowskiego na podstawie S. Starowolskiego, *Monumenta Sarmatorum*, Żytomierz 1860, s. 156.

⁴⁶ M. Nagielski, *Rakowski Stanisław*, s. 530–531.

⁴⁷ W. Tomkiewicz, *Więzień kardynała. Niewola francuska Jana Kazimierza*, Warszawa 1957, s. 119, 122, 130, 155, 159–160.

dziną witebską Anną Rakowską o spadek po bracie Janie, tj. o dobra roskie, które wraz z Janem — dziekanem łomżyńskim i Samuelem Dominikiem Rakowskimi, swymi braćmi, sprzedał 13 II 1643 r. Hlebowiczom. W latach czterdziestych został sekretarzem i „domowym sługą” królewicza Karola Ferdynanda. Podczas elekcji 1648 r., gdy biskup płocki i wrocławski zabiegał o koronę, w jego imieniu posłował Rakowski na sejmik malborski (13 września), aby jednać mu zwolenników w Prusach Królewskich⁴⁸. Reprezentował także królewicza w trakcie obrad sejmu elekcyjnego, zawiadamiając stany Rzeczypospolitej o jego rezygnacji z ubiegania się o tron polski. Zmarł z początkiem lat pięćdziesiątych, gdyż brak wiadomości o jego życiu w pierwszych latach panowania Jana Kazimierza.

Dobra Rakowskich w ziemi wiskiej przejęli dalsi ich potomkowie, którzy nie osiągnęli już tak wysokich urzędów w Rzeczypospolitej, natomiast w Wielkim Księstwie Litewskim przeszły one na inne rody z Hlebowiczami na czele.

Tymczasem w ziemi wiskiej i innych ziemiach Mazowska (m.in. ziemi czerskiej) w XVIII w. znajdujemy wielu Rakowskich herbu Trzywdar, i to na wysokich urzędach ziemskich. Herbarz Ignacego Kapicy Milewskiego notuje ich kilku: pod datą 1713 r. Antoniego i Jerzego Rakowskich — komorników grodzkich wiskich; Tomasza — syna zmarłego Alberta Rakowskiego, sędziego *fiscalis terrae visnensis* w 1715 r. oraz Wawrzyńca

⁴⁸ *Pomniki dziejów Polski w XVII wieku*, wyd. A. Podgórski, Wrocław 1840, s. 136–138.

Rakowskiego — cześnika ziemi wiskiej i rotmistrza JKMcI w 1717 r.⁴⁹ Wnuk naszego pamiętnikarza Wawrzyńca Franciszka Rakowskiego — Marcin, wojski winniczy i poseł na Sejm Czteroletni, był nielicznym spośród przedstawicieli swego rodu, który poświęcił się karierze parlamentarnej. Związany z Poniatowskimi, z promocji Stanisława, bratanka króla — pełnił w latach 1776–1782 urząd pisarza grodzkiego winnickiego, a za wstawiennictwem Michała Poniatowskiego otrzymał 4 IX 1786 r. wojstwo większe winnickie⁵⁰. Zaliczając się do stronnictwa królewskiego, został wybrany w 1790 r. posłem na Sejm Wielki. Dobra Marcina, położone na Mazowszu, w ziemi stężyckiej, scedowane mu przez stryja Michała oraz w województwie ruskim świadczą, iż ród Rakowskich rozprzestrzenił się w XVIII w. po wielu województwach i ziemiach Rzeczypospolitej. Inny przedstawiciel tej rodziny z drugiej połowy XVIII w. — Jakub Józef Rakowski, syn Franciszka — komornik ziemskiego radziłowskiego, choć uczestniczył także w obradach Sejmu Czteroletniego jako poseł ziemi wiskiej, nie podpisał aktu Konstytucji⁵¹. Natomiast razem z ziemią przystąpił do protargowickiej konfederacji (na sejmiku 6 IX 1792 r.), zostając jej marszałkiem. Już jednak na sejmie grodzieńskim 1793 r. występował z protestacją przeciwko składaniu przez marszałka przysięgi według rotty konfederacji targowickiej. Rakowski został nawet aresztowany z rozkazu ambasadora

⁴⁹ *Herbarz Ignacego Kapicy Milewskiego*, s. 350–351; por. S. Uruski, op. cit., t. XV, Warszawa 1931, s. 162.

⁵⁰ Z. Anusik, A. Stroynowski, *Rakowski Martin*, s. 526–527.

⁵¹ M. Czeppe, *Rakowski Jakub Józef*, s. 514–515.

rosyjskiego Jakuba Sieversa wobec obecności arbitrów podczas obrad sejmowych. Nie zmiękczonego posła wiskiego, gdyż na sesji w dniu 5 lipca ponownie występował opozycyjnie, sprzeciwiając się uchwalaniu narzuconego siłą traktatu rozbiorowego. W dobie powstania kościuszkowskiego został 30 IV 1794 r. wyznaczony przez Radę Zastępczą Tymczasową na członka Deputacji Komisyjnej Porządkowej ziemi wiskiej, choć o dalszych jego losach w dobie insurekcji nie wiemy.

Widzimy zatem, iż Rakowscy licznie rozrodzeni tak na Mazowszu, Wołyniu, jak i w Wielkim Księstwie Litewskim odegrali istotną rolę w dyplomacji, wojsku, życiu parlamentarnym Rzeczypospolitej, pełniąc także szereg funkcji kościelnych. Herbarze bowiem notują kilkuset przedstawicieli tego rodu niemal we wszystkich województwach Rzeczypospolitej. Znany heraldyk Seweryn Uruski wymienia kilka rodzin o tym nazwisku, które pojawiły się na polu elekcyjnym w 1697 r. I tak, z Rakowskich herbu Lubicz elekcję t.r. podpisali m.in.: Andrzej, Dominik oraz Jan. Z Rakowskich herbu Kościeszka sędzia grodzki witebski Franciszek; natomiast herbu Rola — Józef i Maciej z województwem łączyckim⁵². Rzadziej widzimy ich w służbie Marsa, ale i tu możemy znaleźć wielu Rakowskich, którzy służyli zarówno w kompucie koronnym, jak i litewskim; w trakcie walk z ordą krymską, podczas oblężenia Zbaraża w dniu 10 lipca zginął towarzysz Rakowski⁵³,

⁵² S. Uruski, op. cit., t. XV, s. 159–163.

⁵³ Zob. *Relacje wojenne z pierwszych lat walk polsko–kozackich powstania Bohdana Chmielnickiego okresu „Ogniem i mieczem” (1648–1651)*, oprac. M. Nagielski, Warszawa 1999, s. 136.

a w kampanii zborowskiej 1649 r. widzimy — wśród rot zaciągniętych sumptem Wołynian — chorągiew Macieja Rakowskiego⁵⁴. Z kolei w kampanii białocerkiewskiej 1651 r. spotykamy innego Rakowskiego — Jana, rotmistrza jednej z rot kozackich uczestniczących w działaniach. W diariuszu autorstwa Andrzeja Miaskowskiego czytamy pod datą 5 sierpnia: „Tegoż dnia pan Rakowski, rotmistrz i kilku towarzystwa z Baru od pana starosty kamienieckiego [Piotra Potockiego] przyjechali po ordynans: powiadają o głodzie niemalym w Barze, o kupieniu się chłopskim na Podniestrzu, a przy tem o powietrzu wielkim w Kamieńcu, że i ślachty siła pomarło”⁵⁵. Także w spisie obywateli województwa smoleńskiego znajdujących się w oblężeniu od Moskwy z dnia 9 VI 1654 r. znajdujemy Wojciecha Rakowskiego, który z majątności Jelnej stawał w imieniu referendarza litewskiego Cypriana Pawła Brzostowskiego⁵⁶. Znaną postacią był także uczestnik rokowań andruszowskich, cześnik płocki Stanisław Rakowski. Otrzymał on instrukcję jako dworzanin JKMcI do posłów carskich w Żwirowiczach 3 VI 1664 r. dla kontynuowania rozmów⁵⁷. Widzimy więc, iż także w służbie wojskowej i dyplomacji nie brak przedstawicieli rodu Rakowskich, rodziny tak licznie rozrodzonej, iż nie

⁵⁴ J. Wimmer, *Wojsko polskie w drugiej połowie XVII wieku*, Warszawa 1965, s. 66.

⁵⁵ *Relacje wojenne...*, s. 271.

⁵⁶ *Archeografičeskij Sbornik Dokumentov odnosjacihsja k' istorii severo-zapadnoj Rusi*, t. XIV, Wilna 1904, s. 23.

⁵⁷ *Polska służba dyplomatyczna XVI–XVII wieku*, pod red. Z. Wójcika, Warszawa 1966, s. 357.

sposób pokusić się o podanie w miarę pełnej tabeli genealogicznej prezentującej Rakowskich herbu Trzywdar. Przedstawmy zatem bliżej naszego pamiętnikarza wywodzącego się właśnie z tego rodu, na stałe związanego z ziemią wiską — Wawrzyńca Franciszka Rakowskiego.

Autor pamiętnika

Wawrzyniec Franciszek Rakowski był synem Wojciecha, właściciela wioski Rostki oraz Agnieszki z Rostkowskich. Podobnie jak wielu jego krewnych, poświęcił się od najmłodszych lat służbie wojskowej, zaciągając się do jednej z chorągwi pancernych w czasie wojen prowadzonych przez Rzeczypospolitą z Turcją za Jana III Sobieskiego. W 1697 r. widzimy go w rocie Pawła Prazmowskiego jako jej towarzysza. W t.r. wziął udział w elekcji Augusta II Wettyna, podpisując sufragia jego wyboru z ziemią wraz z 13 innymi Rakowskimi. W swym pamiętniku zanotował, iż był rezydentem hetmana wielkiego koronnego Stanisława Jana Jabłonowskiego przy osobie nowego króla aż sześć lat, co miało się z prawdą, gdyż okres ten był o wiele krótszy. Stąd pobyt naszego pamiętnikarza w obozie pod Rygą w 1700 r., gdy August II próbował zdobyć szwedzkie Inflanty. W następnych latach przebywał w domowych pieleszach, biorąc 21 VI 1701 r. ślub z Bogumiłą Olszamowską — podczaszanką nowogródzką, córką Zachariasza. Była to już druga jego małżonka, gdyż pierw-

szą była Barbara z Oborskich, co sugeruje, że w dobie wojny północnej Rakowski był już dojrzałym mężczyzną, urodzonym na przełomie lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XVII w.

W 1702 r. przebywał nadal w ziemi czerskiej, a faktycznie w Rudniku, w dobrach kapitulnych stanowiących uposażenie krewnego jego żony — księdza Adama Rostkowskiego. W t.r. urodziła się Rakowskiemu córka Barbara, którą 16 czerwca trzymali do chrztu podczaszanka liwska Konstancja Cieciszewska z Michałem Bojemskim — łowczym gostyńskim, co świadczy, iż Rakowski zaliczał się do zamożnych ziemian mazowieckich. Wejście Szwedów w granice Korony dotknęło także rodzinę Rakowskich, gdyż wiosną 1703 r. zniszczyli im dobra w Rudniku. Zebrana szlachta wiska na sejmiku w dniu 31 maja t.r. podjęła uchwałę wystawienia zamiast pospolitego ruszenia chorągwi powiatowej 60-konnej, obierając na jej rotmistrza Rakowskiego, któremu naznaczyła płacę w wysokości 1500 złp. Po dokonaniu zaciągu miał Rakowski stanąć do popisu przed kasztelanem ziemi wiskiej — Kazimierzem Rostkowskim, dbając, by chorągiew miała wielu towarzyszy, gdyż szlachta zleciła mu, aby „żadnemu z ichm. panów towarzystwa nad dwa konie mieć nie pozwalając” utrzymywał dyscyplinę w tej jednostce. Latem 1703 r. ruszył Rakowski do obozu, oprowadzając zgodnie z otrzymanym ordynansem hetmana wielkiego koronnego Hieronima Lubomirskiego chorągiew pod komendę Adama Sieniawskiego. Pod koniec sierpnia widzimy go wraz z wyprawą powiatu wiskiego pod Zakroczykiem, a 14 września odbył popis dowodzonej chorągwi przed hetma-

nem, wchodząc w skład pułku oboźnego koronnego Jerzego Aleksandra Lubomirskiego. Widzimy go także dwa dni później na popisie generalnym przed samym Augustem II Wettynem.

W swym pamiętniku Rakowski zamieścił istotną informację, iż porucznikiem w tejże chorągwi łanowej ziemi wiskiej był jego rodzony brat Tomasz, z którym zresztą służył i w wojsku komputowym. Na sejmiku generalnym ziemi wiskiej, na którym powierzono mu dowództwo tejże wyprawy powiatowej, zebrana szlachta miała wymóc na nim zrzeczenie się urzędu cześnika wiskiego, co wydaje się jedynie cesją czasową na okres działań wojennych i objęcia przezeń rotmistrzostwa powiatowego. Urząd ten bowiem sprawował aż do 1723 r., o czym świadczą asygnacje wojskowe, na których podpisywał się jako cześnik wiski. W swym pamiętniku zanotował jednak, iż „cześnikostwa wiskiego, na wstawienie się całej ziemi i jm. pana podkanclerzego litewskiego [Stanisława Antoniego Szczuki], ustąpiłem jm. panu Kazimierzowi Karwowskiemu koligatowi, łowczemu bielskiemu”.

W październiku 1703 r. widzimy Rakowskiego pod Kłodawą nieopodal Torunia, gdzie ścierał się na podjazdach z siłami szwedzkimi. Za przesłużoną kampanię dziękował mu osobiście hetman wielki koronny Hieronim Lubomirski z obozu pod Łęgonicami, gdzie założyły oddziały wierne Augustowi II koło generalne. Hetman zalecał szlachcie w ordynansie z 20 października cześnika wiskiego do nagrody, pisząc: „Jęgomości rycerskiej nie mogę zaprzeczyć wiernego świadectwa i żeby w należytych respektach prześwietnej ziemi wiskiej

znalazł sobie nagrodę i ukontentowanie w zasługach, przydaję instancją moją”.

Jednocześnie wobec zwinienia chorągwi pancерnej Pawła Prażmowskiego wraz z bratem Tomaszem Rakowski zaciągnął się wówczas do chorągwi husarskiej Stanisława Antoniego Szczuki, podkanclerzego litewskiego. Obaj Rakowscy nie tylko w oczach szlachty wiskiej uchodzili za stronników Sasa, co spowodowało, że majątki ich zostały ograbione, a Rostki w powiecie łomżyńskim spalone przez Szwedów. Wawrzyniec musiał wraz z rodziną po zakończeniu kampanii uciekać do majątności ojcowskiej w powiecie liwskim na Mazowszu.

Rakowscy wzięli udział w kampanii 1704 r. przeciwko Szwedom, uczestnicząc w zawiązaniu konfederacji wojskowej opowiadającej się za Augustem II pod laską marszałka Stanisława Chomentowskiego. Aż do przejścia wojewody kijowskiego Józefa Potockiego na stronę Stanisława Leszczyńskiego znajdował się Rakowski w składzie jego dywizji. Przystąpił także do konfederacji sandomierskiej wiernie stojącej za Wettynem, podpisując w dniu 27 V 1704 r. jej akt z tytułem cześnika i rotmistrza wiskiego. Walczył wówczas wraz ze swoimi kolegami z rotty husarskiej Szczuki ze Szwedami, biorąc udział w potyczce pod Chybicami. Wraz z innymi chorągwiami ruszył latem t.r. spod Sandomierza ku województwu ruskiemu w celu połączenia się z siłami rosyjskimi i partią hetmana Sieniawskiego. Wówczas to w Sokalu odebrał swe zasługi na trzykonny poczet husarski. Jak sam pisał, tamże: „odliczono darowaną ćwierć wojsku od Króla JM Augusta; dostało mi się na

trzy konie usarskie z ekspensami; po talarów 6, talarów 18”. Jesienią przybył cześnik wiski w swe rodzinne strony, odwiedzając wielu przyjaciół ze szlachty wiskiej. Trzymał wówczas do chrztu nowo narodzonego syna Franciszka Macarskiego, będąc chrzestnym wraz z miecznikową wiską, niejaką Brzostowską — zapewne żoną Tomasza elektora Augusta II z ziemią wiską.

Dnia 26 X 1704 r. urodził się Rakowskiemu syn, któremu na chrzcie w dniu 2 listopada nadano imiona Szymon i Tadeusz Juda. O znaczeniu cześnika wśród społeczności szlacheckiego powiatu wiskiego świadczą nazwiska chrzestnych, którzy trzymali jego syna do chrztu. Byli to: Brygida Zakrzewska — sędzianka wiska oraz instygator koronny Stefan Zambrzycki.

W domowych pieleszach na Mazowszu przebywał Rakowski aż do 24 I 1705 r., gdy ruszył w drogę do chorągwi, która otrzymała konsystencje w wioskach arcybiskupstwa lwowskiego, a święta wielkanocne spędził w wesołej kompanii chorągiewnej w Dziubułkach w dobrach dominikanów żółkiewskich. Tu był świadkiem tragedii, jaka dotknęła jego towarzyszy, którzy na leżach często nadużywali alkoholu, co było powodem wielu burd i pojedynków; właśnie jeden z wielu zatargów towarzyskich opisał na kartach swego pamiętnika: „W poniedziałek nieszczęśliwy przypadek stanął się; towarzysz Święcimski Franciszek, towarzysza Stefana Dombrowskiego, grzecznego i słusznego człeka, najechawszy podpity na gospodę, zabił z pistoletu; przypadłszy pan Dłużeski czerszczanin, Józef na imię, tegoż Święcimskiego także zabił z pistoletu, a sam umknął do Żółkwi. Pochowano ciała w Żółkwi, zwykłym obyca-

jem po usarsku”. Rakowski zapewne oddał ostatnią posługę swym towarzyszom, szkoda, iż nie opisał jednak tej uroczystości, która kończyła się często tragicznie tak dla świadków, jak i husarza uderzającego kopią o *castrum doloris*. Na leżach przebywał nasz pamiętnikarz aż do 28 kwietnia, gdy ruszył ze wsi Ciszek spod Lwowa do rodzinnych stron, stając 14 maja t.r. w swym dworku w Konopkach. Tu w dniu 20 lipca zmarł mu dwuletni synek Zachariasz, którego pochował w kościele w Radziłowie w powiecie szczuczyńskim nad rzeką Wisłą.

Jesienią t.r. Rakowskiego widzimy ponownie w służbie publicznej, gdy zostaje wraz z kasztelanem kruszewickim Jakubem Szczawińskim wybrany 2 listopada na sejmiku ziemi wiskiej posłem do Augusta II oraz cara Piotra I, przebywających wówczas w Tykocinie. W imieniu braci szlacheckiej mieli prosić obu władców o uwolnienie ich ziemi od kwaterunków wojskowych i kontrybucji na rzecz oddziałów rosyjskich. Obaj zostali dopuszczeni do oficjalnej audiencji u Augusta II dnia 8 listopada, lecz po odpowiedzi mieli stawić się w Grodnie, gdzie obaj władcy udali się spod Tykocina. Nasz pamiętnikarz wraz ze Szczawińskim udali się do Jedwabnego, gdzie 15 listopada odbył się nowy zjazd szlachty wiskiej; za ordynansem kasztelana wiskiego Rostkowskiego uproszeni przez szlachtę ponownie udali się do Wettyna aż do Grodna, aby ziemię wiską „od ciężarów i kontrybucyjów ochronić raczył, i od sypania wałów tykocińskich, i od zimowej konsystencji od Moskwy”. Otrzymali na koszty podróży poselskie w wysokości 600 tynfów. Udało się obu wysłannikom wynegocjować łagodniejsze warunki dla szlachty wiskiej.

Otrzymali bowiem zapewnienie cara, iż ziemia wiska będzie utrzymywała na leżach jedynie 100 koni załogi, ale zostanie zwolniona z prac fortyfikacyjnych Tykocina. Dnia 16 XII 1705 r. obaj posłowie byli z powrotem w domowych pieleszach. Jak się okazało, obietnice carskie były bez pokrycia i już w grudniu t.r. szlachta doświadczyła obecności pułku Kurlandczyka w służbie rosyjskiej, niejakiego Netterhosta, którego żołnierze „sobie prowianty nieznośne wyciskają. Chłopów do naprawy dróg biorą; pod Goniądzem siana wszystkie na Bielach pozabierane”, jak zapisał w swym pamiętniku Rakowski.

W 1706 r. cześnik wiski, choć osadzał poczet w hursarii Szczuki, pilnował swych majątków narażonych na kontrybucje i grabieże wojsk rosyjskich i saskich. W lutym ziemia wiska doświadczyła obecności pułkownika Szulca spod komendy generała Karola Rönne, który wybrał także prowianty z Radziłowa. Jako delegat ziemi wiskiej do Wettyna, uchodził Rakowski w oczach Rosjan za pewnego adherenta Sasa, co często ratowało go z opresji wobec zatargów z oficerami wojsk carskich względem wybierania furażu z jego dziedzicznych wiosek. Dnia 15 lutego uczestniczył w kościele w Jedwabnym w akcie chrzcin syna swej siostry zamężnej za Karwowskiego jako chrzesny. Z domowych pieleszy notował w swym pamiętniku wydarzenia toczącej się wojny północnej, nie pomijając istotnych wydarzeń dotyczących własnej rodziny. Pod datą 9 sierpnia t.r. zapisał fakt narodzin kolejnej córki, której na chrzcie nadano imiona Zuzanny Marty.

Dopiero w grudniu 1706 r. wraz ze szlachtą wiską zbrojnie uniemożliwił wybieranie stacji przez rajtarię wyslaną przez Grzegorza Ogińskiego i Ludwika Pocięja, ratując tym samym wiele dworów od rozbojów i zniszczeń. Pod koniec grudnia zmarł teść naszego pamiętnikarza — pan Zachariasz Olszamowski podczaszy nowogrodzki, któremu wyprawił Rakowski uroczysty pogrzeb w kościele w Latowiczach 15 II 1707 r.; akt ten opisał: „z gronem przyjaciół i towarzystwa od chorągwi naszej, z muzyką, trębaczami i fletami”. Nadal przebywał w domowych pieleszach, choć rota husarska, w której służył, stacjonowała na leżach w Zakrocymiu i jego okolicach. Następnie widzimy Rakowskiego na sejmiku ziemi czerskiej w dniu 2 maja t.r., gdzie został wybrany na komisarza do „magazynu mińskiego” dla rozdziału prowiantu dla stacjonujących wojsk rosyjskich na Mazowszu. Sam nie wiemy, czy dotarł do obozu wojsk komendy Adama Sieniawskiego i wziął udział w działaniach wojennych, gdyż morowe powietrze i podjazdy obu armii zmuszały go do bytności we własnych włościach. Jak zanotował w końcu października t.r.: „w ziemi czerskiej w powiecie garwolińskim wielkie od Kałmuków i Kozaków i naszych hultajów rabunki, najazdy, którzy ponad Wisłą stoją”, a przecież cześćnik wiski miał dobra właśnie w ziemi czerskiej, narażone na kontrybucje przechodzących oddziałów obu stron konfliktu. Styczeń 1708 r. pod tym względem nie był lepszy od minionego. Skarzy się bowiem Rakowski na oddziały rosyjskie, które dały się we znaki i jemu: „Moskwy na furwachie 500 stało w Siennicy kilka dni, do szczętu wypaśli naokoło,

u mnie nawet dwa dni dwie nocy, spaśli na 60 kóp żyta i oborę zniszczyli, i zrujnowawszy poszli do Oleśnice”. Nasz pamiętnikarz mógł naocznie przekonać się, jak wyglądała ziemia wiska po przechodzie sił szwedzkich na Litwę, gdy 8 marca stanął w swym dworze. Pisał bowiem: „znalazłem w ziemi wielką ruinę przez wojska szwedzkie, które ośm dni koczowały w wiskiej ziemi. Do stu tysięcy wojska, ludzi po lasach zabijali, dobytki pozabierali, w Olszynach dwór spalili. Mnie w Konopkach z łaski Bożej nic nie zrobili, prócz siana i żyta co wypasli”. Wkrótce Rakowski ruszył przez ziemię czerską w kierunku Tykocina, wszędzie obserwując olbrzymie zniszczenia dokonane przez grasujące oddziały szwedzkie. Nadal posiadał nasz bohater mir wśród szlachty mazowieckiej, skoro został wybrany marszałkiem generału mazowieckiego we wrześniu 1708 r. Pod Kamienną koło Skaryszewa przybyła szlachta poza ziemią zakroczymską i ciechanowską, które obradowały osobno. Za poparciem Rakowskiego obrano deputatami Zygmunta Opackiego — cześnika warszawskiego oraz Rzepeckiego — podczaszego nowogrodzkiego.

Gdy siły szwedzkie wraz z oddziałami króla Leszczyńskiego weszły w ziemię czerską, Rakowski wraz z Zygmuntem Opackim wysłani przez szlachtę przybyli do Wiśniowa w grudniu 1708 r., aby uzyskać salwa gwardię na majątki szlacheckie od kontrybucji i stacji wojskowych. Jak zanotował Rakowski w swym pamiętniku, posłowie zostali „wspaniale przyjęci od króla w Wiśniowie”. Nie na wiele zdały się obietnice Leszczyńskiego, skoro pamiętnikarz z sarkazmem notuje, że czterokrotnie musiał wydać prowiant dla Szwedów

z folwarku z Dębego. O cześnika wiskiego zaczęły zabiegać obie strony konfliktu. Dnia 25 I 1709 r. otrzymał za pośrednictwem towarzysza jednej z rot Leszczyńskiego przywilej na rotmistrzostwo łanowe wybranieckie województwa mazowieckiego, a 13 lutego podobny przywilej od hetmana wielkiego koronnego Adama Sieniawskiego, ale na stronę Wettyna. Rakowski nie wahał się długo, wybierając ponownie stronę Augusta II. Zgodnie z żądaniem hetmana miał w maju stawić się z chorągwią piechoty łanowej z Mazowsza w obozie pod Kockiem. Widocznie trudności z zaciągiem oraz inne czynności domowe, jak choćby chrzciny nowo narodzonej córki (16 marca) Franciszki Kunegundy spowodowały, iż Rakowski dopiero 8 czerwca ruszył się z piechotą łanową do starostwa stanisławowskiego, a 10 t.m. odebrał nowy ordynans hetmański, aby kierował się na załogę Kamieńca. Już w drodze otrzymał cześnik wiski nowy rozkaz od kasztelana kijowskiego Felicjana Czermińskiego, aby wzmocnił załogę Warszawy, atakowaną przez podjazdy szwedzkie. Dnia 19 czerwca wkroczył z piechotą do stolicy, ale — jak sam pisał — „nieszczęśliwie”. Dwa dni później oficerowie dragońscy Czermińskiego wraz z ludźmi wojewody kijowskiego Józefa Potockiego „zbuntowawszy się, uderzyli najprzód na warty moje i rozgromili, a potem i na mnie samego jednego broniącego się godzin trzy dobrych na ratusznych wschodach, w którym ucieraniu, dostało mi się ze strzelby w oko prawie z utratą wzroku i od szpad razy 70 bez utraty jednak życia”. Chorągiew Rakowskiego, którą prowadził — w zastępstwie — Giżycki, pretendujący do jej komendy,

popisała się jednak pod Gorajem. Mimo tak poważnych ran Rakowski szybko doszedł do siebie, skoro już 4 sierpnia wyjechał do obozu, stając pod Niskiem 11 t.m. W dniu następnym otrzymał audiencję u obu hetmanów: Adama Sieniawskiego i Stanisława Mateusza Rzewuskiego z dobrym skutkiem. Nie tylko został utrzymany przy dowództwie piechoty łanowej, ale ponadto otrzymał osobistą satysfakcję, aresztując 17 sierpnia oficerów Felicjana Czerwińskiego i wystawiając pozwy na nieobecnych. Dla pilnowania procesu pozostawił w obozie krewnego Antoniego Rakowskiego, wyjeżdżając 19 sierpnia i — aby nie tracić żołdu — osadzając nadal poczet w husarii Stanisława Szczuki. We wrześniu t.r. uczestniczył Rakowski w dwóch generałach mazowieckich, które jednak nie przebiegły po jego myśli, skoro pod datą 26 t.m. zapisał, iż wynik był „ze stratą moją”. Zapewne w dniu 7 listopada uczestniczył w sejmiku elekcyjnym pisarza, na którym obrano na tę funkcję Kazimierza Karwowskiego. Już jednak 13 t.m. wyjechał do obozu i wraz z chorągwią stanął pod Toruniem w obozie Sieniawskiego. Wkrótce ponownie powrócił na Mazowsze i 17 listopada wraz z podstolim nurskim Ponikremskim odprawił poselstwo do hetmanów koronnych pod Przytykiem w okolicy Radomia w sprawie wypłaty zaległych sum na wojsko. Odebrał wówczas w Tarnowie 26 listopada zaległe kwoty przypadające na piechotę łanową województwa mazowieckiego. Na asygnacji skarbowej podpisał się jako „rotmistrz i cześnik wiski”. Koniec roku spędził w ziemi czerskiej w swym dworze w Dębem (Dembem), uskarżając się na kontrybucje i rozboje oddziałów saskich,

które „biorą na palety po pół korca żyta, korcy dwa owsa, funtów 200 siana i słomy prostej z dymu”.

Rok 1710 zaczął się dla Rakowskiego pod złym znakiem, gdyż 19 kwietnia zmarła mu córka Franciszka Kunegunda, pochowana następnie w Latowiczach.

Natomiast chorągiew cześnika wiskiego nadal pozostawała na konsystencjach zimowych, gdy późną wiosną 1710 r. przyszedł ordynans od Adama Sieniawskiego, aby wraz z piechotą udał się pod Gorzyce koło Sandomierza pod komendę starosty pilzneńskiego Jana Turckiego. Po przyprowadzeniu jej do obozu wrócił Rakowski z powrotem na Mazowsze do domowych pieleszy, relacjonując jedynie w swym dzienniku sukcesy wojsk szwedzkich w Inflantach, które odbierały Szwedom twierdzę po twierdzy na czele z Rygą czy Dymuntem. W lutym 1711 r. widzimy naszego bohatera na Podgórzu Krakowskim, gdzie wyratował z opresji swego brata Andrzeja Rakowskiego cześnika żytomierskiego, którego „zbójcy zrabowali”. Podjazd cześnika wiskiego rozproszył napastników, a 26 z nich odprawiono do więzienia w Krośnie. O dalszych progresach jm. pana Rakowskiego w dobie wojny północnej nic nie wiemy, gdyż jeszcze pod miesiącem majem t.r. wpisał, iż otrzymał już trzeci ordynans hetmański, aby stawił się w obozie pod Lwowem, pamiętnik zaś urywa się na wydarzeniach z czerwca t.r. informacją, że Turcy „pod Obliczycą most postawili ku Kamieńcowi, a hospodar wołoski [Konstanty Brankowan] stoi w...”

Czy był kontynuowany? Trudno odpowiedzieć, gdyż Rakowski mógł wycofać się z czynnej służby wojskowej. Odbieranie przezeń zasług na piechotę wybraniec-

ką we Lwowie w dniu 10 XI 1712 r. oraz w Radomyślu 17 XI 1723 r., świadczy o zaległościach płatniczych skarbu koronnego wobec niego.

Cześnik wiski w związku ze stałym zagrożeniem ze strony przechodzących wojsk często zmieniał wraz z rodziną miejsce swego pobytu.

Do 1703 r. przebywał w Rudniku, beneficjum swego krewnego ze strony żony — księdza Adama Rostkowskiego. Był bowiem Rakowski właścicielem dworów w Rostkach w powiecie łomżyńskim, spalonych w styczniu 1704 r. przez wojska szwedzkie. Wcześniej zarobowano mu Rudnik, a w 1707 r. ukochany przezeń dwór w Konopkach. Posiadał także klucz wsi w ziemi czerskiej: Dębe, Budziska oraz Kołaczek. Dobra te objął po śmierci teścia Zachariasza Olszamowskiego. Od 1705 r. sprawował także opiekę nad dziećmi swego stryja Jakuba oraz ich majątkami w Olszynch. Rakowski, jak zaznaczył na manuskrypcie oryginalnym pamiętnika jego wnuk Marcin Rakowski, zmarł w 1729 r. Oto treść zapiski: „Umarł dziad mój Wawrzyniec cześnik ziemi wiskiej w roku 1729, jako świadczy sepultura [akt zgonu] w kościele farnym latowiskim w ziemi czerskiej w powiecie garwolińskim 19 listopada zapisana, gdzie w kościele na pamiątkę wisi oddana przez niego chorągiew kitajkowa z drzewcem, a na cmentarzu jest kolumna okrągła przez niego oddana”.

Rakowski był żonaty dwukrotnie; pierwszą żoną była Barbara z Oborskich, a drugą Bogumiłą z Olszamowskich. Ślub miał miejsce 21 VI 1701 r. Z pierwszego związku miał syna Michała, a z drugiego małżeństwa kilkoro dzieci, z których część zmarła w dzieciństwie.

Byli to: Zachariasz Mikołaj (10 IX 1703 r.–20 VII 1705 r.) oraz jego siostry: Barbara Ester (ur. 16 VI 1702 r.), Zuzanna Marta (ur. 9 VIII 1706 r.) oraz Franciszka Kunegunda (I III 1709 r.–19 IV 1710 r.). Ponadto, zapewne z drugiej żony, Wawrzyniec pozostawił synów: Józefa — komornika, następnie cześnika wiskiego oraz Jana — skarbnika łomżyńskiego.

Prezentowany pamiętnik, obejmujący wydarzenia wojny północnej lat 1701–1711, został wydany po raz pierwszy przez Eligiego Piotrowskiego w 1860 r.⁵⁸ Spisywał go Rakowski już w podeszłym wieku, o czym świadczą liczne pomyłki w dacie wielu wydarzeń. Jest jednak nieocenionym źródłem z epoki wielkiej wojny północnej, od momentu wejścia Szwedów Karola XII do Rzeczypospolitej po czerwcową wyprawę wojsk carskich Piotra I na Turcję w 1711 r. Opis przemarszy wojsk saskich, rosyjskich, szwedzkich, a także polsko–litewskich tak w służbie Augusta II, jak i Stanisława Leszczyńskiego, jest istotnym dokumentem epoki do badań nad zniszczeniami Rzeczypospolitej, dokonywanymi przez obie strony konfliktu. Tym bardziej że tego typu źródeł, których autorami byli szeregowi żołnierze, niemal nie posiadamy (poza pamiętnikami Erazma Otwinowskiego, Stanisława Poniatowskiego i Krzysztofa Zawiszy). Oddając do rąk Czytelników niniejszy pamiętnik sądzimy, iż przybliżymy epokę wojny północnej, tak tragicznie zaznaczoną w dziejach polskich krwawymi bratobójczymi bitwami pod Koniecpolem czy Krotoszynem.

⁵⁸ *Pamiętnik Wawrzyńca Rakowskiego rotmistrza pospolitego ruszenia ziemi wiskiej od r. 1701 do r. 1711*, Żytomierz 1860.

Zasady edycji

Obecne wydanie pamiętnika Wawrzyńca Rakowskiego oparte jest na wydaniu Eligiego Piotrowskiego, spokrewnionego z rodziną Rakowskich. Nie zachował się bowiem oryginał tegoż pamiętnika, pisanego w większej części po łacinie, którego tłumaczenie na polski Piotrowski zakończył w Korwinówce w dniu 3 V 1859 r. i oddał do druku. Otrzymał na to zgodę starszych z rodu Rakowskich, tj. linii zamieszkałej w guberni podolskiej i kijowskiej: Oktawiana, Cypriana — marszałka winnickiego oraz Dionizego — marszałka humańskiego Rakowskich. Nie wiemy zatem, jakie fragmenty tego pamiętnika tłumaczył Piotrowski z łaciny, a jakie pozostawił w wersji oryginalnej, gdyż były spisane w języku polskim. Jak sam stwierdził we wstępie, fragmenty pisane po polsku „zostawiłem bez najmniejszej odmiany lub poprawy, jako sposób pisania używany na początku ośmnastego wieku”. Wydawca napisał, że pamiętnik Rakowskiego nie miał tytułu, lecz wyrazy, „od których przodkowie nasi zwykle wszystkie swoje czynności zaczęli”: A. M. D. G. B. V. M. Nie odcyfrował jednak tego znanego cytatu, który brzmiał następująco: *Ad Maiorem Dei Gloriam Beatae Virginis Mariae (honorem)*, co oznacza: „Ku większej chwale Boga i czci Najświętszej Marii Panny”.

Autor pamiętnika spisywał go wiele lat po opisywanych wydarzeniach wojny północnej, w której brał aktywny udział. Korzystał zapewne z notatek, listów i spisów wojska, które zamieścił w tekście pamiętnika. Dlatego znajdujemy na jego kartach akt konfederacji opa-

towskiej wojska koronnego z 29 II 1704 r. czy kopie listu cara Piotra I do hetmana wielkiego koronnego Adama Sieniawskiego z 25 VII 1709 r., informującego go o batalii połtawskiej. W wielu przypadkach jednak pamięć Rakowskiego okazała się zawodna, a liczne nazwiska i nazwy własne, szczególnie miejscowości leżących poza granicami Rzeczypospolitej, podał w wersji znacznie odbiegających od prawidłowej. W stosunku do wielu oficerów tak szwedzkich, jak i rosyjskich formy nazwisk podane przez Rakowskiego różnią się znacznie od faktycznego ich brzmienia, jak w przypadku feldmarszałka szwedzkiego Carla Gustava Rehnskiölda występującego w pamiętniku Rakowskiego jako Reinszeldta czy pułkownika Züluka, którego nazwisko brzmiało faktycznie Züllich. W wielu przypadkach jednak określenie, o jakie osoby chodzi nie jest możliwe, i z tego względu podano je w indeksie w formie występującej w tekście pamiętnika.

Nie ingerowano w tekst wydania z 1860 r., nie poprawiając wyrazów świadczących o pochodzeniu Autora pamiętnika i jego mazurzenia; stąd utrzymano pisownię wyrazów typu: szpichlerz, Szląsk, szląska granica czy Sztetyn. Bez zmian pozostawiono również nazwy geograficzne „Mała Polska” oraz „Wielka Polska” wraz z ich odmianą.

W niniejszej edycji zastosowano się do zasad zawartych w *Instrukcji wydawniczej dla źródeł historycznych od XVI do połowy XIX wieku* (Wrocław 1953). Dla uniknięcia zbyt wielu przypisów odnoszących się do osób występujących na kartach pamiętnika nieraz kilkakrotnie, w nawiasach kwadratowych podano ich imiona i nazwiska (jeśli występowali jedynie pod sprawowanym

urzędem czy dygnitarstwem). Natomiast końcówkę –ya oddano przez –yja w wyrazach typu: rajtarya, wiktorya, amunicya czy kontrybucya, które mają w książce postać: rajtaryja, wiktoryja, amunicyja czy kontrybucyja. Wyrazy zakończone na –em, –emi (np. każdym, nieszczęśliwem) otrzymały końcówki –ym, –ymi. Podobnie końcówki przymiotnikowe –iem, –iemi (np. saskiem, boskiem) zastąpiono postacią –im, –imi. Wyrazy i zwroty staropolskie oraz łacińskie objaśniono w słowniku na końcu.

Tekst pamiętnika został opatrzony dużą liczbą przypisów odnoszących się głównie do występujących osób, których nazwiska zostały przekręcone lub podane w formie błędnej przez Rakowskiego. Zachowano jednak oryginalną pisownię zarówno nazwisk, jak i nazw geograficznych, a występujące w tekście formy oboczne podano w indeksach w nawiasach. Nie wszystkie jednak nazwy geograficzne, a także nazwiska — głównie kadry oficerskiej armii szwedzkiej, rosyjskiej czy saskiej — zostały podane w formie poprawnej, a to ze względu na brak pewności, iż chodzi o powoływaną osobę. Dla przykładu: wyższych oficerów w armii szwedzkiej o takich nazwiskach, jak Horn, Löwenhaupt czy Marschalck występuje kilkunastu, co utrudnia identyfikację osób faktycznie występujących w pamiętniku. Wydawcy mają nadzieję, że teksty zamieszczone we *Wstępie*, przybliżające autora i jego rodzinę oraz wydarzenia mające miejsce w dobie wojny północnej, ułatwią Czytelnikowi zrozumienie prezentowanego pamiętnika. Tym bardziej że cześćnik wiski Wawrzyniec Franciszek Rakowski wszystkie opisywane zdarzenia ujmuje z punktu widzenia szlachcica ziemi wiskiej.

WYKAZ SKRÓTÓW

Bibliotek, archiwów, wydawnictw źródłowych i literatury

AGAD	— Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie
AR	— Archiwum Radziwiłłów
BCzart.	— Biblioteka Książąt Czartoryskich w Krakowie
BN	— Biblioteka Narodowa w Warszawie
PSB	— <i>Polski słownik biograficzny</i> , t. I n., Kraków–Wrocław–Warszawa 1935 n.
SGKP	— <i>Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich</i> , t. I–XV, Warszawa 1880–1902
J. Wimmer, <i>Wojsko</i>	— J. Wimmer, <i>Wojsko Rzeczypospolitej w dobie wojny północnej (1700–1717)</i> , Warszawa 1956

Terminów i nazw

abp	— arcybiskup
bp	— biskup
feldmarsz.	— feldmarszałek
gen.	— generał
ichm.	— ich miłość, ichmość
jejm.	— jej miłość, jejmość
jm.	— jego miłość, jegomość

LXX Wykaz skrótów

JM	— Jego Miłość (do króla)
kor.	— koronny
lit.	— litewski
marsz.	— marszałek
mjr	— major
płk	— pułkownik
ppłk	— podpułkownik
rtm.	— rotmistrz
t.r.	— tego roku
w.	— wielki
W. Ks.	— Wielkie Księstwo

PAMIĘTNIK

*Pamiętnik ten nie ma tytułu, lecz wyrazy od których przodkowie
nasi zwykle wszystkie swoje czynności zaczynali:*

A. M. D. G. B. V. M.

*[Ad Maiorem Dei Gloriam Beatae Virginis Mariae
(honorem)]**

[Rok 1701]

Roku 1701, zjechawszy z rezydencji¹ sześciolatniej przy Królu JM Augustcie II od jm. pana Stanisława Jabłonowskiego, hetmana wielkiego koronnego, odprowadzonej, dnia 21 czerwca tegoż roku wzięłem za żonę jm. pannę Bogumiłę Olszamowską, podczaszkę nowogrodzką, w ziemi czerskiej, w powiecie garwolińskim, jedyną córkę jm. pana Zacharyjasza Olszamowskiego, dziedziczkę na Dembem. Akt weselny w Dembem, w obecności jm. księdza Adama Rostkowskiego, biskupa filadelfijskiego, sufragana łucko-warszawskiego i pułtuskiego proboszcza, który nas wiązał w poniedziałek we dworze. W niedziel cztery uczyniliśmy przenosiny do Mięni, dóbr kapitulnych, a nareszcie, we dwanaście niedziel, do Rudnika tejże kapituły, we władaniu jm. księdza Rostkowskiego będących, przenieśliśmy się.

* Ku większej chwale Boga i czci Najświętszej Marii Panny.

¹ Rezydencja — stanowisko rezydenta hetmańskiego na dworze Augusta II Rakowski pełnił w latach 1697–1701.

[Rok 1702]

Roku 1702, przy boskim błogosławieństwie urodziła mi się córka dnia 16 czerwca o godzinie piątej z południa we czwartek, Barbara Ester na Chrzcie św. dana. Trzymającymi do Chrztu byli: Konstancja Cieciszewska, podczaszanka liwska, i Michał Bojemski, łowczy gostyński. Chrztost dawał jm. ksiądz Wawrzyniec Brogowicz, dziekan liwski, pleban ceglowski.

W maju tegoż roku weszli Szwedzi wewnątrz państwa, a w czerwcu stanęli w Warszawie. Król August umknął do Krakowa, za którym Szwed temież ślady poszedł i z Krakowa go wystraszył, tam Szwed, zwiedziwszy kąty, króla pod Pińczowem z saskimi wojskami i kwarcianymi zgromił. Zginęło Sasów na kilka do sześciu tysięcy i Szwedów tyleż. Magazyny i wszystkie bagaże saskie wpadły w ręce zwycięzcy. Polacy wyratowani ucieczką stanąwszy o mil półtóry postrzegli się, że uciekli². Król nasz JM znowu do Warszawy. Szwed zaś, zwiedziwszy [województwa] krakowskie, sandomierskie, podgórskie, ruskie aż pod sam Lwów kraje, roku 1703 w kwietniu powrócił do Warszawy. Skarbów w[e] wspomnianych krajach przez zabranie bydła i prowiantu nazbierawszy, one przez Pomeranię do Szwecyi wywiózł. Gdzie, ciągnąc do Warszawy, mnie w Rudniku zrabował, z udania dowiedziawszy się, zem pod Rygą asystował królowi³. Sam przecie wyniosłem się do Dembego z żoną i niektórymi drobiazgami.

² Bitwa pod Kliszowem 19 VII 1702 r. zakończyła się klęską wojsk sasko-polskich w starciu z armią szwedzką Karola XII, zob. M. Wagner, *Kliszów 1702*, Warszawa 1994.

³ Rakowski rzeczywiście przebywał w otoczeniu Augusta II pod-

[Rok 1703]

Król nasz JM do Torunia, za którym Szwedzi poszli, skąd go ruszyli i zmusili do uchodzenia przez Prusy, Mazowsze, Podlasie aż do Lublina na sejm 19 czerwca zaczęty. Szwed zaś szturmów kilka straciwszy do Torunia, udał się do Warmiej i rozłożył się po pruskich włościach wokoło. Litwy kilkanaście tysięcy zebrawszy się pod władzą księcia jm. Wiśniowieckiego Korybuta Michała, hetmana W. Ks. Litewskiego, podjazdami infestowali, ale nic znacznego nie zyskali. Wojska polskie koronne stanęły pod dyktando jm. pana [Hieronima] Lubomirskiego, hetmana wielkiego koronnego, kwarciane w lubelskim województwie. Wtedy do Księstwa Mazowieckiego pomknawszy się, podjazdy na Szwedów odprawowali, szczęśliwiej od Litwy, którym także jako niewokowanym do Korony wołosza koronna zabrała koni 200.

Ja w kwietniu ruszywszy się z Dembego po zrujnowaniu przez Szwedów, zostawiwszy żonę w Dembem, przybyłem do ziemi wiskiej do swoich, gdzie zostałem na sejmiku obranym najprzód za rotmistrza powiatu radziłowskiego, potem na drugim sejmiku za generalnego ziemi wiskiej wyprawą na pospolite ruszenie z końmi 60: rodzony pan Tomasz porucznikiem. Ziemia uchwaliła za rotmistrzostwo złotych 3000, na porucznika 1000, na chorążego 500, na kompanię po złotych 150 na koń. Cześnikostwa wiskiego, na wstawie-

czas walk pod Rygą w 1700 r., jako rezydent hetmański (nota wydawcy).

nie się całej ziemi i jm. pana podkanclerzego litewskiego, ustąpiłem jm. panu Kazimierzowi Karwowskiemu, koligatowi, łowczemu bielskiemu.

Tegoż roku ojciec żony mojej, Zacharyjusz Olszawowski, pojechał był z obozu z chorągwią jm. pana [Aleksandra] Daniłowicza, starosty parczewskiego, a w niedziel kilka powrócił. Za ustąpieniem Szwedów i zbliżeniem się wojska kwarcianego został porucznikiem w powiecie garwolińskim w ziemi czerskiej; dano mu złotych 2000, tym że był tak rok oficyjerem tamże. Dnia 5 lipca żona przyjechała z Dembego do wiskiej ziemi. Gospodarstwo d[nia] 10 objęła, od ciotki w Kopkach opuszczone.

Dnia 19 czerwca sejm dwuniedzielnny w Lublinie zaczęty, skończył się szczęśliwie. Przychylni wszyscy Szwedowi, jako to Sapiehowie z koligatami, odsądzeni od dóbr, honorów i imienia⁴. Wojna klarigowana za Szwedem. Wojska aukcyjonalnego do 36 000 pozwolono, któremu się służba od 1 maja 1704 r. poczynać ma. Pospolite ruszenie zwinione. Poręka położona wyprawnym chorągwiom i którekolwiek przez Królestwo i W. Ks. Litewskie zapłaconą ćwierć mieli, aby one odsłużyły pod rządem hetmanów w wojsku kwarcianym. Mnie przyszedł ordynans także od hetmana koronnego [Hieronima] Lubomirskiego, abym szedł pod komendę jm. pana [Adama] Sieniawskiego, wojewody bełskiego, hetmana polnego koronnego. Tylko że mi ziemia osta-

⁴ Sejm lubelski 19 VI–11 VII 1703 r. zakończył się poparciem szlachty dla Augusta II oraz żądaniem zakończenia wojny ze Szwecją, zob. J. Poraziński, *Sejm lubelski w 1703 r. i jego miejsce w konfliktach wewnętrznych na początku XVIII wieku*, Warszawa 1988.

tek sumy na chorągiew zatrzymała do sejmiku relacyjnego do d[nia] 22 sierpnia zatrzymać się musiałem. (NB. Pod Lidzbarkiem od Polaków 1000 Szwedów zniesiono pod komendą [Jerzego Aleksandra] Lubomirskiego, oboźnego koronnego, 200 ich uszło w lasy)⁵. Tymi czasy Szwed pod Toruniem grasuje i leży. Wojska nasze pod Ciechanów ściągają się. Litewskie i saskie pod Warszawę. Eksperyment żaden nie był prócz podjazdów, które Szwed zawsze rozproszył. Toruń w oblężeniu dotychczas trzyma Szwed. Król JM nasz w Warszawie, gdzie most zaczęto budować. Tam saskie wojska ściągają się. Pisano dnia 18 sierpnia 1703 r.

Dnia 29 sierpnia ruszyłem się z chorągwią do obozu, w imię Pańskie, na Stawiska, Płock, Nowogród, Szczepanków do Peczyny. Stamtąd sam do hetmana po dalszy ordynans jeździłem, który 11 września wydany, abym stanął w obozie generalnym pod Zakroczymiem.

Dnia 10 września, za błogosławieństwem Bożym, urodził mi się syn w dzień św. Mikołaja, którego d[nia] 16 września do Chrztu św. trzymali jm. pan Szymon Zakrzewski, sędzia wiski, z jejm. panią Reszczyńą, burgrabiną wiską. Chrztost św. dawał jm. ksiądz Stanisław Gąsiorowski, komendarz radziłowski, w Konopkach, w domu. Imię mu dane dziadowskie Zachariasz i Mikołaj. Mamka z Rudnika, też co córkę Barbarę karmiła, na imię Jadwiga Suszczanka. Jam pod ten czas był w obo-

⁵ Potyczka pod Lidzbarkiem Welskim 9 VIII 1703 r., zakończona zwycięstwem jazdy koronnej nad piechotą szwedzką, broniącą miejscowych przepraw na rzeczkach Wel i Działdówka, zob. M. Wagner, *Działania wojenne na ziemiach polskich w drugiej połowie 1703 roku*, [w:] *Rzeczpospolita w dobie wielkiej wojny północnej*, pod red. J. Muszyńskiej, Kielce 2001, s. 49–50.

zie z chorągwią swoją wyprawną wiską. Ten umarł d[nia] 20 lipca 1705 r., pochowany w Radziłowie.

Dnia 14 września popis czynilem z chorągwią przed hetmanem i otrzymałem miejsce w pułku jm. pana [Jerzego Aleksandra] Lubomirskiego, oboźnego koronnego, starosty sądeckiego.

Dnia 16 [września] przepawiło się wojsko przez Wisłę na most pod Warszawą od Skaryszewa zrobiony. Popis przed królem nad Wisłą, które po lustracji stanęło pod Wawrzyńcowem za Warszawą pół mili. Komput onego z cudzoziemskim do 18 000.

Dnia 17 [września] ruszyło się wojsko koronne ku Toruniowi na odsiecz, chcąc się złączyć z wojskiem litewskim, którego było 6000 pod Poznaniem i z wojskiem saskim, którego było tyleż. Przeszliśmy na Sochaczew za Łowicz mil trzy, [tutaj] złączyły się wojska wszystkie. Po konferencyi hetmani między sobą poróżnili się. Koronny [Hieronim] Lubomirski z [Adamem] Sieniawskim polnym ku Toruniowi, a litewski książę Wiśniowiecki Michał ku Warszawie do Litwy obrócili kroki.

Dnia 24 [września] chorągiew jm. pana [Antoniego] Dramińskiego, wyprawną z województwa bełskiego, moją z wiskiej ziemi i wołoską nadworną jm. pana [Adama Piotra] Tarła, stolnika koronnego, posłano na furwacht do Kłodawy pod Toruń, gdzieśmy niedziel cztery, zjeżdżając się z szwedzkimi podjazdami, strawili. Wojsko zaś, gdy ani Litwa, ani król z saskim wojskiem asystować i do dalszej dopomóc imprezy nie chcieli, musiało obrócić na Łęczycę, Rawę, pod Nowe Miasto, gdzie i my z furwachtu rewokowani, pospieszyliśmy tymże traktem za wojskiem w niedziel cztery.

Dnia 20 października koło generalne było pod Łęgownicą, skąd asygnacje powydawane chorągwiom na konsystencyją wewnątrz Polski. Ja zaś swoje rozpuściłem pod znamiona, gdzie kto chciał, ponieważ przyczyniono wojska czasowe, każdą chorągiew do komputu koni 80. Mnie zaś atestacja na mocy świeżej konstytucji lubelskiej od hetmana dana do ziemi, której treść taka [...] ⁶.

Dnia 20 października, wyjechawszy z obozu, wstępowałem do jm. pana Oczosalskiego Stanisława, siostrzeńca żony mojej, do jm. pana Tomasza Brackiego, podczaszego czerniehowskiego, brata ciotecznego i do ojca żony mojej, u którego dni pięć zabawiwszy, dnia 2 listopada stanąłem w Rostkach, a dnia 3 [listopada] w Konopkach.

Dnia 20 października, na chwałę Boga Zastępów, na ochronę prawowiernej katolickiej religii, na obronę Ojczyzny od Szwedów, Saksonów, Niemców, Moskali, Kozaków i Prusaków ostatecznie uciśnionej, bogdajby z szczęśliwym skutkiem, położyłem imię moje z bratem rodzonym Tomaszem w rocie czelnej jw. pana Stanisława [Antoniego] na Szczuczynie i Radzynie Szczuki, podkanclerzego W. Ks. Litewskiego, pod dowództwem wówczas pana Jana Konopackiego, pod chorągwią pana [Tomasza] Szałajskiego. Po przeniesieniu się pana Jakuba Szczuki, stolnika wiśnickiego, a po złożeniu chorągwi przez pana Pawła Prażmowskiego, starosty łom-

⁶ Pamiętnikarz zamieścił tutaj tekst atestacji hetmana H. Lubomirskiego (obóz pod Łęgownicą 20 X 1703 r.), dotyczący wypełnienia warunków służby wojskowej w kampanii 1703 r.

żyńskiego, pod którą sied[ę]m lat przepędziwszy, żadnej nie otrzymywaliśmy płacy, prócz leż zimowych.

Tegoż roku w grudniu, Toruń⁷ miasto sławne i walne, obronne, dla niedania odsieczy sfakcyjowanych hetmanów, zdobyte zostało przez Szwedów i zdemoliowane, z hańbą Korony Polskiej. Tymi czasy Szwed miał stanowisko w Prusach polskich. Sam król [August II] w Warmiej. Z Mazowsza, pogranicznego Prusom, kontrybucje dymowe wybierali z dymu po tynfów 84. Ziemia nasza wiska z nurską nie były posłuszne uniwersałom szwedzkim, dlatego dwory pańskie i szlacheckie, co znaczniejsze, obrócono w popioły. Nam się w Rostkach ta plaga najpierwej dostała. Dwór nowy z gumnem i oborami spalono, nagradzając szarżę rotmistrzostwa i porucznikostwa obudwu nas z panem Tomaszem, co się stało 26 stycznia 1704 r. Jam przed tą zemstą, z żoną, dziećmi i rzeczami ruchomymi, tegoż dnia nocą, Podlasiem, Litwą i Mazowszem na Liw do ojca się umknął z Konopek, wszystko zostawiwszy gospodarstwo. Stałem u ojca dnia 15 lutego.

[Rok 1704]

28 stycznia 1704 r. Do Warszawy zaczęli się zjeżdżać konfederaci wielkopolscy i rezydując do marca, pociągali za sobą wiele województw i ziem, jako to: poznańskie, sieradzkie, kaliskie, rawskie, łęczyckie, inowrocławskie, płockie województwa; ziemie zaś: dobrzyńska,

⁷ Oblężenie Torunia przez wojska szwedzkie 26 V–14 X 1703 r.

wyszogrodzka, gostyńska, zakroczymska, ciechanowska z musu pod flintami będąc, przystąpić musiały. Po tym przystąpieniu w lutym, detronizowany Król JM [August II] jeszcze nie publikowany⁸. Do Warszawy 1000 ludzi szwedzkich przystąpiło. Sam Król w tych dniach jest spodziewany. Przyjaźni i sprawcy konfederacji: książe jm. kardynał [Stefan] Radziejowski, [Stanisław] Leszczyński wojewoda i [Mikołaj] Świącicki biskup poznańscy. Przy Sapiehach stawając, królewiczowie polscy Jakub i Konstanty pobrani od Króla JM pod straż, do Saksonii odesłani, i tak kopiąc dół wpadli weń.

Król JM na ten rok w Krakowie zaczął rezydencją, biegał do Saksonii i niebawem powrócił, z wojskami leży w krakowskim województwie. Województwa górne jeszcze się przy nim oponują i kwarciane wojska. Daj Boże, żeby ta strona górę miała nad niedyskretnym nieprzyjacielem i niepotrzebnym opiekunem Korony Polskiej.

Dnia 21 lutego w Krakowie była rada, która tylko dni trzy trwała na dwu punktach: 1) Ponieważ pod pozorem słodkiego spokoju Król JM szwedzki [Karol XII] co innego knuje i chce zburzyć państwo nasze i prerogatywy dobrze myślących obywateli, co z tym czynić? 2) Jako się ratować i Rzeczpospolitą? Na pierwszy punkt zdecydowano się siłą odpychać. Do postronnych monarchów posłać, jako to: do cara moskiewskiego,

⁸ Zjazd opozycyjnej szlachty i magnaterii w Warszawie (14 I) 30 I–18 III 1704 r. przyniósł uchwalenie detronizacji Augusta II, ogłoszonej 6 maja t.r., zob. J. Poraziński, *Epiphania Poloniae. Orientacje i postawy polityczne szlachty polskiej w dobie wielkiej wojny północnej (1702–1710)*, Toruń 1999, s. 44–50.

króla duńskiego, Anglików i Holendrów, prosząc o pomoc dla odwrócenia wojny, jaką się ofiarowali⁹. A między tym, Król JM polski 25 000 wojska zaciągnął za swoje własne pieniądze, zastawiwszy trzy państwa swoje w dziesięciu milionach dobrej monety. Sasów wszystkich odprawił i dał Cesarzowi JM [Leopoldowi I], a cesarz dał na zamian niemieckiego wojska, które sprowadzono z Augsburga 16 000, a król duński 9000 piechoty. To od cesarza wojsko stanęło już pod Krakowem na granicy, a duńskie dopiero się ciągnie.

Szpiegów 16 szlachty litewskiej i polskiej pojmano w Dreźnie i w Krakowie, z których jednego kazał Król JM obwiesić, a drugi, niejaki pan Piasecki w wielkim niebezpieczeństwie. Listy przy nich różne poznajdywano.

Reinszeld¹⁰ pod Częstochową 600 ludzi stracił od [Michała] Brandta, nie uważając na to, żeby księża majątności nie palili, dali księża częstochowscy sto tysięcy tyńfów. Wojska koronne rozrywają się na dwie części i dwa związki¹¹. Ma być jeden pod jm. panem [Stefanem] Potockim, strażnikiem koronnym, za stro-

⁹ Krakowska rada senatu 18–22 II 1703 r. uznała zjazd warszawski za bezprawny, gromadząc u boku Augusta II wielu wiernych mu senatorów.

¹⁰ Carl Gustav Rehnskiöld (1651–1722), wybitny dowódca szwedzki, gen. mjr kawalerii od 1696 r., gen. lejtnant od 1698 r., potem feldmarsz. wojsk królewskich, twórca szwedzkich planów operacyjnych i taktycznych; zob. J. Wimmer, *Wojsko*, indeks; O. Haintz, *König Karl XII von Schweden*, Berlin 1958, t. I, indeks; R. M. Hatton, *Charles XII of Sweden*, London 1968, indeks.

¹¹ Informacje o dwóch związkach wojskowych niepotwierdzone.

ną Króla JM, drugi pod jm. panem oboźnym koronnym, [Jerzym Aleksandrem] Lubomirskim za stroną ichm. panów hetmanów.

W Warszawie dnia 21 lutego marszałek konfederacji wielkopolskiej [Piotr Bronisz] insynuował, żeby posłać do jm. pana [Arvida] Horna¹², generała króla szwedzkiego, upominając się dyplomów na wolność i ażeby wojska szwedzkie zaprzestały wybierać kontrybucyje, także na ewakuacyą wojsk z tych województw i ziem, które przyjęły konfederacyą oraz wyrażając żal, że lubo przyjęły konfederacyą pomienione województwa, jednak ich urzędników, szlachtę pobrano, więziono i dotychczas trzymają. I tak pomiędzy dwoma złymi narażeni są na wzgardę, raz, że wypowiedzieli posłuszeństwo Królowi JM polskiemu, drugi, że pod pozorem przyjaźni uciemiężani są od swoichże partyzantów. To skończył (marszałek konfederacyi) pod tym warunkiem i tym oświadczeniem, że jeżeli to się nie stanie, jako pierwszy przystąpiłem, pierwszy i odstąpię. Odpowiedź od pana Horna: że już wyszedł uniwersał na uwolnienie od kontrybucyi, ale na ewakuacyą jeszcze wyjść nie mogą, póki nie uprzedzą księcia jm. kardynała [Radziejowskiego] uniwersały, ogłaszające bezkrólewie¹³.

Car JM moskiewski [Piotr I] przysłał hramotę do księcia jm. [prymasa] i panów konfederatów, że jeżeliby detronizować chcieli króla, to cokolwiek sił ma, tak

¹² Arvid Bernhard Horn (1664–1738), płk i gen. mjr armii szwedzkiej.

¹³ Rozmowy polsko-szwedzkie w Warszawie zakończyły się bez wyraźnego efektu, w marcu wysłano do Karola XII poselstwo Stanisława Leszczyńskiego dla kontynuowania negocjacji pokojowych.

pieniężnych, jako i wojsk, te na zaszczyt brata swojego i życzliwych Koronie obraca.

Na radzie w Krakowie było sześciu biskupów, trzech pieczętarzów, jm. pan podkanclerzy koronny [Jan] Szembek, książę jm. kanclerz litewski [Karol Stanisław] Radziwiłł i jm. pan Stanisław Antoni Szczuka podkanclerzy litewski, z senatu ichm. panowie: [Marcin] Kątski wojewoda krakowski, [Józef] Potocki kijowski, [Stanisław] Morsztyn sandomierski, [Jan Stanisław] Jabłonowski ruski, [Adam] Tarło lubelski, [Jerzy] Stadnicki wołyński, braclawski [Stanisław] Chomentowski i czernihowski [Franciszek] Załuski, brzeski kujawski, Czczewski [Piotr Kczewski] malborski, [Otto Fryderyk Felkierzamb] inflancki wojewodowie, kasztelanów także kilkanaście¹⁴.

Dnia 29 lutego województwo sandomierskie skonfederowało się przy Królu JM Augustie II, przy którym i wojsko kwarciane, jak się to pokazuje z konfederacji następnie wypisanej [...] ¹⁵.

Dnia 24 kwietnia jm. pan [Stanisław] Leszczyński, wojewoda poznański, był posłem do Elzberga¹⁶ do króla szwedzkiego [Karola XII] z tymi punktami: iż traktat pewny i dyplomy ręką własną króla szwedzkiego podpisane o nieodrywaniu żadnej części kraju. Skąd konfederacja warszawska wzięła pochop do wyjścia na

¹⁴ Zob. przypis 9.

¹⁵ Rakowski zamieścił w tym miejscu tekst Konfederacji Opatowskiej wojska koronnego, Opatów 29 II 1704 r. — w rzeczywistości 27 lutego, zob. W. Stanek, *Konfederacje generalne koronne w XVIII wieku*, Toruń 1991, s. 106–107.

¹⁶ Elzberg — Lidzbark (Warmiński), ówczesna kwatery Karola XII.

świat i zaraz drukowana została. Komisya wojskowa limitowana w Warszawie ostatniego dnia kwietnia.

Dnia 6 maja sejmiki odprawione z uniwersalów Króla JM Augusta po województwach. U nas w Wiźnie przeniesiony pod Wiznę dnia 8 maja. Pod Maleszewem wołoszy szwedzkiej na kilkanaście zabito. Szlachty takż zginęło. Wozy zrabowane od szlachty.

Dnia 19 maja w Broku od szlachty nurskiej i zamborskiej [zambrowskiej] takż podjazdu lit[ewskiego] [Łukasza] Baranowicza na sto znieśli, Wołoszy sapieżyńskiej i 40 Szwedów. Borejsza rotmistrz zginął. Litwy siedmiu zginęło.

Dnia 24 [maja] Szwedzi mszcząc się od Pułtusa przyszli na ziemię nurską, znieśli szlachtę, komunik uciekł, a piechoty zginęło 100 pod Godlewem. Reinsheld [Rehnskiöld], generał szwedzki, w sandomierskie województwo poszedł ze 4000 Szwedów. Clasbunde¹⁷ generał szwedzki, w Pułtusk kontrybucyj po tyńfów 60 okolicznie wybierał. Ziemia wiska libertowana. Pan Tomasz posłował i przywiózł libertacją. Król szwedzki w Gdańsku był prywatnie, którego generał Szeimbok¹⁸ traktował.

Dnia 18 czerwca pod Łysą Górą Świętego Krzyża w sandomierskim województwie zginęło Szwedów 360.

¹⁷ Clas Bonde, gen. wojsk szwedzkich, dowódca zgrupowania na Mazowszu.

¹⁸ Magnus Stenbock (1664–1717), dowódca szwedzki, płk i gen. mjr piechoty, w latach 1702–1706 dyrektor Generalnego Komisarjatu Wojennego w Rzeczypospolitej, potem feldmarsz. szwedzki, zob. Z. Łakociński, *Magnus Stenbock w Polsce. Przyczynek do historii szwedzkich zdobyczy w czasie wojny północnej*, Wrocław 1967.

Pod komendą marszałkowską był podjazd nasz na 3000 imprezą na Reinszeldta. Pan Szczuka Jakub postrzelony, koń zabity. Mnie w nogę konia postrzelono¹⁹.

Dnia 7 czerwca jm. pan Stanisław Leszczyński, wojewoda poznański, obrany królem polskim od króla szwedzkiego, województwa poznańskiego, kaliskiego, łęczyckiego, rawskiego, mazowieckiego, podlaskiego, pod flintami przymuszonych. Nominował ksiądz [Mikołaj] Świącicki, biskup poznański.

Dnia 9 [czerwca] wprowadzony nowo obrany do zamku warszawskiego. Szwedzi stali na warcie. Pan [Hieronim] Lubomirski, hetman koronny, i Księżę Kardynał [Radziejowski] przystąpili do nominacji i elekcyi, bo go nominował biskup poznański²⁰.

Dnia 6 lipca podjazd po dywizyją panów [Jerzego Dominika i Jerzego Aleksandra] Lubomirskich, podkomorzego i oboźnego koronnych, wyprawiony pod komendą pana marszałka związkowego samego w liczbie 3000 pod Brzeście [m] Lit [ewskim], nic nie sprawił, bo uszli na most pod Brześciem ku Warszawie, wozy porzuciwszy. Kilkunastu towarzystwa zabrani i zrabowani²¹.

Dnia 17 [lipca] Król JM August spod Sandomierza ruszył się ku Jarosławiu, za którym król szwedzki

¹⁹ Potyczka pod Łysą Górą, zwana w literaturze starciem pod Chybicami koło Świętego Krzyża, gdzie 18 czerwca korpus jazdy Sandomierzan w sile 4 tys. ludzi pobił podjazd szwedzki (ok. 800 żołnierzy), zob. J. Wimmer, *Wojsko*, s. 275.

²⁰ Elekcja Stanisława Leszczyńskiego odbyła się 12 VII 1704 r. w Warszawie, zob. E. Cieślak, *Stanisław Leszczyński*, Wrocław 1994, s. 42.

²¹ Potyczka z udziałem jazdy sapieżyńskiej, nienotowana w źródłach.

[Karol XII] pomknął się zza Sandomierza. Tabory nasze ruszyły się tamże spod Niska dnia 18 [lipca].

Dnia 26 [lipca] spowiadałem się w Jarosławie. Dnia 29 [lipca] pod Radzynem obóz.

Dnia 11 lipca. Wojska z Saksonii 24 000 przyszło do Wielkopolski. Z Leszna wybrali 50 000 talarów bitych, we Wschowie 36 [tysięcy] talarów. W Poznaniu Szwedzi gotując się do dania odwetu Sasom, ogrody powycinali, dwory poznosili. Szlachta wielkopolska przeszła do Sasów.

Dnia 13 lipca królowi Stanisławowi oddane przez posłów listy z powinszowaniem od króla szwedzkiego. Dnia 24 [lipca] pan [Jakub Zygmunt] Rybiński z 6000 Kozaków przybył pod Jarosław do Króla JM Augusta. Dnia 2 sierpnia jm. pan [Jan] Konopacki porucznik nasz przybył. Dnia 4 sierpnia Moskwy 12 000 przybyło do króla Augusta. Także [Michał] Brandt przybył z 1000 ludzi.

Dnia 7 sierpnia pod Sieniawą wojska koronne króla Augusta.

Dnia 10 [sierpnia] pod Majdanem. Dnia 15 [sierpnia] pod Huhnówem. Pan Brandt na podjazd i pan [Jan] Leżeński na drugi, bez efektu. Dnia 16 [sierpnia] pod Bełzem obóz.

Dnia 17 [sierpnia] pod Warężem i Urynowem dni trzy. Stamtąd podjazdy. Król JM z wojskiem koronnym, częścią i z marszałkiem, także z Saksonami do Warszawy, gdzie zbiegłszy [Arvida] Horna, generała szwedzkiego, z 1000 ludu dostał, księdza [Mikołaja] Świącickiego, biskupa poznańskiego, wziął i synów dwu pana [Hieronima] Lubomirskiego, kasztelana krakowskiego, hetmana wielkiego koronnego.

Drugi podjazd pod komendą pana [Stanisława] Rzewuskiego, referendarza koronnego z 50 chorągwi [wojska] kwarcianego i 1500 Litwy z księciem Wiśniowieckim Januszem pod Lwów komenderowany. Trzeci pod komendą pana [Jana] Leżeńskiego pułkownika pana marszałka konfederacji ze 13 chorągwi kwarcianych, zabrany od Lubomirskich pod Łaskarzewem, towarzystwo wszystko pochodziło, tylko chorągwie same zostały. Czwarty pod panem [Michałem] Brandtem z 5000 Kozaków, ten w Latowiczu 700 Szwedów wyciął²².

Nad taborami wojska kwarcianego regimentarstwo dane jm. panu [Janowi] Konopackiemu porucznikowi naszemu, z którymi pod Brześciem Lit[ewskim] dwie niedziele stał przy fortelu. 10 września spod Brześcia ku Pułtusku poszliśmy, ja do domu spod Ciechanowca, stanąłem 21 września w Konopkach.

Król szwedzki [Karol XII] w Jarosławiu znajduje się. Nowo obrany [król Polski] z królewiczem Aleksandrem [Sobieskim] i z Lubomirskimi stanęli w Jarosławiu z wojskiem na 5000 Wołoszy, Kozaków i częścią wojska kwarcianego. Król JM August, złączywszy wojska swe, saksońskich 30 000, moskiewskich 12 000, kozackich 6000 i koronnego na kilka tysięcy, przeprawy się przez Wisłę z Dobrzynia i Zakroczymia.

Dnia 7 sierpnia. Wiadomość spod Dyneburga. Książę jm. hetman Wiśniowiecki spod Birż podjazdami [Kazimierza Jana] Sapiechę, wojewodę wileńskiego, in-

²² Działania podjazdów w sierpniu 1704 r. potwierdzone źródłowo, zob. awizy w BCzart., rkps 198, k. 807–865.

festował. Jm. pan Nowosielski pod Bouskiem w Kurlandyi zniósł trzy chorągwie polskie sapieżyńskie, pod Rygą wyciął w szancu furwacht szwedzki sto ludzi, naszej dragonii postrzelonej 30. Wtedy książę dobywał Zelborka fortocy z niepomyślnym skutkiem, gdy od Rygi zbliżyło się wojsko szwedzkie z [Kazimierzem Janem] Sapiehą, odstąpił pod Kryzbork trzy mile. Gdy przybył pan [Grzegorz] Ogiński ze 3000 jazdy moskiewskiej i tam złączyli się dnia 5 sierpnia, w też tropy i Szwedzi za nimi, tegoż dnia ku wieczorowi dana batalia. Książę jm., przewodząc lewe skrzydło, poparł o milę Szwedów, ale prawe, które trzymała Moskwa, złamane, szyki pomieszało. I tak jazda moskiewska uciekać poczęła, a za nimi nasze rajtaryje, dragonie tłumem, mało co wydawszy ognia. W tej tedy okazji legło Moskwy 2000, Litwy na 500, reszta jazdy uszła, piechota się nasza poddała. Szwedów zginęło do 3000. Armaty sztuk 25 nasi porzucili. Znaczniejsi z naszych zginęli: pan Szwejkowski, sędzia wileński, i jego chorąży pan Charmański postrzeleni, pan Unichowski porucznik usarski, Horodeński porucznik i syn jego, pan Malaski porucznik, panowie Jagniętowski i Galiński chorążowie. Wozy całego wojska swoiż uciekając zrabowali²³.

Dnia 23 sierpnia w Krakowie pan [Teodor] Lubomirski, starosta spiski, pana generała [Bogusława Er-

²³ Bitwa pod Kryzborkiem 5 VIII 1704 r. pomiędzy wojskami litewsko-rosyjskimi a korpusem sapieżyńsko-szwedzkim, zakończona porażką Polaków i Rosjan, zob. K. Zawisza, *Pamiętniki (...) wojewody mińskiego 1666–1721*, wyd. J. Bartoszewicz, Warszawa 1862, s. 120–121.

nesta] Denhoffa, wuja swojego, zabił, z ludźmi naszedłszy na stancją²⁴.

NB. W maju żona powróciła od ojca do Konopek, odnowiła gospodarstwo, zasiewy *etc.* Jam do obozu dnia 24 lutego od ojca wyjechał do chorągwi, która z Wąwolnicy poszła do Tarnogóry. Stamtąd stawaliśmy na Wielkanoc w Horyszewie Lackim pod Zamościem. Po Wielkiej Nocy poszliśmy do związku [Stanisława] Chomentowskiego, w dywizyi pana wojewody kijowskiego [Józefa] Potockiego, pod komendą pana [Mikołaja] Sołtyka. Poszliśmy na Lublin, mieliśmy subsystencją w Brzezinach za Lewartowem dwie niedziele, potem pod Sandomierzem do marszałka, spod Sandomierza do Jarosławia, do Sokala, tam odliczono darowaną ćwierć wojsku od Króla JM Augusta. Dostało mi się na trzy konie usarskie z ekspensami po talarów 6, talarów 18²⁵.

Dnia 15 września. Książę kardynał Radziejowski uszedł z Warszawy do Łowicza, stamtąd do Torunia, Elbląga, Malborka, aż do Królewca. Elekt zaś z przychylnymi do Jarosławia do króla szwedzkiego uszedł, jako wyżej. Pana [Jana] Leżeńskiego, porucznika pana marszałka degradowano dla poddanych się chorągwi 13: pierwszej usarskiej [Michała] Potockiego, pisarza polnego koronnego, drugiej pancernych [Marcina] Kątskiego, wojewody krakowskiego, trzeciej [Nikodema]

²⁴ Teodor Lubomirski, starosta spiski, należał do przeciwników Augusta II, jednak wzmianka wydawcy o zabiciu przezeń swego wuja B. E. Denhoffa nie znajduje potwierdzenia (nota wydawcy).

²⁵ W sierpniu 1704 r. w obozie pod Sokalem wypłacono wojsku żołd za jeden „darowany” przez Augusta II kwartał służby.

Zaboklickiego, wojewody podolskiego, czwartej [Grzegorza] Ogińskiego, starosty zmużdzkiego, piątej [Jana Stanisława] Jabłonowskiego, wojewody ruskiego, szóstej kasztelana wołyńskiego [Stefana Ledóchowskiego], siódmej [Jana Stanisława] Minora [Ligęzy], kasztelana chełmskiego, ósmej [Tomasza] Lubomirskiego, opata tynieckiego, dziewiątej [Józefa Wandalina] Mniszka, starosty sanockiego, dziesiątej [Jana?] Bogusławskiego, starosty płockiego, jedenastej [Stanisława?] Tarły, starosty pilznickiego, dwunastej [Franciszka Maksymiliana] Ossolińskiego, chorążego drohickiego, trzynastej Daniłowicza, starosty parczewskiego²⁶.

Dnia 22 września jm. pana Pocięja Ludwika, podskarbiego W. Ks. L[itewskiego] chorągwi: dwie pancernych, dwie rajtarskich, dwie wołoskich, podjazdem napadłszy na trzy chorągwie jm. pana [Stefana Mikołaja] Branickiego, wojewody podlaskiego, pancerną jedną i drugą wołoską pod rotmistrzem Burzyńskim, trzecią pod panem Laskowskim będące w Kamiennej znieśli i poodzierali. Chorągwie same uciekły²⁷.

Dnia 5 października 1704 r. Sasi przyszli do Tykocina i tu po królewskich, tak w Podlasiu, jako i Mazowszu, stać będą od szlachty prowianty. Król w Pułtusku. Szwed na Rusi. W kilka dni odwołani do Pułtuska dla zbliżającego się Szweda od Lwowa.

Dnia 19 października u jm. pana Franciszka Macarskiego urodzonego syna trzymałem do chrztu na imię

²⁶ Przejście 13 chorągwi jazdy na stronę Leszczyńskiego miało miejsce na początku września w obozie pod Sokalem.

²⁷ Potyczka pod Kamienną nienotowana w materiale źródłowym.

Jana Kantego z jejm. panią Brzostowską, miecznikową wiską. Drugi kum jm. pan Chyliński, komornik wiski, z jejm. panią [Jadwigą] Zambrzycką, instygatorowiczową koronną²⁸. Chrzcist dawał jm. ksiądz Wojśław, pleban burzski.

Dnia 20 października Szwed postąpił pod Warszawę na Pragę. Król JM August w samej Warszawie. Do 30 dnia tego miesiąca przez Wisłę szturmy czynili do siebie, na koniec 30 [października] król August ustąpił od brzegu ku Wielkopolsce z wojskami, a Szwed za nim, przebywszy mostem Wisłę, puścił się w jegoż tropy traktem ku Błoniu i Nadarzynu. Przy moście jednak stracił Szwed ludzi na 400²⁹. Jm. pan [Stanisław] Rzewuski, referendarz koronny, z dywizyją swoją polską od Lwowa i z Kozakami kilkunastu tysięcy (do 20 000) przybył od Lublina do króla Augusta.

W imię Pańskie. Dnia 26 października w niedzielę o godzinie 10 przed północą, miesiącem pod Niedźwiadkiem, dniem pod Wagami, urodził mi się syn

²⁸ Zapewne Jadwiga Zambrzycka, córka Jana Zambrzyckiego herbu Kościesza, instygatora koronnego w latach 1673–1678. Dalej Rakowski wspomina o Stefanie Zambrzyckim instygatorze koronnym — winno być instygatorowicz, a w 1704 r. urząd ten pełnił Paweł Olszewski, zob. *Urządnicy centralni i nadworni Polski XIV–XVIII wieku. Spisy*, pod red. A. Gąsiorowskiego, Kórnik 1992, s. 49.

²⁹ Działania pod Warszawą ograniczyły się jedynie do ostrzału artyleryjskiego pozycji sasko-rosyjskich przez Szwedów w dniach 28–29 X 1704 r., po czym siły Augusta II opuściły obóz na Solcu, podążając do Wielkopolski, zob. M. Wagner, *Warszawa w dobie wojny północnej 1702–1709*, [w:] *Z militarnych dziejów Warszawy*, pod red. A. Ajnenkiela, Warszawa 1996, s. 69–70.

z Bogumiły Olszamowskiej, któremu na przyjęcie Chrztu św. nazaczyłem dzień 2 listopada. Dane mu imię Szymon i Tadeusz Judasz. Chrztost dawał jm. ksiądz Wojciech Sokołowski, wikaryjusz radziłowski. Trzymali do chrztu: jm. pan Stefan Zambrzycki, instygator koronny, z jejm. panną Brygidą Zakrzewską, sędzianką wiską. Przykumami byli: jm. pan Piotr Mroczkowski, miecznik wiski, z jejm. panią Słucką, jm. pan Słucki Jakub z jejm. panią Sadowską, jm. pan Franciszek Kowalewski z panną Barbarą Rakowską siostrą, jm. pan brat Tomasz z jejm. panią bratową z domu Opecką, cześnikową wiską. Niech żyje dla powiększenia chwały Boga! Dnia 6 tegoż miesiąca odprawiona stypa za nieboszczyka jm. pana Piotra Łojeskiego, komornika radziłowskiego, w domu, któremu niech Bóg raczy dać odpoczynek i odpuszczenie grzechów.

Dnia 1 listopada w Litwie na Żmudzi pod Szkudami odprawiona ekspedycja księcia jm. [Michała] Wiśniowieckiego z dywizyją sapieżyńską, która w liczbie 4000 ciągnęła ku Kurlandyi, wozów mając na 5000 zabranych przedtem pod Kiszborgiem, kiedy Szwedzi zwycięstwo otrzymali z księcia i [Grzegorza] Ogińskiego. Te wozy i pomienioną dywizyją sapieżyńską napadłszy pod Szkudami księżę z Ogińskim zabrał i trupem położył do 1500 ludzi. Rajtaria i dragonia poddała się sapieżyńska, Szwedów tam nie było, z księciem była Moskwa. W okazyjach sami *principales* Sapiehowie do Kłajpedy, stamtąd do Królewca uszli. Szwedzi sapieżyńscy, słysząc o rozgromieniu sapieżyńskich pułków, zamknęli się po Kurlandyi w załogach zamkowych, nawet i rozgromionych nie dopuścili, aż musieli uchodzić mimo

Grodna ku Warszawie, za któremi w pogoń ordynował książę jm. po 20 koni spod chorągwi pod komendą jm. pana [Łukasza] Baranowicza i innych regimentarzów, ale ci nic nie sprawiwszy wrócili do swoich. Ponieważ pan [Jan] Sapieha, starosta bobrujski, przez Pułtusk do Warmii uszedł w 1000 koni, po otrzymanem nad nim zwycięstwem, wtedy Szwedzi z Kurlandyi, chcąc się pomścić straty sapieżyńskiej nad Litwą mieli utarczkę w Żmudzi, kilkaset uroniwszy z obu stron ustąpiła pola Litwa, a Szwedzi rozłożyli się na Żmudzi³⁰.

Dnia 10 listopada Król JM August stanął w Krakowie. Panowie Lubomirscy uszli na Spisz, dowiedziawszy się o przybyciu króla do Krakowa. Wojska związkowe w województwie krakowskim stanęły.

Dnia 16 [listopada] panowie Lubomirscy, napomnieni od Króla JM przez jm. pana [Franciszka] Szembeka, chorążego nadwornego, przystąpili z przebłaganem Majestatu i przysięgli na konfederacyją sandomierską, to jest pan kasztelan krakowski [Hieronim Augustyn], podkomorzy [Jerzy Dominik] i oboźny [Jerzy Aleksander] koronni. Potem pan podkomorzy z listami królewskimi do Połonnego na Ukrainę pojechał, na odwrócenie [Iwana] Mazepy, hetmana kozackiego, który ordynowany na dobra lubomirskie. Do Krakowa w tych dniach przyszła piechota janczarska Królowi JM z Saksonii z bagażami niepróżnymi.

³⁰ Bitwa pod Szkudami 1 XI 1704 r. między wojskami litewsko–rosyjskimi a dywizją sapieżyńską, zakończona porażką stronników Sapiehów, zob. J. Wimmer, *Wojsko*, s. 284.

Tychże dni pod Krobią około Leszna w Wielkiej Polsce była utarczka króla szwedzkiego [Karola XII], który z kawalerią swoją wybraną doszedł saksońską infanterią pod generałem Szulemberkiem³¹. W starciu się z Saksonami uronił ludzi na półczwarta tysiąca, Sasów na 1000 zginęło. Odstąpić Szwed musiał, a Sasi ku Szląskowi do Saksonii uszli szczęśliwie. Potem mszcząc się napadli Szwedzi na generała Gierca [Görtza], który pod komendą swoją miał Moskwę i Kozaków³². Legło Moskwy z Kozakami na półtora tysiąca, resztę rozgromili. Szwedów kilkaset legło³³. Pan Szmigielski [Adam Śmigieński], starosta gnieźnieński, koło Wielunia kilkaset Szwedów utracił. We Lwowie zabrane safony od Szwedów Ormianie okupić musieli za 18 000 talarów bitych³⁴.

Dnia 24 [listopada] nabożeństwo czterdziestodniowe z publiczną procesją z obrazem Bractwa św. Rocha, od powietrza morowego, które się na kilku miejscach pokazało w Warszawie, odprawione z suplikacjami od Ojca Świętego naznaczonymi, na uproszenie zgody między pany chrześcijańskimi.

³¹ Mateusz Jan Schulenburg (1661–1747), dowódca saski, płk i gen. mjr piechoty, potem feldmarsz. wojsk saskich.

³² Henryk Goertz (Görtz), płk wojsk saskich, potem w służbie szwedzkiej.

³³ Bitwa pod Poniecem 8 XI 1704 r. pozostała nierozstrzygnięta dla obu stron, zob. K. Jarochoński, *Bitwa pod Poniecem 9 listopada 1704, jej przeddzień i następstwa*, [w:] idem, *Z czasów saskich spraw wewnętrznych, polityki i wojny przez...*, Poznań 1886.

³⁴ Rakowski wspominał jedynie o grabieżach i kontrybucjach szwedzkich w obleganym i opanowanym przez wojska Karola XII Lwowie, zob. M. Wagner, *Obrona Lwowa w 1704 roku* (w druku).

Pan [Stanisław] Rzewuski, referendarz koronny, z dywizją 30 chorągwi koronnych i kilkunastu tysięcy Kozaków stanął pod Krakowem po tej stronie Wisły. Brandenburczyk nikomu nieoświadczony, wojska swoje na granicy lokował. Szwed ku Szląskowi pomknął się.

Dnia 26 listopada Król JM August do Saksonii udał się na święta Bożego Narodzenia.

Dnia 30 [listopada] z Wilna wiadomość, że miało być *consilium* w Grodnie, na którym obadwa hetmani, książę [Michał] Wiśniowiecki i [Grzegorz] Ogiński, mieli zasiadać. Aliści z Wilna przyszła wiadomość, że Moskwa, przystąpiwszy do Wilna, wiele sobie pozwoliła, kościoły rabując, dwory na się odbierając, rządząc, prowianty nieznośne biorąc, o czym dowiedziawszy się panowie hetmani ruszyli się z Grodna dnia 2 grudnia do Wilna, dniem i nocą pospieszając dla powściągnięcia Moskwy od uciążliwości takich. Książę Szeremet³⁵ poszedł pod Rygę we 32 000. Bomb poprowadzono 50 000. Holenderskiego wojska na pomoc Rydze przystąpiło 12 000.

Pod Szawylem Szwedzi Moskwy położyli 12 batalionów, co czyni 4000. Szwedów kilkanaście set zginęło wzajemnie w utarczce³⁶. W grudniu 1704 r. w Krakowie stanęło koło generalne, na którym postanowiono

³⁵ Borys Piotrowicz Szeremietiew (1652–1719), gen. i feldmarsz. wojsk rosyjskich; zob. J. Wimmer, *Wojsko*, indeks.

³⁶ Bitwa niepotwierdzona w materiale źródłowym. Zapewne Rakowski mylnie umieścił tutaj zapis o bitwie pod Murmizą (Gemauert-hof), która miała miejsce w 1705 r., zob. A. Kamiński, *Przeciwko Szwedom i Leszczyńskiemu. Działania wojsk rosyjskich na terenie Polski w 1705–1706 roku*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości”, t. XII, 1966, z. 2, s. 234–235.

na trzy dywizyje wojska koronnego, kwarcianego, związkowego. Pierwsza dywizyja pod marszałkiem związkowym [Stanisławem Denhoffem] konsystencyją wzięła w krakowskim i sandomierskim województwach. Druga pod panem [Jerzym Dominikiem] Lubomirskim, podkomorzym koronnym, w Podolu i na Rusi. Trzecia pod panem [Stanisławem] Rzewuskim, referendarzem koronnym, w mazowieckim, podlaskim i lubelskim województwach. Moskwa z Kozakami w Tykocinie 8000. Szwedzi tymczasem na Szląsku, w województwach chełmińskim, pomorskim, kujawskim, Warmii i Prusach polskich rozpostarli się. Województwa wielkopolskie w środku bied położone³⁷.

Stanisław elekt wstąpił do króla szwedzkiego [Karola XII]. Anglia, Holandya i Dania przysłali do Szwedza, przekładając pośrednictwo i ganiąc nowe wybranie, którego jeżeli Szwed nie przyjmie, deklarują się te państwa powstać, jako przeciw powszechnemu nieprzyjacielowi chrześcijaństwa. Francuz gani nowo obranego, życząc nowej elekcyi i podając kandydatem wnuka swego księcia de Berry³⁸.

Po przystąpieniu panów Lubomirskich z 50 chorągwi kwarcianych przy stronie szwedzkiej błędzących i wahających się, dopieroż najstarsi i senatorowie Królestwa stróżę, okazując cześć w nieszczęśliwej doli będącemu królowi Augustowi, chcący lub i niechcący, do niego przyłączyli się, których imiona zamilczę, aby do

³⁷ Krakowskie koło generalne wojska koronnego odbyło się 11–13 XII 1704 r.

³⁸ Kandydatem tym był Charles de France diuk de Berry, wnuk Ludwika XIV.

potomności nie doszła wiadomość o ich niegodziwej zdradzie i przychyleniu się do złej strony.

Królewiczowie Jakub i Konstanty, także ksiądz [Mikołaj] Świącicki, biskup poznański, panowie [Jerzy] Towiański, wojewoda łęczycki, Kazimierz Głogowski, Lubomirscy, dwu młodych kasztelanów krakowskich, pobrani do Saksonii, dotąd są zatrzymani. Król JM August w listopadzie 1704 r. odjechał do Saksonii, do dnia dzisiejszego, to jest ostatnich kwietnia 1705 r. nie powrócił i nie zaraz oczekiwana jego obecność.

Rok 1705

W nieobecności Króla JM, w Saksonii bawiącego, jm. pan [Józef] Potocki, wojewoda kijowski a starosta halicki, z jm. panem [Jakubem] Potockim, starostą chmielnickim, zebrawszy ludu do 3000 z rajtaryją, dragonią i wołoszą w marcu przeszli koło Lwowa do Leżajska, na święta Wielkanocne w Jaworowie stanęli. Przypadek jm. pana wojewodę kijowskiego spotkał, z konia nogę wywichnął, zła przepowiednia.

Dnia 14 kwietnia 200 Sasów podeszli pod Jaworów, chcąc napaść na jm. pana wojewodę kijowskiego. Przestrzeżony ruszył się ku nim, o czym dowiedziawszy się Sasi do Krakowca miasteczka uszli i tam w cerkwi zwarli się. Podeszedłszy rajtaryja, dragonia i wołosza z koni wszyscy do szturm, dostali za poddaniem się Sasów, których egzarmowawszy wziął z sobą do Leżajska. Szwedów 3000 przyszło pod Leżajsk i złączyli się z jm. panem wojewodą kijowskim, który posyłał do

pana marszałka związkowego [Denhoffa], aby z wojskami przyłączył się do niego, deklarując się odstąpić i Szwedów i Sasów, a inszą elekcją złożyć lub na poparcie tego elekta, lub na obranie innego. Szwedzi drogę od Saksonii pozastępowali i całe do Saksonii wtargnąc myślą. Moskwa koło Wilna liczna stoi do 100 000³⁹.

Dnia 24 stycznia 1705 r. wyjechałem w imię Boga do chorągwi na konsystencją w arcybiskupstwie lwowskim, gdzieśmy ustawy brali na koń po złot[ych] 100, na 4 wziąłem złot[ych] 400. Święta Wielkanocne odprawowaliśmy w Dziubułkach, dobrach dominikanów żółkiewskich, mila od Żółkwi. W poniedziałek nieszczęśliwy przypadek stanął się: towarzysz Święcimski Franciszek, towarzysza Stefana Dombrowskiego, grzecznego i słusznego człowieka, najechawszy podpity na gospodę, zabił z pistoletu. Przypadłszy pan Dłużeski Czorszczanin, Józef na imię, tegoż Święcimskiego także zabił z pistoletu, a sam umknął do Żółkwi. Pochowano ciała w Żółkwi, zwykłym obyczajem po usarsku.

Dnia 28 kwietnia ruszyłem się z konsystencji z Ciszek za Lwowa do domu, 7 maja wstępowałem do Dębeego do ojca żony, 14 tegoż stanąłem w Konopkach w domu.

W tym miesiącu maju pan wojewoda kijowski, Józef Potocki, z dywizyją swoją najechał sandomierskie województwo i z uciskiem tam miał leże.

³⁹ O działaniach wojennych na początku 1705 r., zob. J. Wimmer, *Wojsko*, s. 284–285.

Dnia 12 lipca dywizja jm. pana Szmigielskiego, starosty gnieźnieńskiego, do ziemi wiskiej za uniwersałem generała Szulemberka [Szulenburga] i ustąpieniem swojej kwatery brała kontrybucje razy dwa w tej ziemi z dymu po talarów trzy bitych. Sasi zaś na Podlasiu wielkie opresyje czynili. Z łomżyńskiej ziemi brał kontrybucje pan Szmigielski raz. Moskwa koło Grodna, Kozacy na Ukrainę weszli ku Polsce. Szwedzi nad Odrę w Wielkiej Polsce i w Prusiech polskich.

Dnia 20 lipca Zachariasz syn w drugim roku życia umarł w Konopkach, pochowany w Radziłowie dnia 22 tegoż miesiąca. 30 sierpnia pan Jakub Rakowski stryj mój umarł. Panie, daj odpocznienie! Pozostałe dzieci: Marianna lat 16, Anna 14, Józef 12, Konstanty 8. Dobra Olszyny ze dwiema poddanymi wziąłem w opiekę z innymi rzeczami inwentarzem opisanymi i do akt łomżyńskich podanym. I września pogrzebiono ciało onego, niech odpoczywa w pokoju.

Dnia 20 września dywizja Szmigielskiego na nowo kontrybucyje wybrała.

Dnia 1 października oddałem Annę Rakowską jm. panu Mikołajowi Olszańskiemu wujowi, który do wzrostu⁴⁰ deklarował ją dochować, nic nie żałując.

Dnia 15 października Moskwy 15 000 przyszło do Grodna, osadzili załogę w Tykocinie, wydali ordynanse i uniwersały naokoło, ażeby powianty z dymu mąki po korcy 5, kaszy garncy 4, owsa korcy 2, siana wóz kręczonego i chłopą do sypania wałów przysyłano.

Dnia 2 listopada. Ja obrany posłem do Króla JM Augusta z jm. panem [Jakubem] Szczawińskim, kasz-

⁴⁰ Tj. do pełnoletności.

telanicem kruszwickim, który dnia 29 [października] stanął z Saksonii w Tykocinie, przebrawszy się przez wojska szwedzkie na Prusy i Szczuczyn.

Dnia 9 [listopada] mieliśmy audiencyją, którego dnia i Król JM do Grodna wyjechał za carem moskiewskim [Piotrem I], który dnia 7 tamże odjechał. Z dział 30 bito, nas posłów odesłano po odpowiedź do Grodna.

Dnia 14 października Radziejowski kardynał i arcybiskup gnieźnieński umarł w Gdańsku, pochowany w Warszawie u oo. dominikanów⁴¹.

Moskiewski car Petro [Piotr I] Aleksiejewicz. Z nim generał Szeremetow książę i książę Aleksander Daniłowicz Mężyków⁴², generał moskiewski Ren⁴³, generał książę Ramadanowski⁴⁴, protopop Nieczaj⁴⁵, kniaziewicz komisarz.

Dnia 18 października podjazd liczny z wojsk saskich. Litwa i Moskwa u Nura się przeprawiwszy, przez Bug w bród, ku Warszawie przyszedłszy na Pragę, odebrali most i dwieście Szwedów w aproszach dobyli, dział 6 odebrali i do Warszawy wpadli. Jednak poprawiwszy się, Szwedzi wyparli ich z Warszawy, most odebrali, tylko zgubiwszy na 800 ludzi swoich. Moskwy zginęło na 150, Litwy 30 i Sasów kilkadziesiąt⁴⁶.

⁴¹ Prymas Radziejowski zmarł 13 X 1705 r. w Gdańsku.

⁴² Aleksander Daniłowicz Mienszykow, gen. i feldmarsz. rosyjski; zob. J. Wimmer, *Wojsko*, indeks.

⁴³ Karol Rönne, gen. wojsk rosyjskich, dowodzący jazdą rosyjską; zob. W. A. Serczyk, *Poltawa 1709*, Warszawa 1982.

⁴⁴ Fiodor Juriewicz Ramadanowski, gen. wojsk rosyjskich.

⁴⁵ Nieczaj — Iwan Neczaj, protopop kijowski.

⁴⁶ Potyczka pod Warszawą 25 X 1705 r. między siłami litewsko-sasko-rosyjskimi a wojskami polsko-szwedzkimi, zakończono

Dnia 4 października koronowany król Stanisław z królową Katarzyną. Koronował ksiądz arcybiskup kamieniecki i sufragan gnieźnieński z chełmskim. Asystowało 600 Szwedów w pałacu i dawano ognia z 6 działek na salwę. Pan [Jan?] Gurzyński miecz, kasztelan raciążski [Jan Oborski] jabłko, wojewoda wileński [Kazimierz] Sapieha i kasztelan konarski sieradzki koronny, [Stefan Przerębski], inowrocławski [Franciszek] Grzybowski i liwski [Kazimierz] Cieciszewski kasztelan berła nieśli. Skończony akt koronacji koło godziny trzeciej. Bankiet w senatorskiej izbie, do którego pan Potocki, wojewoda kijowski, przybył. Ognia z dział dano 16 razy. Szwedzi i za Wisłą ludzie pana wojewody kijowskiego także dawali ognia ze strzelby⁴⁷. U stołu z tym królestwem pod baldachimem siedzieli generałowie: Horn, Waszlagier⁴⁸ i Palemberg⁴⁹ szwedzcy. U drugiego stołu po prawej ręce po arcybiskupie i biskupach feldmarszałek Velmg⁵⁰ i generał Nerod⁵¹ szwedzcy.

na zwycięstwem Szwedów i Polaków; straty litewskie oblicza się na 250–300 zabitych, szwedzkie — ok. 1000 ludzi, zob. M. Wagner, *Warszawa w dobie wojny północnej...*, s. 73–74.

⁴⁷ Koronacja Leszczyńskiego odbyła się w dniach 3 i 4 X 1705 r. w warszawskim kościele św. Jana, celebrowana przez abp. lwowskiego Konstantego Zielińskiego przy udziale bp. kamienieckiego M. Gnińskiego, sufraganów — gnieźnieńskiego B. Mdzewskiego i chełmskiego Jana Dłużewskiego, zob. E. Cieślak, op. cit., s. 49–50.

⁴⁸ Jerzy Wachsclager (zm. 1725), ówczesny rezydent szwedzki w Polsce.

⁴⁹ Wilhelm Palemberg, dyplomata szwedzki.

⁵⁰ Maurycy Vellingk (1651–1730), płk i gen. lejtnant wojsk szwedzkich, dyplomata i poseł Karola XII w Polsce.

⁵¹ Magnus Wilhelm Nieroth, płk wojsk szwedzkich.

Dnia 3 [października] poprzysiął *pacta conventa*.
Dnia 2 [października] most stanął.

Nakazano było magistratowi warszawskiemu, aby uczynił był wszystkie przygotowania do koronacy i złożenia hołdu publicznego, lecz wyprosił się wycieńczeniem majątków przez kwatunki i kontrybucyje, tudzież, że nie potrzebuje pasowania, bo dóbr ziemskich nie trzyma. Ludzie panów wojewody wileńskiego i kijowskiego na Skaryszewie, do których 3000 Szwedów przyszło. Trybunał się w Piotrkowie w niedziel dwie po koronacy zaczął pod tytułem Stanisława i 5 października generał [Arvid] Horn królestwo częstował. Dnia 6 [października] stanęła koligacyja ze Szwedem przeciwko carowi moskiewskiemu i Augustowi królowi polskiemu, którego Rzym nie odstępuje. Zaciągi w całej Polsce Szwedom pozwolone⁵².

Dnia 15 października dywizyje panów hetmanów koronnych Lubomirskiego i Sieniawskiego, o Tarnogórę oparły się. Kozacy za Krasnymstawem z Mazepą hetmanem stanęli w 5000, jako wieść niesie, że więcej.

Dnia 1 września 1705 r. puściwszy się od taborów z Tykocina pan [Stanisław] Chomentowski, marszałek konfederacki, przez Prusy, Mazowsze aż pod Malbork, którego dobył, Szwedów ośmdziesiąt wziął, złupił miasto i środkiem wojsk szwedzkich uszedł do województwa sandomierskiego w październiku⁵³.

⁵² Traktat polsko–szwedzki podpisano 28 XI 1705 r. w Warszawie, na warunkach niekorzystnych dla suwerenności Rzeczypospolitej, zob. J. Poraziński, *Epiphania Poloniae...*, s. 93–95.

⁵³ Rajd kawaleryjski S. Chomentowskiego we wrześniu–listopadzie 1705 r. — zob. J. Wimmer, *Wojsko*, s. 288–289.

Między sierpniem i wrześniem przeprawiwszy się podjazd w liczbie 3000 pod komendami pana marszałka, pana referendarza koronnego [Rzewuskiego], księcia [Janusza] Wiśniowieckiego starszego, pana [Szczęsnego] Czerwińskiego, kasztelana połanieckiego, pod Bielany u Warszawy, najprzód znieśli Szwedów 200 i Clabondeggo [Clasa Bondeggo] zabito pod samą Warszawą. Dawszy pole z generałem Nerode [Nierothem] Szwedem, zbili mu wojska 800, ale z pola uszli nasi i zginęło na 200 prawie z Sasów, naszych Polaków na kilkadziesiąt⁵⁴. Potem książę Wiśniowiecki podjazdem w Ossoku dobył Szwedów i wziął ich na 200, swoich mało co utraciwszy. Pan Szmigielski wpadłszy w Prusy Książęce na zamku pewnym wziął generała szwedzkiego z dostatkami na kilkadziesiąt tysięcy talarów bitych i innych przedtem kilka akcji rycerskich dokazał, tylko z urywkiem⁵⁵.

Król August powróciwszy dnia 1 listopada do Tykocina, rozdawał wakanse⁵⁶, między którymi arcybiskupstwo gnieźnieńskie dał [Stanisławowi] Szembekowi, biskupowi kujawskiemu, kujawskie księdzu [Konstantemu Felicjanowi] Szaniawskiemu, referendarzowi litewskiemu, probostwo miechowskie [Teodorowi] Potockiemu, biskupowi chełmińskiemu, opactwo sieciechowskie księdzu [Piotrowi?] Arcemberskiemu, opact-

⁵⁴ Rakowski myli się tutaj w chronologii wydarzeń: bitwa pod Warszawą miała miejsce 3 I VII 1705 r. i zakończyła się zwycięstwem Szwedów, zob. M. Wagner, *Warszawa w dobie wojny północnej...*, s. 70–73.

⁵⁵ Wydarzenie nieodnotowane w materiale źródłowym.

⁵⁶ Rozdanie wakansów nastąpiło dopiero w Grodnie w grudniu 1705 r.

wo pokrzywnickie księdzu [Janowi?] Tomisławskiemu, kasztelaniję biecką [Franciszkowi?] Szembekowi, starostwo chmielnickie [Franciszkowi Maksymilianowi] Ossolińskiemu, chorążemu drohickiemu, starostwo jabłonowskie [Stefanowi] Potockiemu, strażnikowi koronnemu. Król Stanisław takż rozdaje wakanse, między którymi daje arcybiskupstwo gnieźnieńskie arcybiskupowi lwowskiemu [Konstantemu Zielińskiemu].

Dnia 2 listopada jm. pan [Jan Kazimierz] Rostkowski, kasztelan wisli, zwołał szlachtę do Jedwabnego na radę względnie Moskwy prowiantującej i kontrybującej. Obrali mnie spośród siebie posłem do Króla JM Augusta i cara Petra [Piotra I] Aleksiejewicza moskiewskiego z jm. panem Jakubem Szczawińskim, kasztelanem kruszwickim, za kolegę przydanym, z powinszowaniem ogniem i mieczem szwedzkim obranego pana oraz suplikując się, aby te ziemie od ciężarów i kontrybucyjów ochronić raczył, i od sypania wałów tykocińskich, i od zimowej konsystencji od Moskwy.

Dnia 8 [listopada] dana audyjencyja, po której kazano nam do Grodna za Carem JM i królem, którzy zaraz wyjechali.

Dnia 15 [listopada] nie jadąc do Grodna, w Jedwabnem na drugim kongresie czyniłem relacją ziemi, która znowu dla ukończenia do Grodna uprosiła nas, naznaczący z dymu po tynfie, z dymów 600.

Dnia 26 [listopada] ruszyłem się do Grodna, otrzymawszy uniwersał, czyli ukaz carski na koni tylko 100 dla załogi na całą zimę i libertacją od robót tykocińskich, także odpowiedź od Króla JM na instrukcją.

Dnia 16 grudnia stanąłem w domu.

W tych czasach wojska carskie moskiewskie na 80 000, począwszy od Wilna, Grodna, koło Mitawy, Bauska, Brześćcia Litewskiego, Tykocina, Nura, Pułtuska, Łomży i w okolicznych wsiach rozlaży się. Mazepa z Kozakami na 110 000 i Moskwy na 30 000 w chełmskim, bełzkim i Zamojszczyźnie. Litewskie wojska po Litwie na 10 000. Koronne po Rusi, Podolu, Wołyniu, Podgórzu stoją na 36 000. Sasi w Podlasiu i ekonomiach do 5000, oprócz 18 000, którzy nad Odrą z Saksonii nie mogą mieć wolnego przejścia, dla zależenia od Szwedów traktów. Te wojska wszystkie z ausyliarnymi wynoszą 274 000.

Z królem Augustem w grudniu agitowała się walna rada w Grodnie w obecności króla, senatorów 20 i pieczętarzy trzech, podskarbiego litewskiego⁵⁷. Stanęło: traktat z Moskwą po skończeniu wojny, że mają Kurlandyi i Inflant zawojowanych ustąpić Koronie Polskiej z miastami i fortecami odebranymi, jakoż już odebrał Kurlandiją wszystką i Narew fortecę przy morzu; komisje reasumowane wojskowe obóh prowincyj; mienice na zapłatę wojsk podnieść, czego się pan [Ludwik] Pocij, podskarbi litewski, podjął, deklarując milion fruktyfikować Polsce; groszowe według konstytucyi lubelskiej 1703 r. na toż wojsko obmyślone.

Około połowy tegoż miesiąca i w grudniu Moskwa poszła na zimowe konsystencyje w tychże pomienionych miejscach. W Mazowszu generała Rena [Rönne] wojska regiméntów 10 po 1000 koni, w wiskim naszym pułkowi pułkownika Netterhosta, Kurlandczyka⁵⁸, do-

⁵⁷ Walna rada grodzieńska 21 XI–19 XII 1705 r.

⁵⁸ Netterhost, płk wojsk szwedzkich.

stało się stanowiszcze, którzy sobie prowianty nieznośne wyciskają. Chłopów do naprawy dróg biorą, pod Goniądzem siana wszystkie na Bielach pozabierane.

Szwed także w wielkopolskich, pruskich województwach, krakowskim, sandomierskim, aż po samą Warszawę rozłożył się, Kozacy na Rusi i polskie wojska na Podgórzu. W tymże miesiącu Moskwa w Płocku Wielkim nad Wisłą, podjazdem we 3000 napadli na sto Szwedów, których w kościele oo. benedyktynów nie mogli dostać, aż kościół zapalili i tak się poddało 77, a ostatek zginęło.

Tegoż miesiąca król Stanisław do Krakowa kilkaset ludzi swoich z kilkuset Szwedów i generałem jednym posłał dla odebrania pewnej sumy. O których wzięwszy wiadomość Szmigielski z 1000 swoich ludzi i kilkuset Moskwy udawszy się za ludzi pana [Józefa Potockiego] wojewody kijowskiego ich znaki ze słomy pokładwszy na czapki wpadł w Kraków i ludzi szwedzkich jednych wyciął, drugich poddających się zabrał. Tenże w Chęcinach 200 Szwedów napadłszy zabrał. Tenże Szmigielski panów [Hieronima i Teodora] Lubomirskich, hetmana z jednej, a starosty spiskiego z drugiej strony, bijących się ludzi, rozwadził i starościńskich zabrał. Sam dalej do Spiszu udał się, na Leżajsk i Drohiczyn wyrznął się ku Tykocinowi⁵⁹.

⁵⁹ Działania partii Śmigielskiego w grudniu 1705 r. — zob. A. Górny, K. Piwarski, *Kraków w czasie drugiego najazdu Szwedów na Polskę (1702–1709)*, Kraków 1932, s. 21 n.

Rok 1706

Styczeń

Poczynając od wojsk króla Augusta II, który po odprawionej radzie i skonkludowanym traktacie z carem moskiewskim, mając swoich saskich pomiędzy Moskwą na 10 000, Moskwy, która się od Grodna aż do Warszawy rozłożyła, na 60 000 w chełmskim i bełzkim kraju, [Iwana] Mazepę z Kozakami na 110 000, przy tymże Moskwy 20 000, wojska koronnego na 36 000, litewskiego na 16 000, Szmigielskiego dywizji 1000 koni, po Mazowszu te wszystkie wojska, Litwie, Rusi, Podolu i Podgórzu rozłożone. Inne saskie wojska, oprócz tych nad Odrą przy granicy saskiej na 8000, Moskwy na 4000. Przez ten miesiąc z tymi wojskami tak wielkimi nic nie działał, oprócz ruiny znacznej w pomienionych miejscach. Aż też przy końcu tegoż miesiąca król szwedzki Karol z Stanisławem koronatem, z królewiczem Aleksandrem, z Sapiehami i wojewodą kijowskim, Potockim Józefem, ruszywszy się spod Błonia zza Warszawy traktem prostym ku Grodnu w 50 000 wojska tak szwedzkiego, jako i polskiego różnych dywizyj, do kupy zegnał Moskwę do samego Grodna. Taborów narozbijawszy moskiewskich i samych różnie do kilku tysięcy zniósłszy, mimo nich samych poszedł na Litwę. Mówią, że do moskiewskiej stolicy. O czym w przyszłym okaże się miesiącu. Tegoż miesiąca pana Szmigielskiego dywizja przy Moskwy 500 stoi w wiskiej ziemi, biorąc prowianty i kontrybucyje, resztę fortun szlachcie zabierając. Ja przez te wszystkie inkursyje, za

pomocą Bożą, nic nikomu nie dałem, daj Boże i na czas późniejszy. Generał Reinszeld [Rehnskiöld] szwedzki we 14 regimentach zostawiony w Wielkiej Polsce na strzeżenie Sasów nad Odrą będących. Dnia 25 stycznia zaczęta w Łucku komisya, w jakim przedmiocie i porządku, okaże się.

Luty

Dnia 12 lutego batalia Reinszeldta z Sasami i Moskwą. Ze strony Szweda wojska było 9000, ze strony Augusta Sasów 5000, Moskwy 2000, Francuzów 2000 i Bawarczyków 5000. Ci Francuzi z Bawarczykami, zawojowani od cesarza [Leopolda I] na zamian za Sasów królowi Augustowi dani, którzy przy tej to zaczętej batalii złożyli flinty i poddali się Szwedom, przez co zdradę uczynili pod Sasami. Sasi jednak z Moskwą tak się bili mężnie, że prawie do szczętu zniesieni, reszta się poddała. Obóz wszystek saski i moskiewski dostał się Szwedowi, ta batalia między Wschową odprawiła się. Szwedów rachują do 4000 zginionych⁶⁰.

Tegoż miesiąca Reinszeld w Poznaniu i więźniów tamże wwiódł ufortyfikował się i bezpiecznie siedzi, naokoło Poznania rozłożywszy wojska swoje. Wołosza sapieżyńska i wojewody kijowskiego [Józefa Potockiego] napadłszy na dywizyją pod generałem [Krzysztofem Kazimierzem] Siennickim będącą, chorągwi 10 li-

⁶⁰ Bitwa pod Wschową 13 II 1706 r. zakończyła się zwycięstwem korpusu szwedzkiego C. G. Rehnskiölda (10 tys. żołnierzy) nad wojskami sasko-rosyjskimi M. Schulenburga (20 tys. ludzi); A. Kamiński, *Przeciwko Szwedom...*, s. 247 — podaje datę 16 II 1706 r.

tewskich w Olicie, jednych pobrali, drugich wycięli, sam generał Siennicki uszedł. Wzięte mu wszystkie magazyny i pieniądze, których miał na kilkadziesiąt tysięcy. Król szwedzki, zaległszy pasy od Moskwy o mil 8, rozłożył się od Grodna w Litwie i nic nie przedsiębiorząc wypoczywa. Oprócz podjazdów wołoskich i litewsko-sapieżyńskich i Potockich, które co dzień Moskwę urywają i prowianty rozbijają, Moskwa w Grodnie w najściślejszym prawie oblężeniu mieszkają. Most na Niemnie (kładkę między lodami wypuściwszy kamienie i różne rzeczy w nią kładąc) zbudowali, przez który by przechód do Tykocina lepszy mieć mogli, naokoło prowiantując⁶¹.

Generał Ren [Rönne] w Chodorówce i naokoło prowiantuje. Z 10 regimentów jezdnych swoich do ziemi wiskiej swój pułk w 1000 koni pod komendą podpułkownika swego Szulca⁶² przysłał, który w Grajewie stał niedzielę ze dwie i był w Radziłowie dni dwa, brał siłą prowianty, chciał i drugi raz i wydał był uniwersały, ale strach napadł, że uszedł wiele prowiantów w Grajewie porzuciwszy. Z Tykocina do ziemi wiskiej były częste furażeryje dla siana i pożywienia do rozpuszczenia rzeki.

Król August w Piotrkowie, po przegranej wojska swego (lubo tam sam nie był) tymi czasy bawił się. Wojska nasze na zwyczajnych konsystencyjach, a litewskie aż na Białej Rusi. Szmigielski napadłszy na rekrutów króla Stanisława w Tczewie pod Gdańskiem, zabrał

⁶¹ O zaopatrzeniu wojsk Piotra I i ówczesnych działaniach wojennych — *ibidem*, s. 245–247.

⁶² Piotr Szulc (Schultz), ppłk wojsk rosyjskich.

z pułkownikiem Baurem⁶³ ludzi trzysta i pieniędzy kilkadziesiąt tysięcy. Sam pod Malborkiem stał i kontrybuował.

Dnia 15 lutego urodził się syn Karwowskiej, siostrze rodzonej, którego dnia 21 w jedwabińskim kościele trzymałem do Chrztu św. z jejm. panią Maryjanną z Kuczów Kaleczyńską. Chrztost dawał jm. ksiądz Czaratoryjski proboszcz jedwabiński. Dano mu imię Maciej Faustyn. Urodził się pod Koziorozcem w dzień Ryb.

Marzec

Dnia 12 marca król August do Krakowa zawitał, którego miasto witało i prześlągania województwa czyniły. Sądy się z postanowienia grodzieńskiego przeciw niewracającym się 16 marca zaczęły się, które do 25 czerwca limitowane. Wojska po województwach krakowskim i sandomierskim rozłożone Sasów i Moskwy. Pan wojewoda sandomierski [Stanisław] Morsztyn, nie widząc Pana [tj. króla], odjechał. Wojska koronne ruszyły się na inne miejsca odmieniając. Dywizyja pana [Rzewuskiego] referendarza koronnego zawitała do starostw województw podlaskiego i mazowieckiego. Komisya agitująca się w Łucku przeniesiona do Lwowa. Wojska pod władzę hetmanów oddane, jednakże pod regimentarstwami tymiż, tak marszałka związkowego, jako i referendarza koronnego i innych. Chorągiew nasza pana podkanclerzego litewskiego [Szczuki] poszła na konsystencyją do Skierniewic pod Łowicz.

⁶³ Rodion Baur, płk, potem gen. wojsk rosyjskich; zob. J. Wimmer, *Wojsko*, s. 327, 421.

Król August w Krakowie wydać kazał naokoło uniwersały, ażeby ze czterech dymów chłopą z prowiantem, a ze dwunastu dymów cieślę do Krakowa fortyfikacyi posłały województwa z wielką przy czasach robotnych niewygodą ubogim ludziom. Szmigielski prezentował ludzi zabranych królowi Augustowi.

Reinszeld [Rehnskiöld] generał pod Poznaniem stoi, ludzi swoich 300 posłał do Prus polskich na kontrybucyje i Sasów zabranych na 400 tamże posłał, którzy służbę przyjęli i przysięgli, Sasa nad nimi Gierca, który u króla Augusta służył przelożywszy pułkownikiem, Szwedów oficyjerami innymi poczynił. Król szwedzki ze Stanisławem w Litwie od Wilna począwszy aż ku Kownu i Grodnu rozłożył się, w Wilnie i naokoło nieznośne egzakcye nałożył jezuitom 8000 talarów bitych, innym wszystkim po 4000 talarów bitych, panom różnym po kilka tysięcy talarów bitych, Wilnowi 80 000 talarów bitych. Podjazd szwedzki w Nieświeżu kilka tysięcy Kozaków moskiewskich zniósł, jednych wyciął, drugich zabrał i działek 6, które nimiz ciągnąc kazano do króla szwedzkiego⁶⁴.

Kwiecień

Król August w Krakowie fortyfikuje i kontrybucyje bierze. Król szwedzki w Księstwie Litewskim. Moskwa dnia 8 tego miesiąca wyszła z Grodna, że im niezdrowa służyła aeryja, gdyż bardzo umierali. Z Tykocina skupwszy się tym traktem dnia 20 tego miesiąca ku Brześciowi Litewskiemu pociągnęła. Kozacy od Rusi,

⁶⁴ Zdobyte Nieświeża przez Szwedów 23 III 1706 r.

Lwowa, Chełma, Zamościa na Brody, gdzie spiżowe działa zabrali, drugie roztrzaskali do Białej Cerkwi poszli. Nasi komisarze pod komendą w kilkaset wojska pana [Kazimierza?] Ożgi dla odebrania Białej Cerkwi wskutek rady grodzieńskiej poszli, ale ich Kozacy z poduszczenia Moskala nie dopuścili⁶⁵.

Maj

Dnia 14 jm. pan Potocki, wojewoda kijowski, z dywizyją swoją, wojska do 4000 mającą, pod komendą swoją przechodził ziemię naszą wiską, poszedł ku Prusom polskim i Warmii.

W tym miesiącu wziąłem opiekę nad panami: Pawłem, Franciszkiem i Zofią Śleszyńskimi w Obrytkach.

Wojska augustowskie w krakowskim i sandomierskim. Wojska szwedzkie tamże i w Litwie. Moskwa od Brześcia Litewskiego poszła na Ruś, Białą Cerkiew, aż do Śmılańszczyzny. Podjazd szwedzki, którego było na 6000 pod Lachowicami ku Pińsku uderzył się z Szereemetem [Szeremietiewem] Moskalem, który miał na 12 000 wojska, ale nie wytrzymałszy Szwed ustąpił straciwszy kilkaset ludzi i Moskwy zginęło na kilkaset także. Król szwedzki chciał się poprawić, ale Moskal poszedł ku Rusi⁶⁶.

⁶⁵ Próba odebrania Białej Cerkwi rzeczywiście zakończyła się porażką polskich delegatów z powodu oporu dyplomatów rosyjskich i dowódców kozackich, którzy wydali Polakom twierdzę dopiero w 1714 r. (nota wydawcy).

⁶⁶ Walki pod Lachowiczami (marzec–kwiecień), zakończone kapitulacją załogi kozackiej 11 V 1706 r.

Czerwiec

O wojskach obóch stron tamże i na tychże miejscach substystencyja. W tym miesiącu fatalny przypadek na Wilno napadł, które od ognia zgorzało ze szczętem, kościół św. Kazimierza i kamienic kilkaset w samym mieście. Toż i w Królewcu stało się podobnym sposobem.

Lipiec

Wojska króla Augusta przy samym końcu tego miesiąca ruszywszy się za ordynansami z miejsc swoich od Krakowa, Sandomierza, Rusi, Podola, Podgórze i najcichszym pochodem skupiwszy się, jako to: Sasi koronni, Litwy część, Szmigielski, [Michał] Brandt, prędkim pochodem po 7 mil na dzień z impedymentami, wozami, stanęli tu na Podlasiu, jedni pod Tykocinem, drudzy pod Surażem, gdzie się całe przeprawiało wojsko. Szmigielski tu na Nowogród. Te wojska ku Litwie idą, czas pokaże z Królem JM. Król szwedzki z królem Stanisławem, z Sapiehami, w Dubnie i koło Łucka z wojskami, Reinszeld [Rehnskiöld] z drugimi wojskami koło Poznania ku Krakowu, bodaj nie dążył.

Pan Potocki, wojewoda kijowski, pod Toruniem, na którego chciał uderzyć pan Szmigielski, ale nic nie uczyniwszy, tylko oba po 40 ludzi straciwszy. Pan Szmigielski trafił na gotowe i ustąpił. Toruń że się przed panem wojewodą kijowskim zamknął, opłacił karę kilkunastu tysiącami talarów bitych. Pana Szmigielskiego dywizyja uszła aż ku Pułtusku.

Sierpień

Pan Potocki, wojewoda kijowski, od Torunia napadłszy na dywizyję pana Szmigielskiego pod Pułtuskiem w Płońsku trzy chorągwie wziął i rozgromił, która umykając się w 1000 koni przez ziemię naszą przeszła za mosty pod Goniądz uciekając, nie goniąc.

Dnia 9 sierpnia o godzinie 9 w poniedziałek urodziła mi się dziewczyna pod Lwem i dzień pod Lwem.

Dnia 10 [sierpnia] ochrzczona w kościele radziłowski, chrzczył wielebny ksiądz Adalbert Sławiński proboszcz radziłowski, a do Chrztu św. trzymali jm. pan Szymon Zakrzewski, sędzia wiski, z jejm. panią Jadwigą Sławińską, wielebnego proboszcza matką. Dane jej imiona dwoje: Zuzanna i Marta.

Sprawdziło się o dywizyi pana Szmigielskiego, że jm. pana wojewody kijowskiego [Potockiego] ludzie napadłszy w Płońsku trzy chorągwie zabrali, dwóch rotmistrzów, Malczeskiego młodego i Sujeckiego wzięli, towarzystwo zabrali⁶⁷, drugich pobili i wozy rotmistrzów zabrali.

Król August w Litwie z wojskami swymi i koronnymi stoi pod Grodnem. Car moskiewski Petr [Piotr I] w Kijowie. Wojska jego tamże. Kałmuków 6000 i 15 000 dragonii konnej moskiewskiej aż pod Lublinem się oparli w połowie sierpnia. Napadło Kałmuków podjazdem 6000 pod komendą rotmistrza Szulca [Schultza] na 300 Szwedów, za Lublinem ich znieśli i aż pod Bełżyce goniąc dogonili i wyzabierali 150,

⁶⁷ O ówczesnych działaniach partii Potockiego i Śmigielskiego zob. awizy w BCzart., rkps 199, k. 245–290.

reszta za Kurów uszło. Sami się wróciwszy do Lublina, kazali prowianty składać lubo wiele odbili od Szwedów prowiantów⁶⁸. Mazepa i Samuś Kozacy z wojskami gotowi na rozkazy carowi⁶⁹.

Pan [Jakub Zygmunt] Rybiński z dywizyją swoją w Krakowie, który przy Sasach i semenach królewskich fortyfikuje Kraków. Tegoż miesiąca pod Lubomlą w spiskim starostwie miał eksperyment z panem [Teodorem] Lubomirskim, starostą spiskim, i Lubomlą, którą poczęto blokadować, przez samegoż komendanta tamecznego minami wyrzucona forteca. Panowie Lubomirscy i Potoccy przeniewierzyli się znowu Królowi JM Augustowi i wszyscy na tamtą szwedzką poszli stronę, nawet i Jabłonowscy. Pan [Jerzy Dominik] Lubomirski, podkomorzy koronny, ordynował ludzi swoich w Podgórzu, którzy napadłszy w Kobyłanach jm. pana Stanisława [Antoniego] Szczukę, podkanclerzego litewskiego, rotmistrza mego, z żoną, dziećmi, panią Denhoffową, wojewodziną malborską [Kczewską], ze dwiema córkami, miecznikową koronną [Denhoffową] i księżną Józefową Czartoryjską, zabrali i w Łodzi za Rawą królowi Stanisławowi po prezencie zamiast Szczuczyna do Szczecina poprowadzili.

Król szwedzki [Karol XII] puściwszy się z Litwy na Wołyń, z Wołynia Rusią, z Rusi na Lublin przez Wisłę do Wielkiej Polski, stamtąd do Saksonii poszedł, co zdziała skutek okaże. Król Stanisław z królem szwedz-

⁶⁸ Potyczka pod Lublinem nienotowana w literaturze przedmiotu, zob. G. Hyczko, *Działania wojenne trzeciej wojny północnej (1700–1721) w województwie lubelskim*, „Rocznik Lubelski” 1965, t. VIII, s. 86–87.

⁶⁹ Iwan Mazepa i Samuel Iwanowicz (Samuś).

kim, od którego się na czas oderwawszy w rawskim województwie, w łęczyckim w Łodzi popis przed nim czynił jm. pan wojewoda kijowski, Potocki, dywizyj swoich. Tamże konferowana mu buława polna koronna, wielkiej od Szaniawskiego nie alienując w nadziei przyszłego przystąpienia. Sam król Stanisław za królem szwedzkim zwrócił. Jm. pan wojewoda kijowski po popisie ku Krakowu poszedł, w jakim celu czas pokaże⁷⁰.

Przy końcu sierpnia od dywizyi pana Szmigielskiego komenderowany jm. pan Wyszłaski [Wisłowski?] rotmistrz wybrał kontrybucyje z ziemi wiskiej po talarów bitych trzy i pół, także w rajgrodzkim i naokoło. Mnie z dymów czterech darowane.

Wrzesień

Król szwedzki przeszedłszy w 17 regimentach, to jest we 20 000 wojska, Odrę rzekę, minął Wrocław i Głogów prosto idąc do Saksonii z generałem Reinszeldem [Rehnskiöldem]. Generał Mardefeld⁷¹ z dywizyją Szwedów pod Poznaniem został, który więźniami saskimi i moskiewskimi i różnymi fortyfikuje. Teraz świeżo na 1000 niewolnika saskiego tam przyprowadzono. Jm. pan wojewoda kijowski [Potocki] ze swoją dywizyją w wielkiej liczbie w województwie rawskim sobie naterczas wygody czyni. A król Stanisław w Rydzynie.

⁷⁰ Nominacja J. Potockiego na urząd hetmana w. kor. w sierpniu 1706 r. przez S. Leszczyńskiego; dalej pomyłka kopisty — chodzi o A. Sieniawskiego.

⁷¹ Arvid Axel Mardefeld, gen. wojsk szwedzkich.

Dywizyje jm. panów [Jerzego A. i Jerzego D.] Lubomirskich, podkomorzego i oboźnego koronnych, pod Kraków podstąpiły, z jaką intencją nie wiadomo. Car moskiewski [Piotr I] w Kijowie założył sobie rezydencją i fortyfikuje, wały nowe od Dniepru sypiąc. Książę Mężyków [Mienszykow] w Połonnem fortyfikuje spaloną fortecę. Następstwo: że na Wołyniu Moskwy zimowanie i już województwu ruskiemu uniwersalami nakazano, aby do Połonnego prowianty (o których ilości jeszcze nie wiadomo) zwożono. Około Warszawy od dwóch niedziel cicho. Król JM August z Litwy na Brześć ruszył się ku Lwowu z panami hetmanami koronnym i litewskim, gdzie zapewno ma się łączyć z wojskami Cara JM moskiewskiego. Książę Rakocy⁷² Węgrów z generałami francuskimi i oficyjerami samej infanteryi 30 000 popisał, oprócz kawaleryi i pospolitego ruszenia. Inflanty szwedzkie popalone od Moskwy, Mítawa i Bousk fortece dobyte i zdemoliowane. Dnia 13 Król JM August z wojskami swymi znajduje się pod Węgrowem, sam w Starej Wsi jm. pana [Jana Dobrogosta] Krasieńskiego, wojewody płockiego, czarny szlak za sobą zostawując. W Tykocinie pan [Baltazar] Wilga pułkownik Króla JM Augusta z 500 semenami stojąc pod Rajgrodem, Augustowem i Podlasiu kontrybucyje wybiera pieniądze i prowianty. Ichm. panów [Adama] Tarła, wojewody lubelskiego i [Franciszka] Lanckoroń-

⁷² Franciszek II Rakocy, przywódca powstania węgierskiego 1703–1711, jeden z kandydatów do korony polskiej, zob. Franciszek II Rakocy, *Pamiętniki. Wyznania*, przełożyła z francuskiego M. Paczowska, wybrał, oprac. i wstępem poprzedził J. R. Nowak, Warszawa 1988.

skiego, podkomorzego krakowskiego, dywizyje za królem Stanisławem podniesione złączyły się z j.m. panem wojewodą kijowskim, znajdują się w województwach krakowskim i sandomi[e]rskim, tamże Potockich i Lubomirskich, o czym wszystkim wyjaśni się w Oktobrze [październiku].

Październik

Król szwedzki z Królem JM Stanisławem w Saksonii od pierwszych dni września mieszka dotąd w Dreźnie, gdzie stanęło armistycjum z stanami saskimi za pośrednictwem koligatów postronnych do niedziel dzieści. Tymczasem szwedzkie wojska mają się rozłożyć na kwatery, jeżeli ich strona przeciwna nie poruszy do Polski. O medyjacji do pokoju z Królem JM Augustem i szwedzkim, ze strony szwedzkiej takie punkta podane: 1) Natychmiast królewiczów polskich z więzów saskich uwolnić. 2) Stanisława króla za ksiąźęcia W. Ks. Litewskiego z dochodami i zapewnieniem następstwa w Królestwie po śmierci, aby elekt byłznaczony. 3) Elektorat Imperyi z księstwem saskim synowi resygnować, a królem polskim tylko być. 4) Panom saskim pewne miasta z intratami jako przed tym trzymali, a za Augusta odebrane, aby przywrócone były⁷³.

Szwedzi z dywizyjami polsko-szwedzkimi, jako to: wojewodą kijowskim *etc.* ustępują za granicę Wielkiej-polski przed następującym z wojskami Królem JM Augustem. Król szwedzki [Karol XII] kazał sobie dawać

⁷³ Propozycje szwedzkie zgodne z warunkami pokoju podpisanego w Altranstädt we wrześniu 1706 r.

znać, jeżeliby miało przychodzić do batalii. Pan Szmi-gielski z pewną wojska dywizją następuje od Piotrkowa za nimi tymiz śladami. Szwedzi nowi na 12 000 pod generałem Lewenhauptem⁷⁴ ciągną od Rygi do Polski i już się koło 20 tego miesiąca znajdują pod Grodnem na Brześć się kierując.

Jm. pan [Stanisław Antoni] Szczuka, podkanclerzy litewski, rotmistrz mój w Saksonii w lepszym respekcie, niżeli pisano tamże. Pan Jabłonowski, wojewoda ruski, wuj króla Stanisława i wiele panów w ubiorze niemieckim, sama pani podkanclerzyna w Szczecinie z królową Stanisławową.

Król JM August z wojskami saskimi na 10 000, moskiewskimi, kozackimi, kałmuckimi na 20 000, z wojskiem polskim kwarcianym na 20 000, zostawiwszy tabory między Lwowem i Zamościem, poszedł komunikiem ku Saksonii i już w połowie października znajduje się pod Sieradzem. Za którym księżę moskiewski Szeremetow [Szeremietiew] z piechotą moskiewską minął już Lublin, ciągnąc za Królem JM Augustem, z którym idzie i księżę Mężyków [Mienszykow]. W przedniej straży idzie generał Ren [Rönne] z jeźdźnym wojskiem na 10 000, Baur zaś z kilkunastu tysięcy Moskwy, Kozaków i Kałmuków za nim postępuje. Udają, że Cesarz JM [Leopold I] broni przejścia Królowi JM Augustowi przez Szląsk.

Trybunał piotrkowski tymi nowinami pomieszany. Zjechało się 24 deputatów, tak świeckich, jako i du-

⁷⁴ Adam Löwenhaupt, gen. wojsk szwedzkich; zob. O. Haintz, op. cit., indeks.

chownych. Dzień otwarcia zaczął się i limitowany pod prezydencją jm. księdza [Jana] Kretkowskiego przed obraniem marszałka, i tak rozproszeni po świecie, każdy wróci do swego. Jm. pana Lubelskiego deputata nie szanując bezpieczeństwa trybunału Kozacy odarli wracającego z koni, sukien i grzywien. Grzywny za pieniądze, z konie za grzywny pobrawszy, o co mają być sądzeni na przyszłej kadencji z limity przypadającej. Kałmucy i Kozacy zbytki robią w ciągnienu, bardzo oprymując dwory, panie, panny. Około Warszawy i Pułtuska, z łaski Bożej cicho. Wojska litewskie umknęły się w głąb Litwy przed tymi Szwedami, którzy idą od Rygi. Kilka chorągwi książęcych Wiśniowieckich do Tykocina przyszło, jako to: janczarska jedna i rajtaryi kilka, około Tykocina stanęły 10 tego miesiąca. Szwedzi, którzy się od Rygi pokazali, nazad w Inflanty cofnęli.

Dnia 27 października Król JM August użył sztuki — wrzкомо ciągnąc ku Saksonii w Wielkiej Polsce skupił wojska w następnej liczbie: Sasów 10 000, Moskwy 20 000, kwarciane wojska wszystkie, komunikiem podstąpił pod sam Kalisz, pod którym wojewoda kijowski Potocki z dywizją swoją, której miał 4000, króla Stanisława dywizyi 3000, [Michała] Potockiego, pisarza polnego, 2000, Lubomirskiego [Jerzego A. i Jerzego D.] oboźnego i podkomorzego 3000, Lanckorońskiego podkomorzego koronnego 1000, Tarłowska 1000, Szwedów 6000. *Generaliter* wojsk augustowskich na 50 000, a szwedzko-polskich na 20 000, dali sobie pole pod samym Kaliszem za rzeką Prosną. Szwedzi uderzyli na Moskwę i Kałmuków, których wzięwszy na szpady, czyli raczej na rapiry, tak poparli, że się i mie-

szać i uchodzić poczęli. Polacy szwedzcy znowu na Sasów tak dobrze natarli, że im i działa już odjęli i samych poparli i pewnie by przy szwedzkich zostało zwycięstwo, gdyby nie komputowe polskie wojsko świeżo nastąpiwszy jednym skrzydłem Szwedów, drugim Wołoszą tak wsparli szykami swymi, że przez dzielność onych przyszło im przegrać. I gdy się ogień obrócił wszystkim naprzód, legło Szwedów pięć tysięcy kilkaset, 600 ostatek przebiwszy się aż do Poznania uszli, którzy się potem poddali w niewolę. Dywizyje wszystkie za pomocą nocy odstąpiwszy wojewodę kijowskiego z[e] stanisławowską dywizyją uszli, a wojewoda kijowski ufając w traktacie, oblężony w nocy naokoło, przystał na traktaty podpisane. I tak za nastaniem dnia 28, gdy przyszło do rzucenia chorągwi pod nogi zwycięzcy, po rzuceniu z koni zsiąść kazano, sahadżaki, szable i wszelką broń na kupę, co wszystko dostało się Moskwie i Sasom. Piechotą wyprawieni w drogę, a wojewoda sam pod ucziwą straż wzięty. Liczono trupa z obu stron na 20 000 i okazało się, że Szwedów 5400, szwedzkich Polaków do 1600, Sasów na 3000, Moskwy z Kałmukami na 10 000. Poczęła się bitwa o południu, aż noc rozerwała⁷⁵.

⁷⁵ Bitwa pod Kaliszem 29 X 1706 r. pomiędzy połączonymi wojskami polsko-szwedzkimi (14–15 tys. ludzi) a sprzymierzonymi sasko-polsko-rosyjskimi w sile 20 tys. żołnierzy, zakończona zwycięstwem Augusta II, zob. J. Wimmer, *Bitwa pod Kaliszem 29 października 1706 r.*, [w:] *Osiemnaście wieków Kalisza*, t. III, Poznań 1962, s. 121–138.

Listopad

Król JM August, po wygranej szczęśliwie batalii, dnia 14 stanął w Warszawie w towarzystwie wielu senatorów, który z Warszawy po kilku dniach rozsadzonymi końmi uszedł do Saksonii, w wielkiej żałobie zostawiwszy ministrów swoich i państwo. Potem okazało się: abdykacja Korony Polskiej Króla JM Augusta oraz i *pacta* z Królem JM szwedzkim i koronatem jm. Stanisławem, które te są punkta traktatu uczynionego w Saksonii dnia 20 października 1706 r. [...] ⁷⁶.

I tak nastąpiło, że wszyscy ci, którzy byli uwięzieni, począwszy od królewiczów, wypuszczeni, i ci którzy w batalii pod Kaliszem zabrani, za co był posłem jm. pan podkanclerzy W. Ks. Litewskiego [Szcuka] do Króla JM szwedzkiego z dziękczynieniem od Polski. Do króla francuskiego [Ludwika XIV] jeździł ablegat od Króla JM szwedzkiego, życząc mu pokoju z Cesarzem JM. Król August osobą swoją perswadował królowi Stanisławowi, aby z Moskwą zawarł pokój.

Hetmani: Sieniawski, wielki koronny i Rzewuski, polny koronny, zjazd walny złożywszy w Żółkwi pod Lwowem z ministrami moskiewskimi i księciem Mężykowem, Szeremetowem, Dołhorukim ⁷⁷ i innymi postanowili opór czynić przeciw wolnej elekcyi, nie przyznając koronowanego Stanisława za króla polskiego ⁷⁸. Car

⁷⁶ Rakowski podaje w tekście warunki traktatu. Pełnomocnicy sascy podpisali preliminaria pokojowe w Altranstädt 24 IX 1706 r., potwierdzone przez Augusta II w grudniu i styczniu 1707 r. — zob. J. Staszewski, *August II Mocny*, Wrocław 1988, s. 165–170.

⁷⁷ Grigorij Dołgoruki, dyplomata rosyjski.

⁷⁸ Spotkanie liderów konfederacji sandomierskiej z ministrami

moskiewski [Piotr I] całą siłę zbrojną na utrzymanie wolnej elekcyi rusza, Ukrainę i Białoruś Polsce przyłącza i wiele obietnic uczynił, nawet i sześć milionów dane Polsce dawno odpuszcza. Książę jm. Michał Wiśniowiecki, hetman W. Ks. Litewsk[iego] miał *consilium* w Grodnie. Generał Lewenhaupt szwedzki usłyszawszy o przegranej pod Kaliszem ustąpił do Inflant, a Moskwa do Wilna przyszła, gdzie wielkie warty w bramach stoją i Inflantom się Moskwa przykrzy.

Grudzień

Król JM Stanisław z Saksonii wydał uniwersały do Polski z ogłoszeniami i do jedności zachęcając. Te począł przejmować jm. pan [Felicjan] Czermiński, kasztelan kijowski, który stoi w Łowiczu z dywizyją swoją. Ale nie cierpiąc tego jm. pan [Jan] Grudziński zebrawszy dywizyją swoją na 2000 koni w Nieborowie pod Łowiczem napadł na jm. pana kijowskiego i z żoną, dziećmi i dywizyją zabrał. Jm. pan Szmigielski chorąży koronny, mając z Moskwą pod komendą swoją jm. pana Potockiego wojewodę kijowskiego z żoną i dziećmi, za porozumieniem się z sobą i deklaracją o córkę za żonę od ichm. rodziców, samą jejm. do Węgier odesłał, a sam z jm. panem wojewodą wyciął Moskwę na 500 i sam z nim czcił Stanisława z dywizyją swoją, o co się bardzo gniewał Car JM moskiewski⁷⁹.

Piotra I w Żółkwi 18 XII 1706 r. w sprawie potwierdzenia warunków układu polsko–rosyjskiego, zob. W. A. Serczyk, *Piotr I Wielki*, Wrocław 1990, s. 125–126.

⁷⁹ Wydarzenia potwierdzone przez Anonima Otwinowskiego, zob.

Koronne wojska pod władzą hetmanów stoją na zimowych leżach. Moskiewskie podjazdy z Rusi ku Warszawie chodzą. Sasi po województwach: krakowskim, sandomierskim, mazowieckim, lubelskim, wielkopolskich kontrybucyje biorą z dymu po talarów bitych 5, i już w ziemi łomżyńskiej będąc, uciekli od ziemi wiskiej, gdzie nic nie wzięli, usłyszawszy, że szlachta z strzelcami Moskwy 70 położyli i odgromili w Janowie pod Kolnem pod Prusami, za co Moskwa się ma mścić. Ale i ziemia wiska nie próżnowała ze mną, bośmy [Grzegorza] Ogińskiego i [Ludwika] Pocięja rajtaryją od kontrybucyi, którą już poczęli brać, wygnali⁸⁰.

Tegoż miesiąca w sam dzień Narodzenia Pańskiego, podczas Mszy św. w Dembem, ojciec żony mojej jm. pan Zacharyjasz Olszamowski, podczaszy nowogrodzki, w wieku podeszłym, który porucznikował u księcia jm. Wiśniowieckiego Dymitra hetmana wielkiego koronnego lat 17, u jm. pana [Stefana] Górskiego, podczaszego kijowskiego lat 5, w ziemi czerskiej, podczas wyprawy pospolitego ruszenia razy dwa, zszedł z tego świata, a niech ma odpocznienie. Po którego śmierci w niedziel cztery zjechawszy z żoną, w imię Boskie objęliśmy we władanie majątność dłużną. Dnia 21 stycznia 1707 r. wyprowadzono ciało do Świętego Ducha do Latowicza. Dzień obrzędu pogrzebowego 15 lutego destynowany, któryśmy szczęśliwie z gronem przyjaciół i towarzystwa od chorągwi naszej, z muzyką, trębaczami i fletami odprawili.

Otwinowski, *Dzieje Polski pod panowaniem Augusta II od roku 1696–1728*, Kraków 1849, s. 99–102.

⁸⁰ Wydarzenia nieodnotowane w źródłach.

Rok 1707

Styczeń

Król JM Stanisław z Królem JM szwedzkim [Karlolem XII] z Saksonii generała Reinszeldta [Rehnskiölda] do Polski z pewną kwotą wojska wysłali, który pod Poznaniem, a jm. pan oboźny koronny [Jerzy A. Lubomirski] z dywizją swoją ku Warszawie, gdzie na miejscu swym dał rotmistrzowi swemu regimentarstwo. Ten dotarłszy do Warszawy, nabawił wszystkich strachem, zabierając i biorąc kontrybucyje, a między tym w Okuniewie dnia 19, gdy nieznośne brali kontrybucyje, napadła Moskwa tłumem i jednych zabrali, drugich wycięli. Sam regimentarz w gnoju się utail i ocalil⁸¹. Moskwa co dzień na Pradze furwachty odprawują po kilkuset i dywizją oboźnego koronnego aż ku Rawie zagnali, sami się z Tarczyna wrócili. Tym miesiącem stoją na Rusi Białej i Czarnej i Czerwonej w województwach lubelskim, podlaskim, w Brześciu Litewskim naokoło i w Litwie koło Wilna. Sasi uszli ku Saksonii na Szląsk i granice saskie. Wojska koronne na swoim utrzymaniu. Nasza usarska chorągiew w Zakroczymiu na konsystencyi.

⁸¹ Potyczka w Okuniewie 19 I 1707 r. nieodnotowana w materiale źródłowym — prawdopodobnie mowa o rtm. (Janie) Czarnieckim, zob. *Uchwały publiczne magistratu Starej Warszawy w przedmiotach wojny szwedzkiej*, [w:] A. Wejnert, *Starożytności Warszawy*, t. V, Warszawa 1857, s. 428.

Luty

Król August w Lipsku był z królem szwedzkim, który dawał wizytę synowi Augusta, nawazajem on jemu⁸². Jednak królowi Augustowi nie ufa jeszcze król szwedzki i ma po nim oko. 500 drabantów daje mu do asystencji. Jm. pan Stanisław [Antoni] Szczuka, podkanclerzy litewski, rotmistrz mój, kooperator tej abdykacyi i ustawny poseł⁸³ do stanów szwedzkich, Stanisława i Saksonii, którego dzieła drukiem na świat wydane.

Rada lwowska z carem moskiewskim koligacyi i łączenia się przy wolnej elekcyi także wydana drukiem, względnie publicznych praw Królestwa i trwałości konfederacyi sandomierskiej⁸⁴. Cara JM [Piotra I] wojska liczne począwszy od Kijowa aż do Warszawy stoją, codzienne podjazdy odprawując. Generał Ren [Rönne] w Warszawie z kilku tysięcy wojska stanął. Tenże na podjazd pod Łowicz poszedł, co sprawi czas pokaże. Na uniwersały wydane prowianty, które do Sorokomli i Kocka zewsząd wożą i co dzień zwiększają się. Pan Szmigielski od Wielkiej Polski podjazdami częste czyni szkody w Moskwie, po kilku, kilkudziesiąt ich urywając koło Warszawy. Kraków w ostrożności przeciwko Moskwie się sporządza. Car JM moskiewski w Żółkwi pod Lwowem mieszka, wojska naokoło, prowianty aż od Kamieńca Podolskiego wożą.

⁸² Syn Augusta II — Fryderyk August, przyszły król polski August III.

⁸³ Tj. stały poseł.

⁸⁴ Walna rada konfederacka we Lwowie 7 II–14 III 1707 r. zebrała się dla „określenia celów konfederacyi sandomierskiej”, zob. J. Poraziński, *Epiphania Poloniae...*, s. 115–117.

Marzec

Król szwedzki [Karol XII] z królem Stanisławem jeszcze w Saksonii kłopotą się, czy z Francją, czy z Niemcami trzymać. Tamże i król August, o którym różne krążą wieści, że się ma powrócić do Polski, i że nie zrzekł się korony. Tymczasem Szwed bierze kontrybucyje w Saksonii. Wojska kilka tysięcy szwedzkiego w Poznaniu się fortyfikuje na wszelki wypadek przeciwko Moskwie, i świeżo na 3000 przybyło. Pan Szmigielski co dzień na inszym miejscu z dywizyją swoją, której ma 3000; w Gniewie pod Toruniem napadł półtorasta Moskwy, których wyciął i pobrał, sam straciwszy rotmistrza i porucznika i kilku towarzyszków. W Warszawie porwano siedmiu Moskalów od niego, a Moskale dognawszy dwu złapali. Pan [Michał] Potocki pisarz polny, od Moskwy rozproszony, sam uciekł do Gdańska i zza murów się zapatruje. Kraków się fortyfikuje potężnie, i lubo Moskwa traktuje o poddanie i grozą szturmem, odmawia. Tamże Moskwa stoi i podjazd wyprawiony do Częstochowy. Piechota moskiewska nadciąga od Jarosławia i Tarnogrodu ku Krakowu.

W Warszawie i tu Moskwa trzyma szlak od Lwowa i Żółkwi, po wszystkich ziemiach i województwach lubelskim, ruskich prowiantując. W Toruniu generał Ren moskiewski z kilkunastu tysięcy trzyma furwacht, z Gdańska domagając się pewnej sumy, i prowiantuje po Prusach i Żuławach aż do Warszawy. W Wilnie koło Grodna, Inflantów, Pskowa, Witebska, Mohilewa, Kijowa, Białej Cerkwi, na Rusi, koło Kamieńca, Dubna, Łucka, po całej Litwie Moskwa także prowiantuje. We Lwowie

rada się walna skończyła, na której Car JM moskiewski [Piotr I] obiecał wojsku, „jak w pole wyjdzie, kwarcianemu płacę”, a tymczasem obmyśleć ukontentowanie naprędce. Rada koronna wzajemnie na wojska jego prowizyjną mąki lub żyta na kompanię, pewną ilość na województwa włożywszy umiarkowaną, deklarowała, i naznaczeni do umiarkowania komisarze. Nieuważny jednak naród sroży się na ubogich ludzi, bezwzględnie prowiantując, a najbardziej podjazdami idąc i gwałtem co napadnie biorąc; a co nieznośne, poniżając naród nasz polski, a swój, jakoby to był coś znaczniejszego z plemienia, wynosząc, i wypisać niepodobna hardości tego narodu. A niezmierna moc tego ze Stolicy [tj. Moskwy] na Ruś, Litwę i w Polskę wyszło, na chleb i ostatnią podobno ruinę. General Lewenhaupt szwedzki pod Bouskiem w Kurlandyi z wojskiem szwedzkim stoi, do którego różne litewskie dywizyje, Szwedom przychylne, ściągają się. Tamże ma przybyć jm. pan [Kazimierz] Sapieha, wojewoda wileński hetman wielki litewski, któremu, jak głoszą, miał ustąpić wielkiej buławy książę Michał Wiśniowiecki a kontentować się mniejszą.

Dnia 23 po limitowanej radzie, we Lwowie, była konferencyja z Carem JM o prowianty, które deklarowała rada od szlachty na trzy miesiące wydać, tj. na kwiecień, maj i czerwiec, bardzo głupio, nieroztropnie i nieuważnie, bośmy już wydali na styczeń, luty i marzec, a teraz na przednówku na wszystkie pozwolili miesiące. Cóż już i po ubogich ludziach, którzy by woleli na dziesięć wydać z nowego miesiący. Oto oczywiście, Moskal prostak z mądrych kpi Polaków filozofów.

Jm. pan generał Golcz [Goltz] stanął u Cara JM; w jakiej sprawie posłany od króla Augusta, nie wiadomo⁸⁵. Komisja hybernowa zakończona, dystrybutą i kombinacją asygnacyj odprawuje się; sądy na niezaprzysięgających także odprawują się, i pociągnięto do wszystkiego do niedziel dwóch.

Dnia 22 Car JM stanął we Lwowie i ksiązę Mężykow [Mienszykow] spodziewany.

27 marca sejmiki odprawiały się z uniwersałow księcia jm. prymasa [Stanisława] Szembeka.

Dnia 14 marca w Litwie jakaś partyja, wpadłszy ze strony moskiewskiej, pobrała Grotuszowskich jm. pana Łota rotmistrza 150 rajtaryi, którzy za asygnacją pana Sapiehy po czopowe przybyli. Inotescencyje na sejmiki na dzień 28 w Litwie publikowane.

Pod Smorgoniami miał ktoś, wypadłszy z lasu, przetrzepać Moskwę, co Szwedzi uczynić mieli, bo tam byli koło Romaj; koni 30 Moskwy od Grodna jadących poganiano⁸⁶.

Jm. pan [Grzegorz] Ogiński starosta zmużdzki z potencyją Szeremeta ma przyjść. Do Krakowa idącą pocztę cudzoziemską rozbito. Mówią, że król August umknął z rąk szwedzkich, za którym była pogonia, ale się wrócił. Pod Wieliczką oficjera moskiewskiego w strzyczek porwano. Pod Warszawą Moskwa most zaczęła budować. W Poznaniu Szwedów 3700 zamknęło się. Jm. pan Sapieha hetman litewski idzie na odebranie

⁸⁵ Misja gen. Henryka Goltza dotyczyła zapewne ułożenia ówczesnych stosunków pomiędzy Augustem II a Piotrem I, zob. J. Staszewski, *August II Mocny*, s. 172–174.

⁸⁶ Wydarzenia na Litwie nieodnotowane w materiale źródłowym.

wojska pod swoją jurysdykcją i ma się łączyć z generałem Lewenhauptem. Kałmucy w Kujawach grasują i klasztory i kościoły się nie wybiegają. Reformatów trzy klasztory tam zrabowane w tym kraju [...] ⁸⁷.

Kwiecień

Dnia 7 z Warszawy. Major moskiewski, który ma komendę nad miastem około mostu, pilno się stara, aby jak najprędzej on wystawić, do czego i statki sprowadza; jm. pana sędziego sochaczewskiego [Jana] Wilkowskiego pod aresztem trzyma.

Z Gdańska 2 kwietnia. Generał Ren [Rönne] zbliża się ku miastu i grozi zrujnowaniem Żuław, jeżeli nie dadzą prowiantów. Miasto koło siebie chodzi, aby odwrócić klęskę mieszkańców. Z Saksonii jest wiadomość, że elektor hanowerski uznał za króla Stanisława. Wojska szwedzkie jest na 50 000 na Moskwę.

Król August w Dreźnie rezyduje, chce w ciągu dni 14 na żądanie króla szwedzkiego wypełnić ostatek punktów traktatu. Od którego Szwed pretenduje, oprócz wybranych kontrybucji pięciu milionów, względem szkód w batalii pod Kaliszem poniesionych, gdy ze złamaniem podpisanego traktatu uderzył na Szwedów.

Z Poznania 9 kwietnia. Pan Szmigielski przejeżdżał miasto w niedzielę, tj. 27 marca, na podjazd we 3000 ludzi ku Toruniowi, ale niedobrze gościł około Koronowa i Łopiennej niedaleko Bydgoszczy, albowiem na

⁸⁷ Rakowski zamieścił tutaj fragment umowy politycznej i wojskowej polsko-rosyjskiej, podpisanej 30 III 1707 r. przez delegatów cara i konfederatów.

gotowych Moskwę trafił, rajtaryją i dragonią ledwie nie wszystkich stracił, i Polaków siła padło trupem; rachując wszystkich na tysiąc i kilkaset ludzi zginionych, prócz niewolnika. Powrócił do Poznania z panem [Janem] Grudzińskim w kilka dni po tej akcji. Kałmucy kilku Wielkopolanów adherentów wzięli i zrabowali, jako to: Bronikowskiego, Jaskólskiego, Lataskiego i Kuratowskich dwóch⁸⁸.

Generał Hejn⁸⁹ moskiewski stoi koło Kalisza i do Leszna o prowianty pisał, aby do Kalisza zwożono pod srogą egzekucyją. Mieszczanie na Szląsk pochodzili z Leszna. Król August całe się uspokoił w interesach swoich z królem szwedzkim, bo trudno się ośmielić, kiedy Imperium i inne potencje nie mogą sekundować; punkta wszystkie wypełnił podług treści traktatu, tylko w wydaniu Korony Polskiej trudność wynika, bo się wymawia, że o niej nie wie, tylko polscy ministrowie stanu. Ojciec Święty pochwalił narady i postanowienia rady lwowskiej, ponieważ oparte są na religii, wierności i wolności.

Książę jm. [biskup] warmiński [Andrzej Chryzostom] Załuski w Wrocławiu, który do króla Stanisława wysłał z zapytaniem, czyli ma mieć łatwy przystęp. Książę [Michał] Wiśniowiecki w Grodnie miał posłów od Sapiehów, ale przysłał do cara moskiewskiego, wymawiając się, że od strony przeciwnej nie odstąpi. Z Wilna piszą, że co dzień Moskwy od Mohilewa

⁸⁸ O działaniach partii Śmigielskiego zob. Otwinowski, op. cit., s. 117–118.

⁸⁹ Hejn (Henski) — Piotr Henskin (Hentsche), gen. kawalerii rosyjskiej.

przybywa. Szeremet [Szeremietiew] z potencją oczekiwany. Dywizja pana [Kazimierza] Sienickiego generała koło Wilna.

Maj

Car moskiewski [Piotr I] z ministrami swoimi zgodził się z senatem i z polskim rycerskim stanem we Lwowie, kontentując się na miesiąc 30 garncy mąki żytniej. Postanowiono tedy trzy magazyny: jeden w Sandomierzu, do którego komisarzem generalnym [...] ⁹⁰, drugi w Mińsku pod Warszawą, do którego komisarzem jm. pan Wojciech Pstrokoński stolnik sieradzki, trzeci w Brześciu Litewskim, do którego komisarzem jm. pan [Jan Władysław] Wyrozembski stolnik mielnicki. Do sandomierskiego Mała Polska, do mińskiego Wielka Polska, Mazowsze i Prusy, do brzeskiego województwa podlaskie, wołyńskie i ruskie.

Ja z ziemi czerskiej za komisarza obrany w Czersku dnia 2 maja do magazynu mińskiego, bo ze wszystkich ziem powinni być komisarze do generalnego; kazano tedy dawać na trzy razem miesiące. Moskwa za cztery zimowe miesiące do maja wybrali prowianty na dym na dni 40 na miesiąc. Wojska na subsystencyjach swoich. Dywizja pana [Jakuba Zygmunta] Rybińskiego koło Pułtuska. Moskwa w miejscach. O Szwedach wiadomość, że się z Saksonii ruszają. Most pod Warszawą stanął. Generał Ren od Torunia powraca i Moskwa od Poznania ku Warszawie.

⁹⁰ Brak nazwiska.

Czerwiec

Rada Lwowska przeniesiona na dzień 23 tego miesiąca do Lublina, agitowała się w obecności senatorów, hetmanów i Cara JM moskiewskiego, który w Lublinie, Lewartowie i Jakubowicach swoje miał rezydencje⁹¹. Wojska naokoło pod Gołębiem, Sandomierzem, Stężycą, Latowiczem, Mińskiem, Brześciem Litewskim, Białą, w Litwie i aż po Warszawę. Prowianty trzymiesięczne wydają, ale i prywatne, gdzie pułki stoją, nie poprzestają bez wielkiej uciążliwości.

Szwed jeszcze w Saksonii. Panowie [Józef i Michał] Potoccy: wojewoda kijowski i pisarz koronny, Lubomirski oboźny koronny, Szmigielski i inni z partyi szwedzkiej za Toruniem pod Gdańskiem znajdują się, do których pan [Jakub Zygmunt] Rybiński z dywizyi swojej wysłał 14 chorągwi pod komendą pana [Michała] Garbowieckiego rotmistrza⁹². Tego napadłszy pod Grudziądzem znieśli i poodzierali na 300 ludzi pod komendą Ułanów obudwu⁹³. Książęta Wiśniowieccy prze-

⁹¹ Walna rada konfederacka w Lublinie oficjalnie rozpoczęła obrady 23 V 1707 r., a faktycznie na początku czerwca, po przybyciu hetmana Sieniawskiego, uznając 11 lipca abdykację Augusta II, zob. J. Poraziński, *Epiphania Poloniae...*, s. 118–124.

⁹² Opisane działania wojenne potwierdzone w listach J. Z. Rybińskiego do hetmana A. Sieniawskiego, BCzart., rkps 5937, nr 35267–35285.

⁹³ Ułanowie — Aleksander i Antoni Ułanowie, rotmistrzowie chorągwi tatarskich, z których Aleksander — osławiony płk pułku tatarskiego w służbie saskiej — cieszył się zaufaniem samego Augusta II i od 1717 r. został przeniesiony do armii saskiej,

szyli na stronę szwedzką, i to Litwie nowe wysilenia. Infanteryje moskiewskie stoją w polu na Wołyniu. Wiśniowiec, Krzemieniec i Zbaraż dobra książąt Wiśniowieckich, dla zabicia tam kilku Moskalów, zrabowano.

Pod Benderem Turcy stoją z Wołoszą i Multany.

Wojska koronne pod Tarnogórę ściągają się.

Bychów w Litwie Moskwa obległa, na odsiecz któremu dragonii 600 pana generała [Kazimierza] Sienickiego przyszło podjazdem, te Moskwa wycięła. Znowu książę Wiśniowiecki ordynował na odsiecz 40 chorągwi i tyleż Sapiehowie⁹⁴.

Kraków pod komendą generała grafa Denhoffa i Behma⁹⁵ moskiewskiego generała zostaje. Kilkanaście chorągwi polskich tam komenderowano na zabezpieczenie od nieprzyjaciela.

W Rzymie królowej polskiej ojciec umarł, lat mając 106, którego z Neapolu przybywszy królowa nie zastała⁹⁶. Od Renu wiadomość, że Francuzi pod Ulmą stanęli na granicy elektoratu bawarskiego, których Bawarczyzy z największym upragnieniem czekają i mają

pełniąc funkcję płk. gwardii królewskiej, zob. P. Borawski, *Tatarzy w dawnej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1986, s. 205.

⁹⁴ Oblężenie Bychowa przez wojska rosyjskie (maj–czerwiec 1707 r.), zob. A. Kamiński, *Konfederacja sandomierska wobec Rosji w okresie poalt-ransztadzkiem 1706–1709*, Wrocław 1969, s. 108–109.

⁹⁵ Behm, Böhme — gen. wojsk rosyjskich.

⁹⁶ Ojciec królowej Marii Kazimiery Sobieskiej — markiz Henryk de la Grange d'Arquien, kardynał od roku 1695, zmarł 24 V 1707 r. w Rzymie w wieku 105 lat i 11 dni, pochowany w rzymskim kościele św. Ludwika, zob. M. Komarzyński, *Maria Kazimiera D'Arquien Sobieska królowa Polski 1641–1716*, Kraków 1984, s. 246.

się łączyć ze Szwedem. Szwedzi z Saksonii do zniw nie mają się ruszać⁹⁷.

W Leśniku⁹⁸ król Stanisław i Szwed wojska lustrują, na jaką imprezę, nie wiadomo; jedni mówią, że o Cesarstwie myśli i do Czech ciągnie, drudzy, że do Polski, ponieważ pontony z Lipska na Odrę destynowane. Król Stanisław do Lipska do króla szwedzkiego tak biegł w pewnych interesach niepomyślnych, aż pod nim i masztalerzem konie padłszy pozdychały, i znać było z twarzy zmieszanie księcia, że coś niepomyślnego nastąpiło.

O traktacie króla szwedzkiego [Karola XII] z Moskwą za pewne udają, którego sobie życzy Szwed, skąd obawiają się, ażeby nie zaczęła się w Niemczech wojna religijna, a to z tej przyczyny, że obrażony król szwedzki od Cesarstwa, że źle obchodzą się z dysydentami. Punkta trzy cesarzowi Imperyi od Szwedza proponowane: 1) żeby wiara luterska w Szląsku była jako od dawna konserwowana; 2) aby elektor bawarski wrócony był do dawnego państwa i elektoratu; 3) aby miasto Brema dostało się pod panowanie króla szwedzkiego, jak już i dostało się biskupstwo bremeńskie, które miasto wolne, miało tylko cesarza za obrońcę i protektora⁹⁹.

Pod Wrocławiem łąki o mil 4 zakazano od Szwedza kosić pod konfiskatą dóbr. Moskwa spod Widawy pod Poznań oczekiwana.

⁹⁷ Wiadomości Rakowskiego z ówczesnych gazetek ulotnych.

⁹⁸ Leśnik — Leisnig, miasto w Saksonii, kwatera Leszczyńskiego.

⁹⁹ Propozycje szwedzkie i dalsze rokowania szwedzko–cesarskie zakończyły się ostatecznie podpisaniem porozumienia między Karolem XII a cesarzem Józefem I w sierpniu 1707 r. na warunkach szwedzkich, zob. E. Cieślak, op. cit., s. 55–56.

W Toruniu pana Szmigielskiego obiecują i generała Krassau¹⁰⁰ szwedzkiego, który 8 regimentów nowozaciężnych ma. Obóz pana Szmigielskiego na Mątwach, z panem Wilczyńskim i Kołaczkowskim biorą kontrybucyj po talarów bitych 8, oprócz bydła i piwa. Dwa podjazdy wyszły, jeden ku Kłodawie, drugi ku Warce i Warszawie, wzięli kilku Moskwy z kwatermistrzem.

Panowie [Potoccy] wojewoda kijowski i pisarz koronny stanęli w obozie pod Pakościami. Król August ma 10 000 ludzi pod chorągwiami saskimi i polskimi, na co, nie wiadomo; to jednak twierdzą, że albo pokój, albo król. Bytność Szweda w Saksonii dopomogła Francuzowi przez Ren, który kilka regimentów cesarskich zniósł i rozproszył, tak że nie może być powściągniętym, i już kontrybucyje bierze w Cesarstwie. W Hiszpanii Filipowi się powodzi: od miecza i ognia miasta się mu okupują¹⁰¹.

Słychać i to, że cesarz do nowej przyjaźni ze Szwedem punkta traktatu podał. Tu zaś mieli być ordynowani od Szweda do Moskala panowie: wojewoda ruski [Jan Stanisław] Jabłonowski i [Stanisław Antoni] Szczuka podkanclerzy litewski, rotmistrz mój, ale nie byli.

Lipiec

Rada zaczęła się dnia 23 czerwca w Lublinie, z ruiną wielką województwa lubelskiego, limitowana tamże do dnia 11 Augusta [sierpnia], w obecności samego cara moskiewskiego i hetmanów, senatorów, posłów, która

¹⁰⁰ Ernest Detlow von Krassow (Krassau) (ok. 1660–1714), gen. mjr wojsk szwedzkich; zob. J. Wimmer, *Wójsko*, indeks.

¹⁰¹ Chodzi oczywiście o Filipa V Burbona, króla hiszpańskiego.

wydana drukiem. Po skończonej radzie car i wszystkie wojska ruszyły się ku Warszawie wszystkimi traktami, i u nas pod Dembem 3000 wojska z generałem Flukiem¹⁰² nocowało w dniu 21 tego miesiąca. Dnia 23 wojska znowu dywizji pana [Jakuba Zygmunta] Rybińskiego przeszło na 3000 i stanęło obozem pod Mińskiem. Znaczką naokoło.

Car JM stanął w Warszawie w środku tego miesiąca i stoi w Ryfusie sam, a kniaziowie w zamku i po pałacach¹⁰³. Wojska jego naokoło prowiantując, bydło pozabierali z Mińszczyzny co do jednego, z rozkazu samego cara, z powodu że pan [Stanisław] Warszycki przystąpił do Szweda. Dni ostatnich Szwedzi ruszyli się z Saksonii ku Polsce, jak wieść niesie. Pan Rybiński z dywizją swoją pomknął się pod Pułtusk i tam, zostawiwszy tabory, ma iść podjazdem w Prusy, z nim generał Fluk z Moskwą 3000 na ludzi wojewody kijowskiego, którzy się tam znajdują. W Litwie wojsko litewskie złączyło się ze Szwedami pod komendą generała Lewenhaupta i stoją pod Janiszkami. Panowie Sieniccy odesłani do Smoleńska z młodzieżą pobraną przy nichże w Bychowie. Bendery Turcy i Tatarzy fortyfikują na Ukrainie, na jaką imprezę, nie wiadomo. Piechota moskiewska na Wołyniu jeszcze stoi. Ablegata pruskiego od Mężykowa [Mienszykowa] i cara, w Lublinie na traktamencie spotkała konfuzyja: pobito, poszarpano i car go chciał przebić szpadą; przepraszano potem księcia.

¹⁰² Fluk, Fluck — Pflug, gen. wojsk rosyjskich.

¹⁰³ Piotr I zatrzymał się w pałacu Morsztynów, przy obecnej ul. Miodowej 10 (późniejsza ambasada rosyjska w Warszawie, obecnie budynek PWN).

Sierpień

Car moskiewski [Piotr I] w Warszawie zapadł na żołądek od jedzenia ogórków, doktorów zażywa. Wojska jego wszystkie, przeprawiwszy się na Pradze u Warszawy przez most, przeszły na drugą stronę Wisły; słuchy chodzą, że ku Krakowu ciągnie. Pod Błoniem stoją. O Szwedzie, że ruszył z Saksonii, mówią i znajduje się nad Odrą rzeką, czterema idąc szlakami. Wojska koronne kwarciane ściągnęły się pierwszych dni tego miesiąca pod Kock, gdzie i hetman wielki [Adam] Sieniawski miał stanąć, i jest w Lublinie na *consilium* oczekiwając, a które uchylone i nie odbywa się.

W Litwie wojska moskiewskie pod Wilnem, i aż ku Kijowu stoją; szwedzkie na Zmudzi i Kurlandyi i w Inflanciech z wojskami litewskimi. W Bychowie naokoło głód wielki. Koło Warszawy o mil 4 wielka ruina. Z Mińska mąki po szlachcie i dworach rozwożą i suchary piec każe Moskwa, Polaków w piekarzów obróciwszy. Pan [Jakub Zygmunt] Rybiński z Moskwą podjazdem poszedł w Prusy, do którego 38 chorągwi z tamtej strony przystąpiło dobrowolnie¹⁰⁴.

Wrzesień

Car JM moskiewski [Piotr I] jeszcze w Warszawie. Wojska naokoło. Podjazdy chodzą pod Kraków, Poznań i Kalisz. Wojska koronne kwarciane pod władzą hetmańską będące Sieniawskiego, ruszywszy się spod Koc-

¹⁰⁴ Poddanie się 38 chorągwi Stanisławczyków potwierdzone w listach J. Z. Rybińskiego do hetmana A. Sieniawskiego, BCzart., rkps 5937, nr 35278.

ka, stanęły dnia 4 tego miesiąca pod Latowiczem. Dnia 15 spod Latowicza poszły pod Ossieck, stamtąd wróciły się dnia 20 pod Latowicz, gdzie też 3000 Moskwy niedziel trzy stało. Dnia 22 poseł wielki hetman węgierski Bersenny¹⁰⁵ z hetmanem wielkim wjeżdżali do obozu pod Latowiczem, z dział bito i 3 dni był traktowany. Dnia 30 ruszyło się wojsko spod Latowicza w województwo lubelskie. Pan [Franciszek] Brzuchowski, porucznik królewski, poszedł na podjazd we 2000 jazdy.

Pierwszych dni września car moskiewski na Stolicę [tj. do Moskwy] odjechał, Mężykowa [Mienszykowa] przy wojsku zostawiwszy, które na tę stronę Wisły przeprowała się poczęło podjazdy ku Kaliszu posyłając, z których jeden pod komendą generała Szulca [Schultza] miał potyczkę pod Koźminem z Szmigielskim i Ułanami, gdzie kilkaset Moskwy zginęło, ostatek uszło. Potem tenże Szulc drugi eksperyment miał pod Kaliszem z tymiż, ale uchodził aż pod Łęczycę, w pogoni straciwszy coś ludzi, i straciłby był wszystkich, gdyby nie generał Henski [Henskin] z podjazdem salwował go swoimi¹⁰⁶.

O Szwedzie za pewne udają, że wyszedł w polskie granice z Saksonii w 80 000 na trzy szlaki i oparł się w Wielkiej Polsce przy Słupczy, i tam z wojskami stoi, zapatrując się na cesarza wypełnienie kondycyi ze strony kościółów¹⁰⁷.

¹⁰⁵ Miklos Bersenyi (1655–1725), hrabia, gen. wojsk kuruckich.

¹⁰⁶ Potyczki pod Koźminem i Kaliszem potwierdzone w materiale źródłowym.

¹⁰⁷ O marszu wojsk szwedzkich Karola XII zob. J. Wimmer, *Wojsko*, s. 321–326.

Październik

Moskwa koło Torunia stanąwszy w środku miesiąca, zbytki robi, mostów 12 zrujnowawszy ze szczętem. Rabunków i gwałtów kościołom, panom, dworom, trudno opisać. Księży katują, sprzęty kościelne i domowe *etc.* zabierają.

Król szwedzki [Karol XII] i Stanisław na miejscu w Słupczy stoją, że nie pospiesza marsem, kładą być przyczynę nieuczynienia zadosyć Cesarza JM kondycyjom względem kościołów oddania; na egzekucyjną posyła znowu kilka regimentów. Druga, że nie myśli się z Moskwą bić, ale iść prosto do Moskwy. Pan [Jakub Zygmunt] Rybiński znowu ku Toruniowi powraca.

Panowie senatorowie z Wielkiej Polski w tych dniach gromadzą się do boku Stanisława, jako to: pan wojewoda krakowski, książę Janusz Wiśniowiecki, [Rzewuski] referendarz koronny, kanclerz koronny Szembek¹⁰⁸, Szczuka podkanclerzy litewski, [Jan Jerzy] Przebendowski podskarbi koronny, także biskupów kilku.

Dnia 10 przyprowadzono Kałmuków 40 żywcem i uwięziono. Podjazdy zawsze chodzą szwedzkie i nie bez skutku powracają. Generał Mardefeld ku Łowiczowi we 3000 Szwedów z Wołoszą szwedzką wyszedł.

Generała [Jana Reinholda] Patkula, którego król August w Saksonii wydał, sromotna śmierć z dekretu spotkała: najprzód, ścięty na placu w obozie, potem kołem piszczele poprzetrącano, na ostatek rozćwiarto-

¹⁰⁸ Pomyłka Rakowskiego — ówczesnym kanclerzem koronnym był Andrzej Chryzostom Załuski (1702–1711), a nie Jan Szembek, zob. *Urządnicy centralni i nadworni...*, s. 57 (nr 232).

wano¹⁰⁹. Słychać i to, że armistycjum między Szwedem a Moskwicinem do niedziel sześć stanęło.

Dnia 13 stanął poseł turecki u króla szwedzkiego, nie wiadomo z czym. *Praesidium* z Poznania ma zejść całym, a króla Stanisława dywizya ma nastąpić. W Gdańsku wojewoda kijowski [Potocki], pisarz i oboźny koronni [Lubomirscy] stoją i ruszyć się mają do króla Stanisława ze zbliżeniem się ku Toruniowi. Ksiądz [Teodor] Potocki biskup chełmiński dnia 10 z Malborka ruszył się do Króla JM Stanisława, któremu różne prowadzi podarunki, osobliwie od jm. pana [Tomasza] Działyńskiego wojewody chełmińskiego namiot wspinały turecką robotą robiony.

Szwedzkie okręty z Szwecyi przysły pomorską szwedzką [drogą?], z których ludzie wysiadają na ląd i czekać mają na drugich; jest ich już 1800, oprócz rekrutów pomorskich, którzy skupieni mają spieszyć do króla swego¹¹⁰.

W Toruniu oo. reformatów Moskwa zupełnie zrabowała i furtę wycięła, iż nie była otworzona. W środku miesiąca ruszyły się tabory moskiewskie i same wojska po nich do Brześcia Litewskiego. Drugie wojska ku Toruniowi. Dnia 21 mosty zrzuczone pod Warszawą. Na odwodzie Kałmucy tylko zostali i Kozacy. Moskwy mało co; wielkie wszędzie zaczęte egzorbitacje, rabunki, gwałty kościołów i panien, dworów *etc.* Trzymając furwachtę po Nadwiślu, wojska kwarciane ruszywszy się spod Lublina, pod Krasnystaw poszły, stamtąd pod Widawę.

¹⁰⁹ Patkul został stracony 10 X 1707 r. w wielkopolskim Kazimierzu, zob. W. A. Serczyk, *Poltawa...*, s. 59.

¹¹⁰ Desant wojsk szwedzkich pod Szczecinem w październiku 1707 r.

W Krakowie powietrze morowe prze całe lato ponało i wymarło ludzi po województwie niezmierność; już się szerzy i pokazuje w Rawie, które od nas niech Bóg odwróci.

W Warszawie, około d[nia] 20 tego miesiąca, rezydent pruski powadził się na bankiecie z Szulcem [Schultzem] pułkownikiem moskiewskim, którzy się gonili po ulicach z szpadami; po trzech dniach Wołosza Szulca, złapawszy rezydenta, kijami zbili, pobrali wszystko i konie dwa, i uszli z tym za Wisłę. Posła węgierskiego Bersenniego wozy pan [Teodor Lubomirski] starosta spiski zrabował i zabrał, a sam ubocznymi drogami uszedł poseł.

W ziemi czerskiej w powiecie garwolińskim wielkie od Kałmuków i Kozaków i naszych hultajów rabunki, najazdy, którzy ponad Wisłą stoją. Komisarze szwedzcy dnia 23 stanęli w Warszawie i byli na traktamencie u jm. pani [Elżbiety] Sieniawskiej wojewodziny bełskiej hetmanowej wielkiej koronnej. Podjazdy szwedzkie znajdują się za Warszawą.

Listopad

Morowe powietrze nie ustaje koło Rawy o mil dwie od Warszawy. Król szwedzki, ruszywszy się pierwszych dni tego miesiąca z Wielkiej Polski, około dnia 15 znajduje się koło Łowicza.

Ułanowie z ludźmi partyi szwedzkiej w Warszawie dnia 12 wzięli panią Sieniawską hetmanową i kilku oficyjerów moskiewskich¹¹¹. Król Stanisław w Pru-

¹¹¹ Elżbieta Helena z Lubomirskich Sieniawska, żona hetmana, córka marszałka w. kor. Stanisława Herakliusza Lubomirskiego

siech. Gdańsk mu obiecał wojska 12 000. Moskwa, począwszy od Torunia, koło Pułtuska za Bugiem i ponad Wisłą, u Zakroczymia, Warszawy, Góry i Maciejowic, z Tatarów i Kozaków furwachtę trzymała z wielkim rabunkiem domów szlacheckich, dworów i kościołów. Ci, ostatnich dni ruszyli się z wojskiem ku Pułtusku. Wojska nasze koronne po województwach się rozłożyły, w lubelskim, ruskich i Wołyniu, nawet po szlachcie, uciski robiąc.

Książę jm. Wiśniowiecki Michał hetman litewski, dawszy za samą Litwą [Grzegorzowi] Ogińskiemu z Moskwą batalią, okrutnie zwyciężył, na placu 15 000 Moskwy położył z wielką zdobyczą. [Ludwika] Pocięja umyślnie poddanego wzięto z dywizyją jego, i błogosławił Bóg księciu hetmanowi, kiedy następnie dwie utarczki otrzymał, o czym obszerniej na swoim miejscu¹¹².

Grudzień

Król JM szwedzki [Karol XII] z Królem JM Stanisławem znajdują się z wojskami swymi koło Torunia, Włocławka i w Warmii. Ostatnich dni u Włocławka

i Zofii z Opalińskich dostała się do niewoli szwedzkiej nocą z 9 na 10 XI 1707 r. w Warszawie, potem uwięziono ją w Łęczycy, a uwolniono w styczniu 1708 r., zob. B. Popiołek, *Królowa bez korony. Studium z życia i działalności Elżbiety z Lubomirskich Sieniawskiej ok. 1669–1729*, Kraków 1996, s. 65–67 oraz jej biogram, [w:] PSB, t. XXXVII, z. 1, Warszawa 1996, s. 90–96.

¹¹² O działaniach wojennych na ziemiach litewskich zob. korespondencję L. Pocięja z hetmanem A. Sieniawskim, BCzart., rkps 452, k. 102–111.

most zrobiony i marsz był w zamierzoną drogę, któremu most zerwany przeszkodził; jednak się połowa na tę stronę Wisły przepawiła, druga się przepawi za naprawą mostu, na który od Torunia 40 statków sprowadzono w święta same nasze z wielką przy krze ciężkością. Marsz szwedzki aż po ruskich świętach naznaczają. Kawaleryi i piechot niemało przeszło na tamtą stronę w dobrzyńską [ziemię] przez most, idąc prosto w województwo płockie; z których jednych rozłożono nad wiślanym brzegiem, drugich nad granicami Prus polskich i brandenburskich aż do samej Warmii. W obozach obudwu niedostatek wielki, że już nawet i stare snopki dla koni odzierają. Posłowie zewsząd przybywają do Króla JM Stanisława, prosząc o sejm uspokojenia. Po jm. panu [Janie Karolu] Wielhorskim kasztelania wołyńska dana jm. panu [Franciszkowi] Leduchowskiemu.

Panowie posłowie prowincyi pruskiej ukontentowani są w instrukcji swojej, ponieważ Król JM szwedzki upewnił ich, że marsz prosto do Litwy będzie, za co wielką sumę obiecali. Województwo chełmińskie samo, oprócz innych miast, deklarowało za siebie 100 000 złotych pruskich Królowi JM Stanisławowi. W Poznaniu regimenty panów [Gustawa Adama] Taube i [Clasa Wilhelma] Millera, jeszcze stoją na kwaterach swoich. Francuzi zaś nową barwę wzięwszy, cichym pochodem mają spieszyć po śladach wodzów. Po zmarłym generale [Arvidzie] Hornie regiment wziął [Johann Funck] Fok i tu znowu będzie komendantem, który zaraz miastu Poznaniu nakazał liczyć 12 000 tynfów. Lokacja niektórych regimentów cesarskich na Szląsku, przy granicy polskiej.

Ze Lwowa. Jm. pan [Adam] Sieniawski hetman odprawił święta we Lwowie z ichm. niektórymi, których traktował solennie. Wojska się lokują na Podolu i w Pokuciu koronnym, gdzie się ma zbliżyć jm. pan hetman. Komisja leż zimowych zaczęta dnia 22 tego miesiąca, na której postanowiono, aby dobra duchowne i królewskie wydawały hiberny ze dwiema szostaczkami i trzy grosze od złotego. Dystrybucja ma się zacząć po świętach. Ichm. panowie regimentarze przysyłają schwytanym codziennie szlachtę polską, z których jedni znakomitsi na parol, drudzy zaś mniejsi za wykonaną przysięgą puszczają się.

I [Iwan] Mazepa hetman kozacki od Kijowa, feldmarszałek Goltz od Pińska, generał Ren [Rönne] od Brześcia Litewskiego odezwali się do jm. pana hetmana [Sieniawskiego], że mają ordynans od [Piotra I] Cara JM, na wieść ruszenia się partyi przeciwnej w ten kraj, łączyć się z wojskiem koronnym dla odporu. I już w tym celu Mazepa kilkadziesiąt tysięcy w gotowości mając, chce ruszyć ku Konstantynowu. Janczar agę¹¹³ w Turczach udużono, chcącego coś knować. Wojska nasze z asygnacjami przysłały deputatów swoich po hiberny i wybierają się. Same chorągwie po kantonach rozłożone, po województwach ruskich i lubelskim. Cara JM wojska od Tykocina, Brześcia, po Litwie, umknęły się od Warszawy za Bug i Narew, nawet od Pułtuska, przed następującymi szwedzkimi wojskami.

¹¹³ Janczar aga — dowódca korpusu janczarów w wojsku osmańskim; zapewne Sulejman aga.

Rok 1708

Styczeń

Króla JM szwedzkiego i Stanisława [Leszczyńskiego] wojska już rozległy się po województwach pomorskim, chełmińskim, warmińskim, płockim, koło Pułtuską; wołoscy ludzie koło Warszawy i inne lekkie. Pano wie Ułanowie¹¹⁴, w 500 koni napadłszy pod Latowiczem we wsi Zeliszewie trzy chorągwie pod komendą pana Miączyńskiego porucznika znieśli, na placu 50 położywszy, ostatek zabrawszy. To się stało dnia 8 stycznia; w nocy uszli pod Pułtusk ku Kamieńczyku i znowu kryją się w lasach koło Latowicza.

Moskwy na furwachcie 500 stało w Siennicy kilka dni, do szczętu wypaśli naokoło, u mnie nawet dwa dni [i] dwie noce, spaśli na 60 kop żyta i oborę zniszczyli, i zrujnowawszy poszli do Oleśnice. Dnia 13 w Mińsku spalili Kupczyńskiego i burmistrza za to, że o nieprzyjacielu nie dali znać, że tamtędy szedł do Zeliszewa. Dnia 14 stali w Pogoneli [Pogorzeli ?] jm. pana kasztelanica czerskiego. Dnia 15 w Kiczkach, wszędzie z wielką ruiną. Inni się pookupowali jak Żydzi, jako kasztelanowie czerski i liwski, Charczewscy, starosta liwski. Od dnia 9 do dnia 11 Króla JM Stanisława bankietowano w Toruniu; dnia 9 ksiądz biskup chełmiński Potocki¹¹⁵, dnia 10 ksiądz biskup kujawski¹¹⁶, a 11 magistrat

¹¹⁴ Por. przypis 93.

¹¹⁵ Teodor Potocki (1664–1738), biskup chełmiński i pomezanski; zob. jego biogram, [w:] PSB, t. XXVIII, z. 2, Wrocław 1985, s. 202–213.

¹¹⁶ Biskupem kujawskim był wówczas Konstanty Felicjan Szaniaw-

toruński. Po tym traktamencie pospieszył się Król JM Stanisław do obozu pod Świętym jm. pana [Stanisława Antoniego] Szczuki podkanclerzego majątności, potem przebywszy Wisłę u Włocławka. Dano znać od komisarzów szwedzkich, że od Cesarza JM w traktatach są zawiedzeni; nad tym rozmyślano długo. Życzyli marsz nazad obrócić generali, ale sam król szwedzki od zamierzonego odstąpić nie chce, na Moskwę wszystkich się obrócić umyślił. Król August z wojskami swymi, których ma swoich Saksonów 36 000, wyszedł na Szląsk i szląską granicą poszedł ku Wrocławiu; w jakim celu, nie wiadomo, mówią że do Polski ma marsz.

Ze Lwowa donoszą, że książę Mężyków¹¹⁷ przysłał uniwersał, żeby od Lwowa do Litwy prowianty zwożono. Zaś pan hetman¹¹⁸ wydał swoje, aby nikt nie dawał; zatem posłał posły do Cara JM [Piotra I], oznajmując o tej nieprzystojności.

W Litwie wszystek tłum Moskwy nieprzeliczonej. Ta Moskwa kantonująca 500 u nas. Dnia 16 nocowała w Łukowcu u jm. pana Oborskiego Andrzeja z takimże uciskiem, dnia 17 w Wodyniach, dnia 18 w Ożarowie, dnia 19 w Suchej w liwskiej ziemi ku Węgrowi; naokoło kantonując uciemieża, a dnia 20 w Wierzbnie pod Kałuszynem u pana Wodzińskiego, założywszy sobie magazyn, stoją zewsząd prowiantując. Dnia 29 przenieśli się do Wyszkowa nad Liw, drudzy do Tykocina. W Wilnie dnia 12 zjechali się byli panowie Zara-

ski; zob. K. Niesiecki, *Herbarz polski*, t. I, Lipsk 1839–1846, s. 38.

¹¹⁷ Por. przypis 42.

¹¹⁸ Zob. biogram hetmana w. kor. i kasztelana krakowskiego Adama Mikołaja Sieniawskiego, [w:] PSB, t. XXXVII, z. 1, s. 105–115.

nek strażnik litewski¹¹⁹, Pocięj wojewoda witebski¹²⁰ i Ogiński starosta żmudzki, hetman¹²¹, za których przybyciem zjazd tameczny bez rozpoczęcia żadnego przedmiotu i zasiadania, do Mińska odłożony. Tamże zaraz wszyscy wyjechali.

Tamże w Wilnie Moskwa już była gotowa do marszu, mając każdy żołnierz 40 ładunków i kul 20, ale się znowu przytrzymali.

Dywizja generała Lewenhaupta Szweda¹²² ruszyła się z Kurlandii i w Bierzach, Obornikach i Kupiskach kilkaset dragonii szwedzkiej i ludzi pana Kryszpina¹²³ znajdując się. Dnia 12 chorągiew jm. pana wojewody witebskiego Kotła¹²⁴ z różnym towarzystwem oderwaw-

¹¹⁹ Kazimierz Zaranek Horbowski — chorąży żmudzki, otrzymał awans na strażnika w. lit. 27 XI 1703 r., w 1710 r. awansował na starostę żmudzkiego; zob. *Urządnicy centralni i dostojnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV–XVIII wieku. Spisy*, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, Kórnik 1994, s. 192.

¹²⁰ Zob. biogram Kazimierza Aleksandra Pocięja (1666–1728), który od 10 VI 1705 r. nosił tytuł wojewody witebskiego, [w:] PSB, t. XXVII, z. 1, Wrocław 1982, s. 34–35.

¹²¹ Ogiński Grzegorz Antoni (zm. 1709) — od 27 XI 1703 r. hetman polny lit.; zob. jego biogram, ibidem, t. XXIII, z. 3, Wrocław 1978, s. 603–607.

¹²² Por. przypis 74.

¹²³ Kazimierz Kryszpin–Kirszensztein, strażnik w. lit. od 1708 r. z nominacji Leszczyńskiego. W służbie szwedzkiej był także jego brat, hetman polny lit. z nominacji S. Leszczyńskiego — Jerzy Hieronim; zob. ich biogramy, [w:] PSB, t. XV, z. 4, Wrocław 1970, s. 500–502.

¹²⁴ Tu myli się Rakowski, gdyż chodzi o Michała Kazimierza Kocięła, wówczas wojewodę trockiego, który w 1685 r. mianowa-

szy się od księcia hetmana Wiśniowieckiego¹²⁵ przeszła na stronę moskiewską.

Generał Baur¹²⁶ moskiewski z dywizyją swoją dotąd w Drużynie stoi.

Jm. pan feldmarszałek Szeremet¹²⁷ pisał do generałów tutejszych, gdziekolwiek stoją, aby dobra panów senatorów, dygnitarzów i szlachty W. Ks. Litewskiego i onychże samych w należytych respekcie mieli, jako życzliwych Cara JM koligatów, i aby w prowincjach ile możność ulgi było na dobra ziemskie.

Jm. pan Pociąg podskarbi W. Ks. Litewskiego¹²⁸ w Brześciu Litewskim, gdzie jejm. jego z tym się pożegnała światem¹²⁹. Jm. pan Wołowicz marszałek litew-

ny był kasztelanem witebskim. 9 III 1710 r. awansował na podskarbstwo w. lit.; zob. J. Wolff, *Senatorowie i dygnitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego 1386–1795*, Kraków 1885, indeks.

¹²⁵ Michał Serwacy Wiśniowiecki, hetman w. lit. z nominacji S. Leszczyńskiego; zob. *Urzednicy centralni i dostojnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego...*, indeks.

¹²⁶ Por. przypis 63.

¹²⁷ Borys Piotrowicz Szeremietiew; zob. przypis 35.

¹²⁸ Ludwik Konstanty Pociąg — podskarbi w. lit. nominowany na ten urząd na przełomie 1703 i 1704 r., od 22 X 1709 r. hetman polny lit.; zob. *Urzednicy centralni i dostojnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego...*, s. 158; por. A. Rachuba, *Sprawa obsady urzędów litewskich po Sapiebach w początkach XVIII wieku*, [w:] *Między wielką polityką a szlacheckim partykularzem. Studia z dziejów nowożytnej Polski i Europy ku czci Profesora Jacka Staszewskiego*, Toruń 1993, s. 260.

¹²⁹ Chodzi o pierwszą żonę Ludwika Pociąga — Anielę z Zahorowskich, córkę kasztelana wołyńskiego Stefana, zmarłą 22 XII 1707 r.; zob. biogram Ludwika Pociąga, [w:] PSB, t. XXVII, z. 1, s. 46.

ski¹³⁰ zdążył ku Wołyniowi, gdzie ma poślubioną na żonę jejm. pannę kasztelanę czerniechowską.

Książę jm. Repnin [Anikita Iwanowicz] pisał z Kiejdan, że Kozacy i Kalmucy znieśli 26 chorągwi księcia jm. hetmana Wiśniowieckiego; wycięto 300, a poddało się 200 i dwie chorągwie wzięto; reszta ratowała się ucieczką.

Car [Piotr I] ze Stolicy na nowy rok ruski oczekiwany i któremu na trakt od Smoleńska konie rajtarskie posłane dla prędszego przejazdu. W województwie mińskim z dymu jednego egzekwują prowiant, który wynosi do złotych 400. Generał Mikusz w Grodnie stoi moskiewski, a generał brygadyjer w Kozinie.

We Lwowie jm. pan wojewoda bełski hetman wielki koronny [Adam Sieniawski] stoi, który ma wyjechać ostatnich dni ku Jarosławiu z księdzem Szaniawskim biskupem kujawskim i Denhoffem miecznikiem koronnym¹³¹.

Pan Rybiński¹³² z dywizyją swoją wyparł ludzi jm. pana wojewody kijowskiego¹³³ z województwa krakow-

¹³⁰ Marcjan Dominik Wołłowicz — marszałek lit. od 1704 r., poślubił Antoninę Zahorowską kasztelanę wołyńską, zob. *Urzednicy centralni i dostojnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego...*, s. 250; K. Niesiecki, op. cit., t. IX, Lipsk 1842, s. 421.

¹³¹ Chodzi o Stanisława Denhoffa, od 25 VI 1704 r. piastującego urząd miecznika kor.; zob. *Urzednicy centralni i nadworni...*, s. 91.

¹³² Jakub Zygmunt Rybiński — łowczy kor. i podkomorzy chełmiński, od 1714 r. gen. artylerii kor. i wojewoda chełmiński; zob. jego biogram, [w:] PSB, t. XXXIII, z. 3, Wrocław 1992, s. 325–329.

¹³³ Józefa Potockiego — wojewody kijowskiego, późniejszego hetmana w. kor. i kasztelana krakowskiego; zob. jego biogram, ibidem, t. XXVIII, z. 1, s. 59–72.

skiego i sam tam osiadł. Z którym województwo krakowskie ugodziło się na prowiant z dóbr ziemskich tylko. Siana wozów 6000, albo za wóz złotych 8; owsa ćwiertni 7000, albo za ćwiertnią złotych cztery; słoniny pości 23 000, albo za pości złotych dziewięć; żyta ćwiertni 4000; grochu albo kaszy ćwiertni 1000; jęczmienia ćwiertni 1500.

Z całego województwa na dymów *n[umero]* 5 bez ćwierci: taka dystrybuta stanęła. Wóz siana przy niedostatku z dymu po złotych 21. Owsa ćwiertnię z dymów 4, albo z dymu złoty 1. Słoniny pości z dymów 12, albo z dymu groszy 22. Żyta z dymów *n[umero]* 7 ćwiertnie *n[umero]* 1. Grochu albo krup z dymów 28 ćwiertnia jedna. Jęczmienia z dymów 18 ćwiertnia jedna; proporcjonalna na wszystkie dymy według dawnej taryfy stanęła dystrybuta bez wyłączenia.

Chorągwie jm. panów wojewody kijowskiego [Józefa Potockiego] i Szmigielskiego¹³⁴ wszystkie się ku Olborzu stąd rejterowały. Do Lwowa, na rezydencją do jm. pana hetmana przysłany komisarz moskiewski nazwany Ukrainiec¹³⁵, którego miasto Lwów utrzymywać musi.

Moskwa na żądanie jm. pana hetmana [Adama Sieniawskiego] nie interesuje się do województwa ruskiego, wołyńskiego i bełskiego, ani wymaga żadnych prowiantów.

¹³⁴ Adama Śmigielskiego starosty gnieźnieńskiego; o jego działaniach w dobie wojny północnej — zob. J. Wimmer, *Wójsko*, indeks.

¹³⁵ Chodzi o dyplomatę rosyjskiego Jemieliana Iwanowicza Ukraincewa — ibidem, s. 55.

Komisycja skarbowa we Lwowie odnowiona dnia 12, tamże limitowana do dnia 26 tegoż miesiąca, na który zjechali komisarze ichm. [Hieronim] Załuski kasztelan rawski, kasztelan lubaczewski¹³⁶ i [Jerzy Stanisław] Dzieduszycki koniuszy koronny.

Z Międzyborza piszą pod dniem ósmym tego miesiąca, że kozackie wojsko oporem ustępuje z Ukrainy polskim chorągwiom, ordynowanym w tamten kraj na kwatery i chłopów buntują Kozacy, zabierając ich z sobą; obawiają się tedy bardzo, aby jaka rewolucja buntu z czerni nie nastąpiła.

Wojska moskiewskie zemknęły się ku Brześciu Litewskiemu i Tykocinowi. Teraz zaś po połowie regimentów idą na Wołyń ku Łucku, drugie zaś do ziemi chełmińskiej ordynowane.

Cicho u nas, Moskwa z furwachtu ku Węgrowu dnia 29 tego miesiąca zemknęła się jedna, druga do Tykocina poszła.

Z Witowic spod Krakowa piszą, że tam jeszcze mór panuje, ale mają nadzieję mieszkańcy uspokojenia, kiedy załoga co do jednego, tak z zamku, jako i z miasta Krakowa ustąpili.

Jm. pan [Jakub Zygmunt] Rybiński sam w Wieliczce stoi.

¹³⁶ Był to Michał Liniewski, kasztelan lubaczewski od 28 IX 1697 r.; zob. *Urzednicy województwa bełskiego i ziemi chełmińskiej XIV–XVIII wieku. Spisy*, oprac. H. Gmiterek i R. Szczygieł, Kórnik 1992, s. 133.

Luty

Król JM szwedzki [Karol XII] z Królem JM Stanisławem i z Sapiechą [Janem Kazimierzem] wojewodą wileńskim, hetmanem W. Ks. Litewskiego, ruszywszy się z Warmii, ponad pruską granicą, poszedł z wojskami ku Litwie. Do którego przyłączyło się ludzi brandenburskich na 10 000, niby rekruta. W ziemi łomżyńskiej, ledwie uniknął niebezpieczeństwa od strzelców Król JM szwedzki, do którego strzelec jeden strzelił i zabił przy nim oficjera; za co popalono w puszczy gmachy i wsie strzeleckie i samych bito także; naokoło puszczy kraj niszczone dla tych strzelców. Nawet i ziemi wiskiej dostała się plaga znaczna. Ośm dni w niej stojący, a potem ostatnich dni marsz w Litwę obrócony. Pan wojewoda kijowski [Józef Potocki] w Wielkiej Polsce został z panami Szmigielskim i Grudzińskim¹³⁷ z dywizyjami, z którymi do województwa krakowskiego gdy weszli, wyparci od pana Rybińskiego w Wieluniu; kilkanaście chorągwi odarto, potem pana Rybińskiego chorągwiom kwarcianym toż się stało, jednym słowem wojna domowa nastąpiła po ustąpieniu Szweda i Moskwy, jedni drugich kilką potyczkami porazili i obdarli.

Wojska kwarciane na subsystencyjach w województwach ruskich, podgórskich, lubelskim po różni się trzymają. Moskwa w Litwę ustąpiła aż ku Wilnu przed następującym Szwedem, który odważnie po nich poszedł cichymi szlakami.

¹³⁷ Jan Grudziński, starosta rawski, dowódca partii S. Leszczyńskiego; zob. J. Wimmer, *Wojsko*, indeks.

Marzec

Król JM szwedzki [Karol XII] z Królem JM Stanisławem zwycięzcy zagnali Moskwę aż za Dniepr. Sami się rozłożyli koło Połocka, Orszy, Smoleńska, Wilna, wszędzie kontrybucyje biorąc i prowiantując; podjazdami z Moskwą częstymi ucierając się, ale zawsze zwycięzcy Szwedzi. Książę jm. [Michał Serwacy] Wiśniowiecki z wojskiem swym litewskim przystąpił i oddał wojsko [Janowi Kazimierzowi] Sapieże. Sam hetmanem polnym zostawszy i ni do czego się nie interesując aż do komisji, która będzie w Kownie. Panowie litewscy przystąpili do Króla JM Stanisława. Wojska koronne na miejscu, podjazdami się ucierają z dywizyjami wojewody kijowskiego i Szmigielskiego, którzy między Narwą i Wisłą koło Pułtusza rozłożone z największym uciskiem ubogich ludzi, mieszkańców i podróżnych. Pan Rybiński z dywizyją swoją koło Kalisza. W Poznaniu załoga szwedzka i Francuzi. Panowie Potocki pisarz polny¹³⁸ i Lubomirscy podkomorzy i oboźny koronni¹³⁹ przystąpili do Sieniawskiego wojewody bełskiego, hetmana wielkiego koronnego.

Dnia 8 stanąłem w wiskiej ziemi, znalazłem w ziemi wielką ruinę przez wojska szwedzkie, które ośm dni koczowały w wiskiej ziemi. Do stu tysięcy wojska, ludzi po lasach zabijali, dobytki pozabierali, w Olszynach

¹³⁸ Michał Potocki, pisarz polny kor. od 1703 r.; zob. *Urządnicy centralni i nadworni...*, s. 97.

¹³⁹ Byli to wspomniani już: Jerzy Aleksander, oboźny kor. od 8 II 1703 r. oraz Jerzy Dominik, podkomorzy kor. od 10 III 1702 r. — *ibidem*, s. 94, 118.

dwór spalili. Mnie w Konopkach z łaski Bożej nic nie zrobili, prócz siana i żyta co wypaśli.

Dnia 13 obryskiej karczmy ustąpiłem jm. panu kasztelanowi wiskiemu [Kazimierzowi Rostkowskiemu] prócz wydatków. Dnia 25 ruszyłem się z wiskiej ziemi do czerskiej, aż na Tykocin.

Dnia 27 król szwedzki ruszył się ze Smorgoń ku Mińskowi na święta do Połocka. Król Stanisław, wysławszy przed sobą pana Jabłonowskiego kanclerza wuja swego¹⁴⁰, wyjechał z Geranon do króla szwedzkiego.

Regimenty szwedzkie z artyleriją ruszyły się ku Mińskowi. Dwa regimenty zostały się w Wilnie dla egzekucyi pieniędzy wybierania 61 780 talarów bitych. Szpichlerze z solą i z towarami popieczętowano. Frysztu do pięciu dni wytrąbiono.

Jm. pan [Kazimierz Jan] Sapieha wojewoda wileński dywizyje swoje lokował: pierwszą w brzeskim, pińskim, drugą w grodzińskim, trzecią w zapuściańskim, czwartą w zmużdzkim, piątą w braclawskim powiatach i w dalszych pobliskościach rezydencyi swojej. Treść konkluzyi między hetmanami: wojsko litewskie książę Wiśniowiecki [Michał Serwacy] jm. panu wojewodzie wileńskiemu Sapieże oddał, kancelaryją zamknął i ni do czego się nie ma interesować, aż nastąpi kampania. Komisya skarbowa w Kownie.

Słuck Moskwa sromotnie opuściła. Car moskiewski [Piotr I] Mężykowa na gubernatora do Moskwy woko-

¹⁴⁰ Jana Stanisława Jabłonowskiego wojewodę wołyńskiego, następnie ruskiego, a od 1706 r. kanclerza w. kor. z nominacji S. Leszczyńskiego — ibidem, s. 171.

wał, Szeremetowi dał komendę nad wojskami, z wielkim Moskwie ukontentowaniem. Car pana [Grzegorza] Ogińskiego, Zaranka¹⁴¹ i Kotła¹⁴² ma na pilnym oku.

Pan [Jakub Zygmunt] Rybiński z dywizyją swoją rozpołożony w Kaliszu i naokoło, przed którym Francuzi szwedzcy, na tamtej stronie Poznania będący, przeszli przez miasto na drugą stronę po przedmieściu Chwalkowskim z opresyją ubogich.

Dnia 30 podjazd ludzi koronnych kwarcianych we 300 koni, wpadłszy na przedmieście Marcińskie w Poznaniu pod same miasto, ludzi szwedzkich, wołoskich poodzierawszy, nietkniętych puścili, za którymi się 600 Francuzów puściło, ale nic nie sprawiwszy, powrócili.

Kwarciani po województwach ruskich, podgórskich, sandomierskim, lubelskim i mazowieckim, z powiatów biorą kontrybucyje.

Kwiecień

Wojska koronne ściągają się mają pod Nisko za Sandomierzem mil 4. Jm. pan Sieniawski hetman koronny w Jarosławiu, skąd do obozu wybiera się; tamże jejm. pani hetmanowa stanęła¹⁴³.

Pan [Jerzy Dominik] Lubomirski podkomorzy koronny był w Jarosławiu.

Pani wojewodzina kaliska [Urszula] Lipska córkę swoją za pana Granowskiego pułkownika zaręczyła¹⁴⁴.

¹⁴¹ Por. przypis 119.

¹⁴² Zob. przypis 124.

¹⁴³ Zob. przypis 111.

¹⁴⁴ Chodzi o drugą żonę Aleksandra Feliksa Lipskiego wojewody kaliskiego — Urszulę Krasicką, wdowę po Prokopie Granowskim

Pan [Iwan] Mazepa hetman kozacki przysłał do pana hetmana, aby komisarzów przysłał do odebrania Białej Cerkwi.

Jm. pan [Stanisław Mateusz] Rzewuski hetman polny na Podolu rezyduje jeszcze.

Pan Rybiński w Odolanowie znajduje się. Pana Garbowieckiego¹⁴⁵ na podjazd wysłał.

Jm. pan wojewoda kijowski [Józef Potocki] z jm. panem [Adamem] Szmigielskim w województwo podlaskie pomknęli się od samej Wisły. Ludzie szwedzcy od Torunia przez województwa mazowieckie i podlaskie rozłożyli się i kontrybucyje ciężkie biorą na tej stronie, na tamtej zaś kwarciani i Rybińskiego.

W Krakowie powietrze ożywia siły swoje¹⁴⁶. W Warszawie stanął ablegat węgierski od posła francuskiego¹⁴⁷, z czym, nie wiadomo. Kwarciani po przedmie-

starościę żytomierskim, która wydała Mariannę Lipską za Franciszka Hieronima Granowskiego, starostę gostyńskiego i inowłodzkiego; zob. A. Boniecki, *Herbarz polski*, t. XIV, Warszawa 1911, s. 340–341.

¹⁴⁵ Płk Michał Garbowiecki z rozkazu J. Z. Rybińskiego niepokoił oddziały Leszczyńskiego stałymi podjazdami; zob. J. Ronikier, *Hetman Adam Sieniawski i jego regimentarze*, Kraków 1992, s. 159.

¹⁴⁶ Szerzej o panujących wówczas zarazach zob. w pracy Andrzeja Karpińskiego, *W walce z niewidzialnym wrogiem. Epidemie chorób zaraźliwych w Rzeczypospolitej w XVI–XVIII w. i ich następstwa demograficzne, społeczne, ekonomiczne i polityczne*, Warszawa 2000.

¹⁴⁷ Zapewne był to markiz Jean-Luis Dusson Bonnac (1672–1738), od 1701 r. poseł francuski przy Karolu XII w Gdańsku, następnie akredytowany przy Stanisławie Leszczyńskim i Augustacie II; w 1710 r. powrócił do Francji; zob. Franciszek II Rakoczy, op. cit., s. 418.

ściach warszawskich gospodarują. Kijowscy po ziemi liwskiej i już w czerską wkroczyli, biorąc po złotych 200 z dymu z egzekucją.

11 kwietnia król szwedzki [Karol XII] w Radotowicach odebrał nowiny, że Szwedzi za Borysowem Moskwę 5000 znieśli. Także w lasach zasieczonych Moskwę na 8000 dobyli i w pień wycięli. Moskwa za Dniepr uszła wszystka i tam się na mil 20 nad Dnieprem okopała, pilnując brzegów.

Dnia 6 król Stanisław stanął w Sołach. Pan kanclerz [Jan Stanisław] Jabłonowski z poselstwa od króla szwedzkiego powrócił. W czym nie wiadomo. W Geranonach senatorowie pożegnali się z Królem JM Stanisławem i rozjechali się do domów.

Panowie [Michał Kazimierz] Kocięł i [Kazimierz] Zaranek w Warwoli znajdują się, jeszcze nie uczcili Pana. Książę jednak [Michał Serwacy] Wiśniowiecki hetman deklarował zupełne bezpieczeństwo sprawie.

Moskwa z Bychowa armaty wszystkie uprowadziła, zostawiwszy tylko dwie i ludzi mało co na załogę forticy.

W Wilnie odprawowali święta ichm. panowie wileński [Kazimierz Jan Sapieha], połocki [Dominik Michał Słuszką], trocki [Michał Kazimierz Kocięł], łączycki¹⁴⁸ wojewodowie. Do Wołkowysk pod komendą młodszego Lewenhaupta generała przyszło Szwedów od Rygi 7000 i rozłożyli się po szlachcie.

¹⁴⁸ Począwszy od 9 V 1702 r. urząd wojewody łączyckiego sprawował Jerzy Hipolit Towiański; zob. *Urzednicy województw łączyckiego i sieradzkiego XVI–XVIII wieku. Spisy*, pod red. A. Gąsiorowskiego, Kórnik 1993, s. 99.

Maj

Wojska koronne ściągnęły się pod Nisko. Pan [Jerzy Dominik] Lubomirski podkomorzy koronny z dywizyją swoją chciał umknąć do wojska od dywizyi wojewody kijowskiego [Józefa Potockiego], ale nie mógł, bo dogoniono i zastanowiono. Które (dywizyje wojewody kijowskiego) złączywszy się z Szmigielskim, kontrybucyje koło Pułtusa i w województwie mazowieckim, jako to w ziemi wyszogrodzkiej, zakroczymskiej, ciechanowskiej, rożańskiej, łomżyńskiej i nurskiej wybierali, po dobrach wszystkich i szlacheckich. Sam wojewoda kijowski z Szmigielskim w Smarzewie stoi. Pan Rybiński z dywizyją swoją na Kujawach i w łęczyckim [województwie] znajduje się i ciężkie wybiera kontrybucyje.

Książę Wiśniowiecki Janusz w kilkanaście chorągwi litewskich, wołoskich wtargnął w województwo podlaskie, także kontrybucyje biorąc. Koło Krakowa powietrze nie ustało, co raz wyrwa ludzi; także w dywizyi Rybińskiego, toż panowało powietrze znaczne. Kwarciani kantonami województwa ruskie i lubelskie nicują, także kijowscy i podkomorzego [koronnego — Jerzego Dominika Lubomirskiego] w czerskiej i liwskiej ziemi kontrybucyje biorą. Szwedzi w Litwie po Nadnieprzu. Moskwa na swoimże miejscu. Król Stanisław w Sołach.

Czerwiec

Król JM Stanisław w Sołach odprawował obozowe nabożeństwo Bożego Ciała, któremu miał król szwedzki [Karol XII] dać 12 000 wojska, aby szedł ku Polsce.

Królowa Jej. w Sztetynie¹⁴⁹. Król JM szwedzki na swoim miejscu, ma się ruszyć do Moskwy. Moskwa Inflanty szwedzkie mieczem i ogniem zrujnowała, na których Lewenhaupt z kilku tysięcy uderzył, ale zniszczone i wycięte. Car moskiewski [Piotr I] wojska wielkie zbiera. Pan wojewoda kijowski [Józef Potocki] w swojej trwa zawziętości przy buławie i też kontrybucyje wybiera nawet i po łukowskiej ziemi, po stężyckiej, z pana podkomorzego [koronnego Jerzego Dominika Lubomirskiego] dywizyją. Książę [Michał Serwacy] Wiśniowiecki już brał kontrybucyje i w Mazowszu, w ziemiach nurskiej, łomżyńskiej, liwskiej i innych, do czerskiej palety gotują. Sejmiki w krakowskim, sandomierskim i lubelskim województwach do wsiadania na koń zaczęte; które od [Adama] Sieniawskiego hetmana wojsk kwarcianych rozerwane i przeszkodzone.

Wojska koronne pod Niskiem. Wołoskie chorągwie pozwijane, a na to miejsce rajtaryja zaciągniona od Sieniawskiego do 15 000. Most pod Sandomierzem budują. [Iwan] Mazepa z Wojnarowskim z kozackim wojskiem odebrali ordynans od cara moskiewskiego, aby szli do hetmana Sieniawskiego. Szwedzi w Toruniu i naokoło kontrybucyje biorą, pozostali na fortcach pruskich. Król pruski [Fryderyk I] kilka tysięcy koni pognać kazał do wojska króla szwedzkiego i ludzi deklarował. Komisarza szwedzkiego, który się na ode-

¹⁴⁹ Katarzyna z Opalińskich, żona Stanisława Leszczyńskiego wraz z dworem zamieszkała w zamku książąt Pomorskich w Szczecinie; zob. E. Rudzki, *Polskie królowe. Żony królów elekcyjnych*, t. II, Warszawa 1987, s. 280–281.

branie kościołów w Szląsku pozostał, zabito; za co król szwedzki grozi cesarzowi [Józefowi I Habsburgowi] wojną. Zakaz z Rzymu wyszedł cesarzowi, aby kościołów nie oddawał katolickich na luterskie. W Warszawie powietrze zaczęło się pokazywać. Miasto zamknięte od dnia dwudziestego tego miesiąca, zaczęli ludzie mrzeć znacznie.

Lipiec

Król JM Stanisław przybył w tym miesiącu do Malborka, gdzie złączywszy swoje dywizyje z ichm. panami wojewodą kijowskim [Józefem Potockim], [Adamem] Szmigielskim, stoi w Prusiech przy kilku regimentach szwedzkich. Dywizyje ichm. panów wojewody kijowskiego i Szmigielskiego z dywizyją księcia Janusza Wiśniowieckiego po Mazowszu, w ziemiach ciechanowskiej, zakroczymskiej, wyszogrodzkiej, nurskiej, łomżyńskiej, wiskiej, rożańskiej i województwie podlaskim kwaterują i kontrybucyje biorą. Od ziemi czerskiej odstąpili dla powietrza i liwskiej.

Królowa Jej. M. Stanisławowa [Katarzyna z Opalińskich] z Sztetyna do Malborka przybyła.

Król JM szwedzki [Karol XII] ponad Dnieprem stoi. Car moskiewski [Piotr I] za Dnieprem pilnuje brzegów. Wojska kwarciane pod Lublinem. Powietrze i w tym miesiącu panuje i szerzy się w Garwolinie, w Siennicy koło nas, w Górze ponad Wisłą, w Dziecinowie, w Sobienicach i naokoło.

Cesarz JM Józef młodszy na początku panowania swego świetnie otrzymał zwycięstwo z Francuza,

zniósłwszy go na głowę i obóz zabrał¹⁵⁰. On zaś miasto pewne cesarzowi wziął, o które tuszą, że stanie za wet¹⁵¹.

Sierpień

W tym miesiącu to między innymi stało się, że jm. pan Szmigielski, zebrawszy wszystkie pod komendę swoją dywizyje, komunikiem zza Pułtuska przepłynąwszy Wisłę o mil 30 od siebie, pod Skrzynnem chciał napaść jm. pana [Jakuba Zygmunta] Rybińskiego podkomorzego chełmińskiego dywizyją, ale przestrzeżony dniem i nocą uszedł pod Ilżę, gdzie nie zastawszy pod Skrzynnem jm. pana Rybińskiego na odwet tylko uderzył i nic nie sprawiwszy, nad kilkadziesiąt ludzi i koni tylko zdobywszy, sfatygowany cichymi drogami poszedł ku Rawie. Za którym jm. pan Rybiński świeżym podjazdem poszedłszy aż go do Łowicza zagnał, także na kilkadziesiąt i więcej urwawszy mu znużonego wojska. W tymże czasie jm. pan Garbowiecki [Michał] regimentarz jm. pana Rybińskiego, wyprawiony w 600 ludzi na podjazd ku Poznaniu i Prusom, to jest z chorą-

¹⁵⁰ Zwycięstwo wojsk sprzymierzonych pod dowództwem księcia Marlborougha i Eugeniusza Sabaudzkiego nad siłami francuskimi pod Oudenaarde we wschodniej Flandrii nad Skaldą 11 VII 1708 r. wyrzuciło Francuzów z Niderlandów hiszpańskich. Francuzi w tej bitwie stracili ponad 13 000 ludzi, a wojska sprzymierzonych zaledwie 2000; zob. *Mala encyklopedia wojskowa*, t. II, Warszawa 1970, s. 549.

¹⁵¹ Zapewne chodziło o wzięte wcześniej przez siły marszałka Louis-Joseph diuka de Vendôme miasta Gandawę i Bruges; zob. W. Magdziarz, *Ludwik XIV*, Wrocław 1991, s. 277.

gwi 15, dobrze gościł: razy kilka albowiem regiment jm. pana pułkownika Gernhoffa Króla JM Stanisława zniósł. Drugi regiment jm. pana Skorzewskiego¹⁵² pod Służewem przepędził i więźniów nabrał. Na ostatek francuski regiment napadłszy, przestraszył dobrze, kilkadziesiąt położywszy trupem i niemałe zdobycze i gotowizny z wybranych kontrybucyi zagarnął. Ale zmieniła się nawzajem fortuna, gdy go w powrocie pod Gnoinem, niedaleko Pułtuska, jm. pan [Jan] Grudziński regimentarz Króla JM Stanisława niespodzianie na przeprawie, napadłszy, znaczną klęskę mu zadał, gdzie mu ledwie nie wszystką zdobyczą i Szwedów więźniów i innych odbito i w Narwi natopiono samych. Jednak uszedł zlekczyszy się z innymi i sam w całości został. Szwedzi zaczęli na Dnieprze trzy mosty.

O królu francuskim [Ludwiku XIV] chodzą wieści, że umarł, ale się nie potwierdza¹⁵³.

Wrzesień

W Podolu i w Pokuciu bardzo wielka była szarańcza, która z łaski Bożej żadnej w zbożach szkody nie uczyniła. Obróciła się ku Wołyniu. Obóz moskiewski pod Horkami stoi. Car JM [Piotr I] sam przytomny jest

¹⁵² Chodzi o gen. Andrzeja Skórzewskiego, którego regiment już w roku następnym dostanie się do niewoli w trakcie walk na Pomorzu z dywizją J. Z. Rybińskiego w styczniu 1709 r.; zob. J. Wimmer, *Wojsko*, s. 336.

¹⁵³ Informacja Rakowskiego rzeczywiście rzetelna, gdyż Ludwik XIV zmarł kilka lat później, tj. 1 IX 1715 r.; zob. W. Magdziarz, op. cit., s. 325.

w obozie. Generała [Rodiona] Baura spodziewają się we 30 000. Król JM szwedzki [Karol XII] w Mohilewie. Spodziewają się także Jego [tj. króla] Lewenhaupta z wojskami co dzień i w Prusiech będących. Król szwedzki dał ordynans regimentom, aby się do korpusu wojska spieszyły. Moskwa z ochotą czeka pod Horkami batalii. O zabraniu koni Reinszeldtowych¹⁵⁴ do kilku tysięcy przez Kałmuka, moskiewskim, potwierdza się. Za feldmarszałkostwo podziękował tenże generał Reinszeldt, a na jego miejsce nastąpił Lagerkron¹⁵⁵.

Derpt¹⁵⁶ od Moskwy minami wysadzony, a obywatele tameczni na prowadzenie handlu sprowadzeni do Moskwy. Sejmik w Wiśni ruski zerwany. Uniwersałów króla Stanisława czytać nie chciano; inszy kongres na dzień ósmy września naznaczony. Przez jm. pana kasztelana lwowskiego¹⁵⁷ w Lublinie także sejmik deputacji rozszedł się. Drugi nazajutrz z limitacją przypadający zerwany. Trzeci, za uniwersalami Króla JM Stanisława naznaczony; stanął pod dyрекcją jm. pana [Jana]

¹⁵⁴ Chodzi o znanego i doświadczonego gen. szwedzkiego Carla Gustava Rehnskiölda; zob. przypis 10.

¹⁵⁵ Chodzi o Andersa Lagercronę; zob. R. M. Hatton, op. cit., indeks.

¹⁵⁶ Dorpat zdobyty został przez Rosjan już w 1701 r., a w 1708 r. komendant rosyjski Kirił Aleksejewicz Naryszkin wobec podejrzeń o zdradę ze strony mieszkańców miasta przesiedlił ich w lutym t.r. aż do Wołogdy; zob. *Dorpat*, [w:] SGKP, t. II, Warszawa 1881, s. 129.

¹⁵⁷ Był nim Stanisław Józef Fredro, który piastował ten urząd aż do 1723 r.; zob. *Urzednicy województwa ruskiego XIV–XVIII wieku. Spisy*, oprac. K. Przyboś, Wrocław 1987, s. 118–119.

Tarła wojewodzica lubelskiego, limitowany do dnia 10 września. Jm. pan [Michał] Garbowiecki stanął w obozie. Jm. pan Sieniawski hetman wielki koronny umyślnie spod Bzowa przybył do obozu, pod Turobin go pomknąwszy, dla lustrowania ubytku wojska jm. pana Rybińskiego, gdzie najściślejszy uczynił przegląd; w którym sześćdziesiąt zginęło ludzi, w których liczbę i ci wchodzą, którym konie pozabierano i do domów się swoich absentowali.

Rozgłoszone projekta i uniwersały Króla JM Stanisława na sejmiki i do wojska nie tylko żadnych w rycerstwie nie uczyniły do konsyderacyi impresyi, ale też trwałą gorliwość trwania przy konfederacyi sandomierskiej wzbudziły, a to dla tego, aby się w insze nie wplątać wojny, które strony przeciwne podają środki po woli króla szwedzkiego. Sejmik województwa krakowskiego dnia 10 tego miesiąca w Brzesku Słomianym¹⁵⁸, mil 3 od Krakowa, dość ludno odprawiony, na którym byli jm. pan oboźny koronny [Jerzy Aleksander Lubomirski] i łowczy koronny Lubomirski¹⁵⁹ w asystencyi dragonii. Jm. pan oboźny koronny częstował szlachtę i pił za zdrowie Króla JM Stanisława. Od wojsk kwarcianych nie było, jako przedtem, przeszkody; za ordynansem jm. pana hetmana [Adama Sieniawskiego] na

¹⁵⁸ Właściwie Brzesko Nowe w pow. miechowskim, leżące przy trakcie prowadzącym do Nowego Miasta Korczyna, zwane Brzeskiem Słomianym; zob. SGKP t. I, Warszawa 1880, s. 405–408.

¹⁵⁹ Myli się tu Rakowski, gdyż chodzi zapewne o brata oboźnego podkomorzego kor. Jerzego Dominika Lubomirskiego. Łowczym kor. w 1708 r. był natomiast Michał Stefan Jordan; zob. *Urządnic centralni i nadworni...*, s. 74, 118.

deputatów nie zgodzili się, ale deklarowano na dzień 24 tego miesiąca pod Korczynem obrać.

Generał województwa mazowieckiego pod Kamionką blisko Skaryszewa warszawskiego¹⁶⁰ stanął z alternaty krom zakroczymskiej i ciechanowskiej, z których nie był żaden ziemianin. Za marszałka byłem ja. Za deputatów obrani ichm. panowie Zygmunt Opacki cześnik warszawski i Rzepecki podczaszy nowogrodzki. Tegoż dnia w Zakroczymiu jeden deputat jm. pan kasztelan zakroczymski, w Ciechanowie drugi jm. pan pisarz ciechanowski także prywatnie nie w miejscu zwykłym obrani. Czas pokaże, którzy się utrzymają, czyli ci co pod Warszawą ogólnie, czyli ci co na niezwykłych miejscach.

Generał poznański w Środzie przy szczupłej frekwencji stanął. Deputaci obrani na trybunał ichm. panowie: Walichnowski kasztelan wieluński, Tyburcy Złotnicki, Józef Dobrzycki i Olewiński.

Tamże stanął drugi sejmik z uniwersalów Króla JM Stanisława, tego dnia 10 o godzinie drugiej zaczęty. Na którym to tylko stanęło: 1) Instrukcja do JKM Stanisława o wyprowadzenie załogi poznańskiej i innych regimentów z województw tutejszych. 2) O złożenie sejmowi uspokojenia jako najprędzej. 3) Aby Król JM szukał środków pojednania z całą Rzeczpospolitą, wodzów i wojska koronnego. 4) Aby jm. pan regent koronny używał prawa swego przy pieczęci konfederacji wielkopolskiej. Reszta do drugiego sejmiku.

¹⁶⁰ Skaryszów (Skaryszew), początkowo wieś nad Wisłą pomiędzy Pragą a wsią Kamionkiem, z czasem ulica na Pradze, zwana Skaryszewską — zob. SGK, t. X, Warszawa 1889, s. 655.

W Poznaniu szwedzka załoga i w Kaliszu, i w województwach. Dwa regimenty z Sztetyna wyprawione do Olsztyna, miasteczka jm. pana łowczego kaliskiego¹⁶¹ zrabowały i teraz w Międzyrzeczu stoją. Sam pan łowczy w Poznaniu trzymany pod aresztem.

W Krakowie w mieście i na przedmieściach, znowu zaraza powietrza. Mór szerzy się, gdy od dwóch niedziel rachują umarłych do 1750. Załogi krakowskie po polu stoją, między którymi co dzień po kilkunastu ubywa; po miasteczkach i wsiach ta klęska stopniami postępuje. I co boleśna, w Wieliczce znacznie wybuchnęła, dla czego handel solny ustać musi. Do Szląska naszych nie puszczają. Z tym wszystkim w Sycowie powietrze.

W Wrocławiu grafów jest wiele. Król JM August jest w obozie cesarskim. Stoi obóz, a duc de Malboroug¹⁶² pod miastem francuskim chce wiedzieć, kto z tych dwu stron otrzyma wiktoryją, gdyż miasto Ryssel z załogą 17 000 Francuzów od księcia Eugeniusza¹⁶³ i duc de Malboroug oblężone; ma tam król August zabawić dwa miesiące. Wojska jego wszystkie idą do Brabant, ale żeby do Polski miał obrócić, niepewne.

¹⁶¹ Łowczym kaliskim był począwszy od 24 X 1699 r. Aleksander Korzbok Łącki, piastujący ten urząd do 1723 r.; zob. *Urządnicy wielkopolscy XVI–XVIII wieku. Spisy*, oprac. A. Bieniaszewski, Wrocław 1987, s. 58.

¹⁶² John Churchill książę of Marlborough — znany wódz i polityk angielski (1650–1722), odznaczył się w wojnie o sukcesję hiszpańską.

¹⁶³ Eugeniusz Sabaudzki (1663–1736), wybitny feldmarsz. i polityk austriacki pochodzenia włoskiego.

Król JM pruski [Fryderyk I] za niedziel dwie ma mieć wesele z księżną meklemburską¹⁶⁴.

Dnia 15 tego miesiąca jm. pan Szczuka podkanclerzy litewski z Malborka przodem przed Królem JM Stanisławem do Tykocina wyjechał i sam król Prusami ma iść. Regimenty, tak dawne szwedzkie, jako i nowozacienne Króla JM Stanisława tą stroną maszerować mają Prusów.

Dnia 17 w Toruniu większego od dawnej bojaźni przybyło strachu, kiedy ksiądz Welewander SJ¹⁶⁵ po udzieleniu Najświętszego Sakramentu, przyszedłszy do klasztoru, nagle zmarł z zarazy i pochowany bez obrzędów; i co dzień ludzi wywożą w pola chorych i zarażonych i przy użyciu doktorów i lekarstw nic nie pomaga. Szwedzi pod Grudziądzem most budują, do którego ludzi toruńczanie posłali i 40 krawczyków na robienie barwy na 400 żołnierza; od miasta chcą okupu za wsie. W Kujawach koło Radziejowa grasuje dużo powietrza. W Brześciu Kujawskim i Lubrańcu wszyscy ludzie i księża powymierali; w Kaczkowie 80, na Podgórzu 80, w łęczyckim województwie w Kłodawie się znajduje, więcej nic.

Jm. pan Chomętowski wojewoda mazowiecki¹⁶⁶ w 5000 kwarcianych i Kozaków pokazał się koło Sierp-

¹⁶⁴ Tj. Zofią Ludwiką (1685–1735), córką Fryderyka I, księcia meklemburskiego na Szwerynie.

¹⁶⁵ Zapewne był to A. Walawender, autor *Kroniki kłęsk elementarnych w Polsce i w krajach sąsiednich w l. 1450–1586*, t. I–II, 1932–1935 (b.m.w.).

¹⁶⁶ Stanisław Chomętowski — wojewoda mazowiecki (1706–1725), marszałek nadw. kor. i hetman polny kor.; zob. jego biogram, [w:] PSB, t. III, Kraków 1937, s. 412–414.

ca, ciągnie ku Prusom podjazdem. Dywizyje ichm. panów wojewody kijowskiego [Józefa Potockiego], Szmigielskiego i litewscy ku Łęczycy się rejterowały i z taborami. Sam pan wojewoda kijowski pobiegł na Pokucie.

Z Warszawy na dzień 15 tego miesiąca kładą na rejestrze zmarłych na 11 000, oprócz tych, co na kępach i po polach poumierali i borach; więcej zaś nad 300 nie rachują [tych] co przechorowali. W mieście ludzi nie masz nad 50 żyjących. Już 100 kamienic bez sukcesorów zostało. U fary św. Jana, u Panny Maryi i po klasztorach księża powymierali. Wizytyki zapowietrzałe przeniosły się za Holendry. W parafii św. Krzyża na 5000 ludzi wymarło. Na Solcu tylko 12 ludzi zostało przechorowanych. W Górze pijarowie i dominikanie wymarli, Węgrów zapowietrzony, Stara Wieś i naokoło, dłaczego jm. pan Krasieński wojewoda płocki¹⁶⁷ na Ruś ujeżdża. W Drohiczynie, w Gródku, w Sabniach, Petrykozach pokazuje się, w łomżyńskiej ziemi także i w Prusach¹⁶⁸.

Październik i listopad

Król JM August, po wzięciu Ryssel z księciem Eugeniuszem w mieście zrujnowanym bawi. Kastel¹⁶⁹ się

¹⁶⁷ Jan Bonawentura Krasieński — wojewoda płocki od 1688 r., właściciel wspaniałego pałacu w Warszawie (zwanego Krasieńskim); zob. A. Boniecki, op. cit., t. XII, Warszawa 1908, s. 197–198.

¹⁶⁸ Zob. Z. Guldon, J. Wijaczka, *Zarazy a zaludnienie i gospodarka Polski w dobie wielkiej wojny północnej*, [w:] *Rzeczpospolita w dobie wielkiej wojny północnej*, s. 199–215.

¹⁶⁹ Kastel — m. nad Renem naprzeciw Moguncji (Mainz). Natomiastr Ryssel — twierdza leżąca opodal w widłach Menu i Renu, obecnie Rüsselsheim.

broni od Francuzów; lubo komendant tamże rejterowany Bautler, tę fortecę zaraz opatrzył amunicyjami z początku, ale nie wytrzyma bombardyzacyjej ustawicznej, którą od dnia 28 października zagrzewają go. Komenda Ryssel zdana księciu de Hollsteinbek Mr. de Luxembourg¹⁷⁰, rannych i chorych z Ryssel zaprowadził do domów pod konwojem koligantów 2000. Francuzi, dowiedziawszy się o wzięciu Ryssel, uczynili irupcyją w prowincyją Bruksel, gdzie niezmiernie splądrowawszy wioski i miasteczka, z łupami powrócili do Dornika, pilnując księcia de Malboroug, idącego na zniesienie ich, jeżeli tylko doczekają przybycia. Infanteryi 5000 i kawaleryi 4000 w ferrareńskim [księstwie] gotowi są łączyć się z wojskiem drugim, wpaść, jeśli nie dojdzie zgoda, nad którą w Rzymie pracuje Marquis de Brice na prośby cesarzowej wdowy¹⁷¹. Mimo traktatu papieskiego napadają na cesarskich, kłęski i rozlew krwi z obu stron. Cesarscy rozdrażnieni, Cassano aż do samej Bononii miejsca cale zrujnowali. Generał Hejlslet¹⁷² w Węgrzech opatrzył dobrze Chemnitz, Nejsal,

¹⁷⁰ Chodzi o marszałka Francji, Francois–Henri de Monmorency–Bouteville Luxembourg diuka de Piney; o jego działalności w dobie panowania Ludwika XIV zob. w pracy: W. Magdziarz, op. cit., indeks; por. E. Lavisie, *Louis XIV*, Paris 1989, indeks.

¹⁷¹ Eleonora Magdalena von Pfalz–Neuburg, od 1705 r. wdowa po cesarzu Leopoldzie I; zob. L. de Rouvroy de Saint–Simon, *Pamiętniki*, t. I, Warszawa 1984, s. 266; por. I. Gonda, E. Niederhauser, *Die Habsburger*, Budapest 1978 (tabl. genealogiczna nr 3: *Die österreichische Linie der Habsburger*).

¹⁷² Chodzi nie o gen. cesarskiego Donata Heislera, wziętego do niewoli przez księcia Imre Thököly w Siedmiogrodzie 21 VIII

miasta podgórskie, broniąc kopania kruszców złotych. Oczkaj¹⁷³ oddalony od rebelizantów. I to też z niemieckich drukowano gazet: okazuje się, że Król JM pruski [Fryderyk I], zakładając fundamenta zamku nowego w Kolnie nad rzeką Spree nazwaną, sam położył na marmurowym kamieniu srebrny pieniądz z wyrażeniem swoim i z inskrypcją; także złotą blachę z wrytymi osobami: *Anno MDCCVIII Octennii post restitutum vetus Prussorum Imperium Fridericus rex Prussiae regni sui conditor. In summi Dei honorem. Hunc lapidem totius fundamenti angulare manu sua posuit d[ie] XIV Octobris.*

Roku 1708 w lat ośm po odnowieniu dawnego państwa Prusów Fryderyk król pruski królestwa swego założyciel na chwałę Wszehmocnego Boga ten kamień węgielny całej budowy ręką swoją położył d[nia] 14 października.

Od Krakowa donoszą, że z łaski Bożej ustało powietrze. Tabory jm. pana [Jakuba Zygmunta] Rybińskiego ruszywszy się spod Uścia Solnego stanęły pod Bochnią¹⁷⁴ i tam dalszego ordynansu czekać będą. Sam zaś pan Rybiński z wojskiem w Koniecpolu znajdował się i spodziewał się spotkania z panami wojewodą kijowskim [Józefem Potockim] i [Adamem] Szmigielskim.

1960 r., ale o Siegberta Heistera, feldmarsz. cesarskiego (1646–1718); zob. Franciszek II Rakoczy, op. cit., s. 410, 437.

¹⁷³ László Ocskay (1680–1710) należał do najsłynniejszych wodzów kuruckich; po klęsce R. Rakoczego pod Trenczynem w 1708 r. zdradził powstańców przechodząc do wojsk cesarskich w randze płk. — ibidem, s. 422.

¹⁷⁴ Uście Solne, miasteczko leżące przy ujściu rzeki Raby 3 mile na północ od Bochni, gdzie znajdował się skład soli spławianej Wisłą; zob. SGKP, t. XII, Warszawa 1892, s. 832.

Królowa angielska [Anna Stuart] kontraktuje z Królem JM Augustem o 12 000 wojska, deklarując co rok po 100 000 talarów bitych na nich, a komplet zaś cały oddać za uspokojeniem.

W Warszawie poniekąd i naokoło za mrozami i prowidencją boską ustało powietrze, więc ludzi na 1000 już powróciło się. Wesela, muzyki i lusztuchy wyprawiają: miasto dziękczynienia Panu Bogu, że pohamował kary swojej.

Dnia 22 listopada jest wiadomość, że panowie wojewoda kijowski [Józef Potocki] i Szmigielski z ludźmi i rajtaryją księcia Janusza Wiśniowieckiego, zostawivszy wszystkie tabory swoje pod Piątkiem mil 3 za Łowiczem, poszli z generalnym wojskiem na podjazd ku panu Rybińskiemu do Koniecpola.

W ziemi ciechanowskiej, rozańskiej, wiskiej, łomżyńskiej, nurskiej, województwie podlaskim Król JM Stanisław z generałem Krassau szwedzkim¹⁷⁵ z wojskami pruskimi stoją z wielką opresyją, znaczną szlachtę wiążąc i kościołom nie przepuszczając. Powietrza się nie bojąc, jedzą po zapowietrzonych wsiach, prowianty i kontrybucyje biorąc.

Dnia 17 listopada, ruszywszy się od Tykocina Podlasiem, przez nurską ziemię, mają przechodzić Bug na tę stronę ku Węgrowu, Łukowu.

Szwedzi, mając wiele utarczek z Moskwą razy dwa przegrali: *primo* między rzekami Nepotem i Solą zginęło na 12 000 Szweda, także i Moskwy, która przecie pole otrzymała¹⁷⁶; drugiej batalii takoz. Trzecią wygrali

¹⁷⁵ Por. przypis 100.

¹⁷⁶ Rakowski opisuje bitwę, do której doszło 29 VIII (9 IX) 1708 r. pod Dobrem nad Czarną Natopą w rejonie Mściszawia,

Moskwa na Lewenhauptcie, położywszy trupem na kilkanaście tysięcy z niemniejszą szkodą swoją¹⁷⁷.

Tu też pod Koniecpolem¹⁷⁸, dawszy sobie batalią panowie wojewoda kijowski i Szmigielski z Rybińskim, na głowę przegrali Stanisławowscy. Rybiński wziął obóz, buńczuk, chorągwie, także na kilka tysięcy położywszy trupem. Wojewoda z Szmigielskim ucieczką wyratowali się.

Grudzień

Pierwszych dni grudnia przepawiwszy Bug, Król JM Stanisław ze Szwedami, Prusakami i Polakami, stanęli w ziemi liwskiej, czerskiej, łukowskiej i stężyckiej z największym uciskiem, po których wszędzie przednówek. Kwarciani¹⁷⁹ umknęli się pod Zamość z lubel-

gdzie siły rosyjskie zadały klęskę oddziałom gen. Karola Rosa; zob. W. A. Serczyk, *Poltawa...*, s. 53–54.

¹⁷⁷ Rakowski ma na myśli klęskę wojsk szwedzkich dowodzonych przez A. Löwenhaupta pod Leśną 9 X 1708 r., gdzie Szwedzi stracili prawie 6 tys. ludzi i znaczne zapasy żywności przeznaczone dla głównych sił Karola XII; zob. G. Arteus, *Szwedzka taktyka walki podczas wielkiej wojny północnej*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości”, t. XXI, Wrocław 1978, s. 347–358.

¹⁷⁸ Bitwa pod Koniecpolem miała miejsce 21 XI 1708 r. i zakończyła się sromotną klęską oddziałów S. Leszczyńskiego; zob. J. Wimmer, *Wojsko*, s. 332–335.

¹⁷⁹ Autor nadal posługuje się terminem „wojska kwarciane”, które *de facto* funkcjonowały w latach 1563–1652, a następnie utworzono państwowe wojsko komputowe obojga narodów, tj. stały komput wojska dla Korony i Litwy aż do reform sejmu niemego; zob. J. Wimmer, *Wojsko polskie w drugiej połowie XVII wieku*, Warszawa 1965, s. 68–74.

skiego województwa i łukowskiej ziemi przed ich przyjęciem.

Ja z jm. panem Zygmuntem Opackim cześnikiem warszawskim byliśmy w poselstwie od ziemi czerskiej wspaniale przyjęci od króla [Stanisława Leszczyńskiego] w Wiśniowie. Respons pomyślny bogdajby ziścił się rzeczą samą. Posłowie ichm. księża biskupi krakowski i łucki¹⁸⁰ wyprawieni do jm. pana Sieniawskiego hetmana koronnego, który z wojskami umknął się pod Zamość. Jm. pan Rybiński w Gielniowie sam rezyduje i naokoło jego dywizya [wokół] Skrzynna.

Dnia 27 grudnia w święta same ruszył się król Stanisław z Wiśniowa do Domaszewnicy. Sam stał w Wólce Domaszewskiej w ziemi łukowskiej; wojska naokoło szwedzkie.

Kwarciani podjazdami urywają ich różnie. W Rykach, w Łysobokach i nad Wieprzem napadłszy, poznosili i rozegnali. Król szwedzki różnym losem z Moskwą. My z Dębego cztery razy prowiant wydaliśmy.

Jm. pan Potocki wojewoda kijowski z jm. panem Szmigielskim, mając na 6000 wojska, uderzyli pod Konięcpolem batalią, na dywizyją jm. pana Rybińskiego, który miał tyleż wojska z piechotą, nad którą pułkownikiem był pan Sosnowski¹⁸¹; zrazu skrzydła ucie-

¹⁸⁰ Kazimierz Łubieński — bp krakowski i Aleksander Wyhowski — od 1703 r. ponownie bp łucki; zob. *Urządnicy centralni i dostojnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego...*, s. 251; A. Boniecki, op. cit., t. XVI, Warszawa 1916, s. 55–56.

¹⁸¹ Dane dotyczące liczebności sił obu stron walczących pod Konięcpolem podawane przez Rakowskiego nieścisłe; oddziały Potockiego nie przekraczały 10 tys. ludzi (83 chorągwie jazdy polskiej wraz z 1500 niemieckiej), a siły L. Pocieja i J. Z. Rybiń-

kły pana Rybińskiego, ale korpus z piechotą dobrze stanawszy otrzymał pole, a wróciwszy się i skrzydła wiktoryją otrzymały. Rybińscy na 2000 wzięli żywcem rajtaryi na placu, z obu stron po kilkaset padło, reszta ucieczką się ratowała i sami naczelnicy.

Rok 1709

Bogdajby najszcześliwszy!

Styczeń

Dnia 8 stycznia król Stanisław ruszył się z Wólki Domaszewskiej do Siemienia dóbr jm. pana podskarbiego nadwornego Miączyńskiego¹⁸², gdzie niedziel trzy rezydował. Ichm. panowie hetmani koronni [Adam] Sieniawski i [Stanisław Mateusz] Rzewuski dnia 12 tego miesiąca ruszywszy się ze Lwowa, stanęli w Jarosławiu dnia 16 i wojska w Podgórzu poszły. Pan [Jakub Zygmunt] Rybiński w Złoczewie w krakowskim i sandomierskim, ruszył się ku Prusom i już stanęły niektóre

skiego przekraczały 9 tys. żołnierzy; zob. J. Wimmer, *Wojsko*, s. 332–333; por. z relacją J. Z. Rybińskiego o zwycięstwie pod Koniecpolem, BCzart., rkps 5937, Mkf BN, nr 35382 — za: *Rzeczpospolita w dobie upadku 1700–1740. Wybór źródeł*, oprac. i wstępem poprzedził J. [A.] Gierowski, Wrocław 1955, s. 149–151 oraz komput wojska koronnego sporządzonego pod Zakrzówkiem 20 X 1708 r., BCzart., rkps 2656 I, k. 491–492.

¹⁸² Był nim Atanazy Miączyński, sprawujący ten urząd do 25 VIII 1713 r., gdy awansował na wojewodę wołyńskiego; zob. *Urzednicy centralni i nadworni...*, s. 130.

szwadrony pod Pułtuskim ostatnich dni stycznia. Król August z lipskiego jarmarku do Drezna rezydencją przeniósł, bawi się komedyjami. Biskupi: poznański¹⁸³ i łucki [Aleksander Wyhowski] wyprawieni do traktowania od Króla JM Stanisława do Sieniawskiego, czas pokáže, co sprawią. Podjazdy częste od wojska kwarcianego dobrze goszczą ze Szwedami w utarczkach.

Dnia 25 stycznia przywilej od Króla JM Stanisława na rotmistrzostwo łanowe wybrańskie województwa mazowieckiego na osobę moją przysłany przez towarzysza pana Chwalkowskiego.

Dnia 13 lutego takż drugi przywilej, czyli list przypowiedny od jm. pana Sieniawskiego hetmana wielkiego koronnego przyszedł przez Berdczyckiego; takż ordynans stawienia się pierwszych dni maja w generalnym obozie w Kocku. Jm. pan [Michał] Garbowiecki pułkownik jm. pana Rybińskiego napadł na pułk francuski pod panem Zulikiem¹⁸⁴ i samego wziął i zniósł z wielką zdobyczą w czerwonych złotych i koniach.

Luty

Król JM Stanisław z Siemienia ruszył się ostatnich dni lutego i stanął w Swierzach, mil dwie od Chełma, biorąc kontrybucyje. Podjazd polski kwarciany pod komendą pana Błędowskiego pułkownika¹⁸⁵, w Lublinie

¹⁸³ Był nim zapewne Bartłomiej Tarło; wg W. Dworzaczka, *Genealogia. Tablice*, Warszawa 1959, nr 132 B. Tarło był już bp. poznańskim w 1708 r.; zob. K. Niesiecki, op. cit., t. I, s. 42.

¹⁸⁴ Był to francuski regiment pod komendą Gustawa Zülicha w korpusie gen. Krassau; zob. R. M. Hatton, op. cit., s. 589.

¹⁸⁵ Płk Stefan Błędowski znany był z samowolnych wystąpień;

napadłszy Szwedów kilkaset pod pułkownikiem Linda zniósł i pobrał ze zdobyczą.

Jm. pan Sieniawski hetman z Jarosławia ruszył się do Tarnowa i tam naokoło z wojskami kwarcianymi stoi. Asygnacje wydane na konsystencyją.

Król szwedzki [Karol XII] na Białej Rusi. Po przegranych trzech bataliach z Moskwą, wypoczywa. Moskwa w Połocku i naokoło.

Tym miesiącem traktat stanął między Ojcem Świętym¹⁸⁶ a Cesarzem JM Józefem. Wojska saskie kupią się w Saksonii na pewną imprezę.

Książę jm. de Conti we 45 lat wieku swego 22 lutego umarł¹⁸⁷.

W Węgrzech cesarscy rozproszyli na 5000 rebelizantów i fortece dwie Falwa i Szeffryk odebrali¹⁸⁸.

Batalia dnia 8 lutego Moskwy ze Szwedem

Kiedy generał Ren¹⁸⁹, dowiedziawszy się o marszu Króla JM szwedzkiego, zaszedł mu trakt i spotkawszy się z nim pod wsią Holką, w konfuzyjną wojska szwedz-

właśnie na niego w 1712 r. uskarżał się regimentarz M. Kalinowski, iż nie chce się poddać jego władzy; zob. J. Ronikier, op. cit., s. 125.

¹⁸⁶ Giovanni Francesco Albani (1649–1721) — papież (od 1700 r.) Klemens XI.

¹⁸⁷ Franciszek Ludwik de Bourbon–Conti, elekt na tron polski, zmarł 21 II 1709 r., choć miał być mianowany naczelnym wodzem we Flandrii; zob. L. de Rouvroy de Saint–Simon, op. cit., t. II, Warszawa 1984, s. 71–73.

¹⁸⁸ Wojska cesarskie zajęły komitaty Arvai i Liptó, zdobywając zamek Arva; zob. Franciszek II Rakoczy, op. cit., s. 344.

¹⁸⁹ Por. przypis 43.

kie wprawił, Szwedów legło 2000 na placu, uciekających goniono dwie mile Szwedów; wtenczas wzięto majora szwedzkiego, który wołał króla zabitego, a gdy poczęli szukać, tedy znaleziono ubitego konia szwedzkiego króla, któremu pułkownik pewny poddał konia, a sam zginął; król uszedł. W tej bitwie wzięto drabantów królewskich chorągwi pięć.

Dnia 15 lutego jm. pan feldmarszałek Szeremet¹⁹⁰ szedł z niektórą partyją do Kotolny, na którym trakcie spotkał generała szwedzkiego w 5000; uderzyli się tedy o siebie, otrzymała Moskwa wiktoryją, położywszy na placu 3000 infanteryi szwedzkiej; wzięto żywcem dragonii 300, tyleż chorągwi i szesnaście sztuk armat.

Dnia 28 lutego generał szwedzki z partyją wojska z Łochwicy ustąpił, powziąwszy wiadomość o zniesieniu tej dywizyi i ciągnął do korpusu wojska generalnego, lecz feldmarszałek Szeremet na Rajce i Radawce rzekach zastąpiwszy, do ucieczki przymusił. Bagaze i prowianty, i ludzi 200 chorych wycięto, a sto zdrowych Szwedów przyprowadzono do jm. pana Szeremeta. W tych utarczkach Moskwy tyleż zginęło, tylko że przy nich pole i wiktoryja.

Marzec

Dnia 14 Król JM Stanisław był w Machowie blisko Rawy pod Lwowem¹⁹¹ i potem ku Lwowu obrócił. Załogi do Lwowa szwedzkie wprowadzone. Książd biskup chełmiński [Teodor Potocki] powrócił od hetma-

¹⁹⁰ Por. przypis 35.

¹⁹¹ Chodzi oczywiście o Rawę Ruską, leżącą na północny zachód od Lwowa; zob. SGKP, t. IX, Warszawa 1888, s. 560–565.

nów, lecz żadnej nadziei nie przywiózł przystąpienia hetmanów, gdy z Jarosławia rozjechali się z magnatami, biorąc trakt w Podgórze ku Krakowu.

Posłowie z Wielkiej Polski byli u Króla JM Stanisława. Moskwa stanęła pod Ostrogiem i złączyła się z panem Ogińskim¹⁹². Taż, trafiwszy na podjazd jm. pana wojewody kijowskiego [Józefa Potockiego] pod komendą Dobrosotowskiego w 1000 koni, ten całkiem zniósł¹⁹³, aż ichm. panowie wojewoda kijowski i Szmi-gielski z Wołynia ku Sokalowi rejterowali się pod Waręż, niektórzy zaś o Lwów oparli się.

Jm. pana Rybińskiego ludzie po Mazowszu, Wielkiej Polsce i Prusach biorą kontrybucyje i od Rygi ośm regimentów szwedzkich wyszło na pomoc królowi szwedzkiemu [Karolowi XII].

Kraj żmudzki, białoruski tak zrujnowane, że ludzie puchną od głodu.

Moskwa, począwszy od Uświat aż do Połocka, stoi; jest ich na 20 000, czekają wiosny. Witebsk, Mohilow, Dąbrowne, Horyhorki i inne dobra w Litwie spaliła Moskwa.

¹⁹² Zob. biogram Hrehorego Ogińskiego starosty żmudzkiego i hetmana polnego lit., przywódcy opozycji antysapieżyńskiej na Litwie, [w:] PSB, t. XXIII, z. 3, Wrocław 1978, s. 603–606.

¹⁹³ Rzeczywiście, podjazd pod komendą płk. Dobrosotowskiego został rozbity przez idącą w straży przedniej jazdę rosyjską korpusu gen. Henryka Goltza. Nie wspomina jednak nic Rakowski, że Jan Sapieha starosta bobrujski rozbił pod Lachowcami chorągwie H. Ogińskiego, a następnie pod Nakwaszą 23 maja t.r. pokonał Kozaków z korpusu H. Goltza; zob. J. Wimmer, *Wojsko*, s. 338–339.

Garnizon szwedzki w Poznaniu na załodze w ścisłej zostaje blokadzie. Regiment gwardyi króla Stanisława, pod imieniem pana Skorzewskiego pułkownika¹⁹⁴ będący, za ustawiczną infestacją podjazdów jm. pana Rybińskiego, przystąpił pod władzę ichm. panów hetmanów koronnych i oddany pod komendę jm. pana Rybińskiego. Dnia 17 tego miesiąca lustrował go; znajduje się pod nim 300 ludzi i kilkadziesiąt, oprócz osmdziesiąt i kilku, których przedtem wzięto.

Regiment Króla JM Stanisława we Lwowie, z wielkiem uprzykrzeniem miastu, które kontrybucyi wypłaciło 10 000 talarów bitych, drugie 10 000 talarów bitych pożyczanym sposobem Królowi JM. Doktor generała Krassau na medykamenty 8000 tynfów wymaga od miasta.

Wojska jm. pana wojewody kijowskiego [Józefa Potockiego] ostatnich dni rozłożyły się w Kałuszu, Kolinie, Bolechowie, Stryju i Drohobyczy.

Podjazd szwedzki 1500 ludzi pod komendą pana Hosa i [Adama] Szmigielskiego z ludźmi polskimi, pobrawszy amunicyje z cekauzu szwedzkiego, poszedł ku Wielkiej Polsce i zabierając wszędzie kwarcianych w przechodzie w sandomierskim osiadł województwie.

Jm. pan wojewoda bełski, hetman wielki koronny [Adam Sieniawski] z jm. panem hetmanem polnym koronnym [Stanisławem Mateuszem Rzewuskim], jm. panem wojewodą mazowieckim [Stanisławem Chomętowskim], przebywszy szwedzkie zasadzki i urwawszy

¹⁹⁴ Chodzi o regiment rajtarii Andrzeja Skórzewskiego i piechoty płk. Rozrażewskiego, które dostały się do niewoli J. Z. Rybińskiego i przyjęły służbę u hetmana A. Sieniawskiego — ibidem, s. 336.

ich jeszcze, stanęli pod Satanowem. Dnia 26 marca złączyli się z wojskami moskiewskimi, wkrótce się spodziewając operacji wojennej. Pan generał moskiewski Infland¹⁹⁵ przyszedł w 5000 kawaleryi, którzy Dobrotowskiego znieśli. Książę Galicyń¹⁹⁶ z tej strony Polonnego już stanął w 10 000 kawaleryi moskiewskiej i ma się z Inflandem łączyć tymi dniami. Do których ichm. panowie hetmani we wtorek wielkanocny wyjechali z wojskiem dla podobnego połączenia się. Jm. pan feldmarszałek lejtnant [Henryk] Goltz moskiewski ze 12 000 piechoty w Chwastowie, która w też tropy za wojskiem idzie z księciem Galicyńem. Wkrótce spodziewają się znacznej wojennej operacji.

Tymi czasy o potyczce Moskwy ze Szwedami potwierdza się, że dużą klęskę wojska szwedzkie poniosły i król sam z resztą wojska po ostatniej klęsce otrzymanej przez generała [Karola Ewalda] Rena, dowiedziawszy się, że więcej na niego Moskwy komenderowano, rejterował się nazad, w rzece Merci¹⁹⁷ zatopiwszy ludzi siła i wozów swoich.

¹⁹⁵ Iffland — gen. mjr w służbie rosyjskiej; zob. O. Haintz, op. cit., t. I, s. 232–233, 249.

¹⁹⁶ Zapewne chodzi o znanego gen. rosyjskiego, uczestnika batalii połtawskiej w 1709 r., Dymitra Michajłowicza Golicyna; zob. W. A. Serczyk, *Piotr I Wielki*, s. 137, 140. W armii rosyjskiej służyli wówczas: gen. lejtnant Michał Michajłowicz Golicyn, gen. mjr Piotr Michajłowicz Golicyn, płk Siergiej Borysowicz Golicyn i wielu innych; zob. *Pis'ma i bumagi imperatora Petra Velikogo*, t. 11, cz. 2, Moskwa 1964, indeks.

¹⁹⁷ Chodzi o rzekę Merlę — dopływ Worksli, gdzie zniesiono jeden z oddziałów szwedzkich.

Dnia 1 marca z piątku na sobotę o północy urodziła mi się dziewczyna, którą chrzczono 16 tegoż miesiąca; dane jej imię Franciszka Kunegunda. Chrzcił ksiądz Andrzej Zaleski, proboszcz świętoduski latowicki. Trzymali jm. pan Maksymilian Słonka i jejm. pani Anna Bolesnina. Pod zodyjakiem Ryb urodziła się, dzień pod Strzelcem.

Kwiecień i maj

Król Stanisław, przeprawiwszy wojska przez Wisłę, dla następujących wojsk moskiewskich z feldmarszałkiem Goltzem i z wojskami kwarcianymi, w sandomierskim i krakowskim rozłożył się województwach, kontrybucyje biorąc przez generała swego [Ernesta von] Krassau z uprzykrzeniem tamecznych obywatelów. Na Kraków wielkie i na duchownych nałożone kontrybucyje. Za co Pan Bóg zetrze kiedykolwiek głowę smoka z jego spółnikami.

Pan [Jan Kazimierz] Sapieha starosta bobrujski, hetman wielki litewski¹⁹⁸ nadęty nadzieją zwycięstwa z Moskwy, wybrał się na podjazd przeciwko Moskwie we 4000, który nad rzeką Nakwaszą w Pokuciu¹⁹⁹ wy-

¹⁹⁸ Jan Kazimierz Sapieha objął buławę w. lit. 14 V 1708 r. po rezygnacji Kazimierza Jana Sapiehy, został usunięty z urzędu po powrocie Augusta II w październiku 1709 r.; zob. *Urzednicy centralni i dostojnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego...*, s. 44.

¹⁹⁹ Potyczka sił J. K. Sapiehy z przednią strażą wojsk gen. rosyjskiego H. Goltza pod Nakwaszą miała miejsce 23 V 1709 r., lecz nadejście dalszych 6 pułków piechoty rosyjskiej zmusiło Litwinów do pospiesznej rejterady w kierunku Beresteczka. Straty jednak z ich strony były minimalne.; zob. *Relatia podjazdu odprawionego*

padłszy z zasadzek uderzył na kilkudziesiąt Moskwy, która miejsce na obóz nad tą rzeką Nakwaszą rekognowała. Co usłyszawszy pan Goltz posłał na strzelanie regiment i drugi, a których tym bardziej widząc małą kwotę ludzi, nacierała Litwa i wszystka się wysypała. Lecz feldmarszałek Goltz z trzecim przypadłszy regimentem podparł swoich i złamał Litwę, którą pierzchającą o milę do przeprawy bito, i zginęło znaczne grono litewskie; więcej nad trzy tysiące.

Wojska moskiewskie z kwarcianymi nastąpiły od Ukrainy i Kamieńca pod Lwów i Zamość. Panowie Rybiński i Czermiński²⁰⁰ kasztelan kijowski w Prusach. Regimenty szwedzkie z Poznania i Prus ku królowi Stanisławowi ciągną Wielkopolską.

Czerwiec i lipiec

Król JM Stanisław pod Opatowem i z generałem Krasau okopał się z dywizyjami swymi. Dywizyje zaś polskie panów wojewody kijowskiego [Józefa Potockiego], [Adama] Szmigielskiego i [Jana] Grudzińskiego koło Krakowa i drugie koło Warszawy, kontrybucyje biorą furwachty trzymając, których kwarciani, przeprawując się przez Wisłę częstymi podjazdami, więźniów co dzień do wojska prowadząc, których do Kamieńca od-

jmp. hetmana wielkiego W. Ks. Litewskiego z Moskwą pod Podkamieniem 24 mai 1709, AGAD, AR, dz. II, nr 2167; por. J. Wimmer, *Wojsko*, s. 338–339.

²⁰⁰ Feliks Czermiński — kasztelan kijowski w latach 1706–1714; zmarł w październiku 1714 r. w obozie pod Sieciechowem; zob. *Urzędnicy województwa sandomierskiego XVI–XVIII wieku. Spisy*, pod red. A. Gąsiorowskiego, Kórnik 1993, s. 66.

syłają. Wojska koronne i Moskwa aż po Wisłę rozłożyła swoją potencją, do którego dywizyje panów kasztelana kijowskiego [Feliksa Czermińskiego] i Rybińskiego przyszły i złączyły się.

A toż Wszechmocnego Boga prawicą jeden opiekun Korony Polskiej od Moskala na głowę dnia 8 *Julii* starty król szwedzki [Karol XII], którego relację tu przydaje.

Kopia listu drukowanego Najjaśniejszego Cara JM [Piotra I] do jaśnie wielmożnego jm. pana wojewody bełskiego, hetmana wielkiego koronnego [Adama Sieniawskiego] spod Połtawy dnia 25 lipca pisanego o 8 lipca batalii odprawionej²⁰¹

Objawiamy Waszmości o bardzo wielkiej i niespodziewanej wiktoryi, którą Pan Bóg nam przez nieopisanę męstwo udarował, takim sposobem.

Dnia dzisiejszego na rozświetaniu, hardy i groźny nieprzyjaciel atakował kawaleryją naszą ze wszystkim wojskiem konnym i pieszym, która choć według należytości swojej trzymała się, musiała jednak ustąpić z wielką stratą nieprzyjacielską. Stanął potem nieprzyjaciel frontem przeciwko naszemu obozowi, i przeciwko któremu zaraz wszystkie piechoty nasze z transzamentu wyprowadziliśmy i przed oczyma nieprzyjacielskimi postaviliśmy, a kawaleryja na obudwu flankach stała. Co widząc nieprzyjaciel zaraz ruszył się i stanął przy lesie, przeciwko któremu nasi spotykając się po-

²⁰¹ Zob. powoływaną monografię tej bitwy autorstwa W. A. Serczyka, *Połtawa...*

szi, i tak potkali, aż go zaraz z pola zbili, chorągwi i dział wiele wzięli, wespół z czterma generałami, tj. ichm. panów: generała feldmarszałka Rejnsheldta²⁰², [Antona Wolmara] Schlippenbacha, [Bernardta Otto] Sztakelberka, [Hugo] Hamiltona, Cyberbecha²⁰³, ale i pierwszego ministra grafa [Karola] Pipera, siódmego pana generała [Gustawa Fryderyka] Rossen²⁰⁴. Przy których kilka tysięcy oficyjów z całego wojska i bez liczby prostych żołnierzy, dostało się. O czym obszerniej wkrótce pisać będziemy, a teraz dla prędkości nie można. Jednym słowem mówiąc, całe nieprzyjacielskie wojsko koniec otrzymało. O królu szwedzkim [Karolu XII] jeszcze nie możemy wiedzieć, jeśli tu z nami, albo ojcami naszymi znajduje się.

Piotr

PS. Przyprawdzono jeszcze książęcia wirtemberskiego, krewnego króla szwedzkiego. Z obozu koronnego spod Kadziezna dnia 25 lipca 1709 r.

Ichm. panowie hetmani z całym wojskiem o jutrze stąd spod Gorajca pod Krzemień ku Janowi ruszają się, a stamtąd do Sanu, podobno pod Zawichostem przez

²⁰² Zob. przypis 10.

²⁰³ Sekretarz gabinetu Karola XII — Josias Cederhjelm; zob. O. Haintz, op. cit., t. I, indeks.

²⁰⁴ Do niewoli obok feldmarsz. Carla Gustava Rehnskiölda dostało się aż 59 generałów i oficerów sztabowych, młodszych oficerów 1102, a podoficerów i żołnierzy 16 947. Straty te powiększyły się wobec kapitulacji drugiej armii szwedzkiej pod komendą Adama Löwenhaupta pod Perewołoczną, zob. W. A. Serczyk, *Piotr I Wielki*, s. 140–141.

Wiśle przypadnie się przeprowić. Jm. pan feldmarszałek [Henryk] Goltz w poniedziałek spod Uchnowa rusza się z całym obozem ku Wiśle tymże traktem, którym się Szwedzi przeprowili. Codziennie niemal przychodzą wiadomości potwierdzające o wygranej moskiewskiej, której batalii dnia 8 lipca pod Połtawą okoliczności, z druku wychodzą relacje. Niewolnika rachują 4978, między którymi starszyzny wyżej specyfikowanej, oprócz majorów czterech, innych kawalerów różnych, sekretarzy Hamelena, Cyberhelma i Dyben²⁰⁵, kapelana królewskiego Narberch, sztandarów i innego oręża wiele bardzo. Szwedzkich ciał pogrzebionych narachowano 8619²⁰⁶. W pogoni zaś za królem szwedzkim, który około 5000 kawaleryi miał z sobą uchodząc, na 3000 wozów zdobyczy Moskiewie dostało się, z pieniędzmi, różnymi skarbami i prowiantami. Książę jm. Galicyń i pan generał [Rodion] Baur goniąc króla szwedzkiego z kawaleryją, którzy przymuszają go, że się będzie musiał z ludźmi swymi poddać. Dopiero przyszła wiadomość obozowa, że i ta kawaleryja szwedzka 5000 przymuszona przez akord książęciu Menżykowi się poddała²⁰⁷, oprócz Króla JM szwedz-

²⁰⁵ Anders Düben — zob. R. M. Hatton, op. cit., indeks.

²⁰⁶ Straty ze strony szwedzkiej szacowano w bitwie pod Połtawą na 9234 żołnierzy, a do niewoli dostać się miało: 1 feldmarsz., 4 generałów, 186 oficerów i 2587 szeregowych — zob. W. A. Serczyk, *Połtawa...*, s. 133.

²⁰⁷ Książę Aleksandrowi Mienszykowowi poddał się cały korpus szwedzki A. Löwenhaupta, liczący ponad 16 tys. żołnierzy. Rosjanie zdobyli bez walki 142 sztandary, 20 dział i uwolnili ponad 3 tys. własnych żołnierzy — ibidem, s. 137.

kiego, który z kilku tylko drabantów Dniepr miał przejść, za którym jednak pogoń znaczna idzie²⁰⁸.

Król JM Stanisław dotąd z wojskiem pod Bolesławem. Jm. pan podkomorzy chełmiński [Jakub Zygmunt Rybiński] kilka dni bawił w Zamościu u jm. pana ordynata²⁰⁹, lecz do obozu pospieszył, gotując się za marszem generalnym. Jm. starosta zmużdzki [Kazimierz Horbowski Zaranek] jeszcze z dywizyją swoją pod Jaworowem i tam się miał złączyć z jm. panem [Ludwikiem] Pocijem. Jm. pan starosta bobrujski [Jan Kazimierz Sapieha] hetman Wielkiego Księstwa Litewskiego stanąwszy w Lewartowie ruszyć się miał dalej.

Z Warszawy 31 lipca 1709 r. Od sześciu dni stanął z dywizyją swoją jm. pan regimentarz [Aleksander] Ułan z kilkudziesięciu towarzystwa, rozłożył się w samym murowanym mieście Starej Warszawy, innych zaś ludzi w okolicznych wsiach rozłożył, którzy podymnego z całej ziemi warszawskiej po sześć talarów bitych wybierają na koń.

Jm. pan wojewoda łęczycki [Jerzy Hipolit Towiański] stanął tu onegdaj wieczorem. Z Wołynia pan [Jan] Kos starosta ostrołęcki z żoną swoją²¹⁰ także onegdaj stanął w pałacu jm. pana podkanclerzego litewskie-

²⁰⁸ Za Karolem XII ruszyły w pościg dwa pułki dragonów pod komendą płk. Gawryły Kropotowa i 2-tys. oddział księcia Wołkońskiego — ibidem, s. 137.

²⁰⁹ Piątym ordynatem był Tomasz Józef, zm. w 1725 r., syn Marcina, podskarbiego w. kor.; zob. T. Zielińska, *Poczet polskich rodów arystokratycznych*, Warszawa 1997, s. 470.

²¹⁰ Żoną Jana Kosa (Kossa), starosty ostrołęckiego, była Anastazja margrabianka Myszkowska; zob. A. Boniecki, op. cit., t. IX, Warszawa 1907, s. 332.

go²¹¹. Jm. pan kasztelan warszawski²¹² wczora stanął w pałacu arcybiskupim, ale i pan [Jan] Grudziński dziś, jutro, tu spodziewany. Pan Ułan stanął na Nowym Mieście u pana Rzechowskiego winiarza naprzeciw kościoła oo. dominikanów.

Dnia 8 czerwca ruszyłem się z piechotą swoją łanową do starostwa stanisławowskiego, wzięwszy benedykcyję w Kiczkach. Dnia 10 ordynans hetmański zaszedł mię, abym się do Kamieńca na załogę przebierał. Dnia 18 zaszedł mnie ordynans inszy pana [Feliksa] Czermińskiego kasztelana kijowskiego, abym szedł na załogę do Warszawy, gdzie nacierał nieprzyjaciel podjazdami, tamże wprowadziłem się z ludźmi dnia 19 nieszczęśliwie, bo dnia 21 oficyjerowie dragonii regimentu pana kasztelana kijowskiego z wojewody kijowskiego [Józefa Potockiego] ludźmi, zbuntowawszy się, uderzyli najprzód na warty moje i rozgromili, a potem i na mnie samego jednego broniącego się godzin trzy dobrych na ratusznych wschodach, w którym ucieraniu dostało mi się ze strzelby w oko prawe z utratą wzroku i od szpad razy 70, bez utraty jednak życia.

Dnia 20 lipca popis wojska kwarcianego pod Gorajem, i tam pacholcy się z chorągwią popisywali, których pan Giżycki wprowadził i usiłował ich odebrać pod starą chorągiew, ale nie otrzymał.

²¹¹ Począwszy od 1699 r. podkanclerzym lit. był Stanisław Antoni Szczuka, zm. 19 V 1710 r., zob. *Urządnicy centralni i dostojnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego...*, s. 148.

²¹² Stanisław Czosnowski, syn Abrahama, zm. jako kasztelan warszawski w 1720 r., zob. A. Boniecki, op. cit., t. IV, Warszawa 1901, s. 25–26.

Sierpień

Dnia 4 wyjechałem do obozu pod Nisk. Dnia 11 stanąłem. Dnia 12 audiencyje miałem u hetmanów. Dnia 14 otrzymałem wojskowy dekret z panem Giżycym; przysądzona mi komenda. Dnia 17 aresztowałem hetmańskim aresztem oficyjerów kasztelana kijowskiego [Feliksa Czermińskiego] i pozwy wydałem, zostawiwszy pana Antoniego Rakowskiego do popierania procesu. Dnia 19 wyjechałem z obozu, zostawiwszy poczet usarski z panem Szczuką podkanclerzym litewskim.

Dnia 24 stanął dekret wyprowadzenia dośledzeń w Warszawie w miejscu uczynku.

Wojska dotąd pod Niskiem. Król Stanisław pod Opatowem. Moskwa pod Hubnowem.

Wrzesień

Wojska nasze koronne przeprawiwszy się przez Wisłę mostem u Piotrowina. Król Stanisław ze Szwedami ku Poznaniu umknął się. Car moskiewski [Piotr I] przybył pod Lwów, do którego jm. pan Sieniawski hetman koronny jeździł. Moskiewskie wojska z generałem [Henrykiem] Goltzem ruszyły się spod Hubnowa ku Piotrowinu. Wojska litewskie pod hetmanem [Janem Kazimierzem] Sapiehą starostą bobrujskim. Bobrują po województwach mazowieckim i podlaskim, w ziemiach łomżyńskiej i nurskiej, szlachta na nich uderzyła. Zginęło szlachty 50, ich także kilka. Kontrybucyje brali po 1000 tynfów z dymu.

Król szwedzki [Karol XII] po straconym wojsku 40 000, w kilkaset uszedł do Benderu do Turczach i tam z nogą postrzeloną spoczywa.

Niemcy otrzymali znaczną wiktoryją nad Francuzami; legło Francuzów 70 000²¹³.

Dnia 10 września odprawiły się generały w Warszawie z alternat Łomżyńskiej i Różańskiej.

Dnia 23 inkwizycją w Warszawie wywiódłem.

Dnia 26 generał drugi w Warszawie ze stratą moją.

Październik

Dnia siódmego w Wiźnie był sejmik wyboru pisarza; obrany jm. pan Danowski, potwierdzony później od króla Augusta. Dnia 13 wyjechałem do obozu pod Toruń i chodziłem z chorągwią. Dnia 17 października powróciłem i z wojskami nazad.

Tu Król JM August z wojskiem saskim 12 000 wszedł do Polski. Wojska nasze koronne z hetmanami mimo Piotrków, Rawę pod Toruń poszły. Tamże i Moskwa z Carem JM [Piotrem I].

Król JM Stanisław z generałem Krassau w ziemie pomorskie umknęli się przez Wielką Polskę i Marchią

²¹³ Tu całkowicie myli się Rakowski, gdyż w krwawej bitwie pod Malplaquet w dniu 11 IX 1709 r. w Niderlandach hiszpańskich 80-tys. armia francuska de Villersa powstrzymała ofensywę sił wojsk sprzymierzonych cesarsko-holendersko-angielskich w sile ok. 120 tys. ludzi pod dowództwem Eugeniusza Sabaudzkiego i księcia Marlborougha. Mimo że sprzymierzeni zajęli pole bitwy, armia francuska wycofała się w szyku, tracąc 14 tys. żołnierzy, podczas gdy straty przeciwnika były dwukrotnie wyższe; zob. *Mała encyklopedia wojskowa*, t. II, s. 253.

Brandenburską, zostawiwszy na granicy wojewodę kijowskiego [Józefa] Potockiego z 6000 polskiego wojska różnego; nie chcąc go na ucisk krajów pomorskich puścić za granicę; o którym Moskwa dowiedziawszy się, poszła na niego i dawszy batalię wygrała, i tak dalece, że ledwo ze dwoma tysiącami uszedł jm. pan wojewoda kijowski ku Szląskowi.

Listopad

Król JM August z Carem JM i z hetmanami [Adamem Sieniawskim i Stanisławem Mateuszem Rzewuskim] podciągnąwszy pod Toruń z wojskami, mieli radę i konferencyję z Brandenburczykiem, który ukontentował znacznie cara i wszystkich, żeby nie zimowały wojska w Pruszech jego. I tak ostatnich dni rozjechali się; car pod Rygę, gdzie trzy szturmy stracił na 30 000 wojska; Król JM August do Saksonii, dowiedziawszy się, że Król JM Stanisław ze Szwedami wkroczył w Saksonię z gwarantami; hetmani do Lwowa na komisyję. Sasi rozłożyli się po dworach i całych województwach mazowieckim, pruskich; Moskwa po wielkopolskich, krakowskim i sandomierskim.

Dnia 17 odprawiliśmy poselstwo z Księstwa Mazowieckiego z jm. panem Ponikrewskim podstolim nurkim do ichm. panów hetmanów pod Przytykiem niedaleko Radomia. Powietrze w ziemi wiskiej w Szczuczynie, w Wiznie i po niektórych wioskach.

Wojska kwarcianego, różnych usarskich, pancernych i wołoskich chorągwi na 70 zwinięto, a przyczyniono po 20 innych chorągwi. Komisya we Lwowie

zaczęta, limitowana po Trzech Królach w roku następnym 1710.

W Kownie, Litwie powietrze, w Gdańsku, w Grudziądzu.

Grudzień

Powietrze się znowu pokazało pierwszych dni przez Moskwę i generała [Karola] Rena [Rönne], który kazał zapowietrzono odbijać kamienice. Sam uciekł do Lublina. Moskwa się zaraziła. Potem uspokoiło się z łaski Najwyższego Boga.

W Litwie, w Pokuciu, w Rusi, w Polsce pełno Moskwy i Sasów na zimę; ostatniej się spodziewać ruiny. Car moskiewski [Piotr I] do Rygi puścił 200 bomb, które kamienic wiele nawywracały. Miasto się jednak nie poddało i szturmów kilka stracił. Potem zdawszy nad wojskiem komendę księciu [Nikicie Iwanowiczowi] Repninowi, sam z Szeremetem na stolicę tryumf czynić odjechał.

Król szwedzki [Karol XII] jeszcze w Benderze w Turczach i tam zimować ma, gdyż rany na wojnie poniesione jeszcze nie wyleczone. Na gospodarstwo wołoskie [Nicolas] Maurokordato, młody człowiek wielce godny i uczony, podniesiony. Komisją we Lwowie dnia 19 grudnia limitowano. Od króla francuskiego poseł do Benderu do króla szwedzkiego przybył.

Listy ichm. panów wojewody kijowskiego [Józefa] Potockiego i [Jana] Grudzieńskiego przejęto pisane do Króla JM Stanisława, którymi się obligują do śmierci nie odstąpić, rewokując go do tronu. Pan Brzuchow-

ski²¹⁴ regimentarz z podjazdem pospieszył dowieść do tego pana wojewodę kijowskiego, że ledwo w kilkudziesięciu ludzi uszedł do Węgier do księcia Rakoczego²¹⁵. A ludzie poddali się wszyscy kwarcianym: chorągwi 40 polskich i 600 cudzoziemskich.

Carewicz moskiewski²¹⁶ w Krakowie z feldmarszałkiem [Henrykiem] Goltzem i wojskiem z największym uciskiem kwaterują. Jm. pan [Jerzy Aleksander] Lubomirski oboźny koronny i generał graf Wilczek²¹⁷ od Cesarza JM [Józefa I] do cara moskiewskiego [Piotra I] posłami.

O powietrzu w Krakowie coraz większe odgłosy. Gazety cudzoziemskie głoszą o indyferencji księcia Sabaudu²¹⁸, który się między Szwedem a Saksonem nie chce mieszać. Król duński [Fryderyk IV] z królem

²¹⁴ Zapewne chodzi o Józefa Brzuchowskiego — starostę owruckiego, regimentarza A. Sieniawskiego, choć regimentarzami byli także wywodzący się z tej rodziny Franciszek i Marcin starosta mierzwicki, zob. J. Ronikier, op. cit., indeks.

²¹⁵ Franciszka Rakoczego, przywódcę powstania węgierskiego, skierowanego przeciwko Habsburgom, zob. J. Wimmer, *Wojsko*, s. 320–321; zob. jego pamiętniki: Franciszek II Rakoczy, op. cit., s. 347.

²¹⁶ Aleksy, syn Piotra I z pierwszej żony Eudokii — zob. L. Bazyłow, *Historia Rosji*, t. I, Warszawa 1983, s. 318.

²¹⁷ Posłem cesarskim w Moskwie był Heinrich von Wilczek, zob. *Pis'ma i bumagi imperatora Petra Velikogo*, t. II, cz. 2, s. 38, 348, 439.

²¹⁸ Chodzi o Wiktora Amadeusza II (1666–1732), księcia sabaudzkiego, króla Sycylii (1713–1720) i Sardynii (1720–1730), aktywnie działającego w trakcie wojny o sukcesję hiszpańską, zob. E. Rostworowski, *Historia powszechna. Wiek XVIII*, Warszawa 1977, s. 324–325.

Augustem wysłali posłów do koligatów, aby skutecznym środkom użyli, żeby król szwedzki [Karol XII] ani Saksonii, ani krajów duńskich w łonie Imperyi nie naszedł i Hannoverczyka²¹⁹ aby utrzymali od tejże imprezy. Król duński bez żadnego oporu już posiada Skanią; który wydał manifest trzy główne punkta mającego, złamanego od króla szwedzkiego przymierza: 1) że tak wiele okrętów cudzych pod imieniem swoim z wielką ziem duńskich szkodą Szwedzi wysyłali, jako o tym księga wydana od admirała angielskiego świadczy; 2) że listy do Holandyi król szwedzki pisał, nienależycie traktując osobę i imię jego; 3) że detronizowawszy Króla JM Augusta dał się z tym słyszeć, że i inne koronowane głowy podobnym losem chciał dotknąć, co że się miało regulować i do króla duńskiego okazuje się, kiedy tytuł imperatora i dziedzicznego pana całej Skanii sobie przywłaszczył i w przeciwność przymierzy niektóre prowincyje weksował. Król pruski [Fryderyk I] także w wielkiej skrytości przygotowuje się na odebranie Szczecina od Szweda. Elbląg, Moskwa z Sasami zaczyna atakować. W Węgrzech cesarscy Lewoczą wzięli i zamek niedźwiedzki spalili. Wojska cesarskie niedaleko Sądcza Starego stanęły. Ichm. panie: wojewodzina kijowska²²⁰, marszałkowa koronna Biliń-

²¹⁹ Jerzy Ludwik, elektor hanowerski od 1698 r., a od 1714 r. król Anglii (1714–1727) — *ibidem*, s. 313, 320.

²²⁰ Wiktoria z Leszczyńskich (zm. 1732). Drugą żoną J. Potockiego była Ludwika z Mniszchów — zob. jego biogram, [w:] PSB, t. XXVIII, z. 1, s. 71.

ska²²¹ i Jabłonowska wojewodzina ruska²²² do Gdańska przeniosły się, woląc być pod boską, aniżeli ludzką ręką. Duńskie fregaty z kaprami szwedzkimi potykały się pod Gdańskiem; bitwy było półtorej godziny, ale fregaty duńskie ustąpiły; jedna szwankowała podobno. Cesarz turecki [Ahmed III] zaciąga wojska na obronę państwa. Pięć statków pszenicy jm. pana Myszkowskiego margrabiego pińczowskiego²²³ Moskwa konfiskowała i ku Malborkowi spłynęło z nią.

W Królewcu znaczne powietrze grasuje; na 1400 trupa legło.

Dnia 26 grudnia infanteryi 3000 z komendy [Henryka] Goltza przepawili się przez Wisłę dla złączenia oręża z Sasami i inną Moskwą w celu oblężenia Elbląga. Koło Warszawy i u nas Sasi biorą na palety po pół korca żyta, korcy dwa owsa, funtów 200 siana i słomy prostej z dymu. U nas w Dembem ze trzynastu dymów za sześć miesięcy, na wielką bardzo taryfę, a ich nie było tylko trzy.

²²¹ Żona marsz. w. kor. Kazimierza Ludwika Bielińskiego — Ludwika Maria z Morsztynów, córka Andrzeja — zob. biogram K. L. Bielińskiego, [w:] PSB, t. II, Kraków 1936, s. 53–54.

²²² Żona Jana Stanisława Jabłonowskiego wojewody ruskiego — Joanna margrabianka de Bethune, siostrzenica królowej Marii Kazimiery Sobieskiej, zob. biogram J. S. Jabłonowskiego, [w:] PSB, t. X, z. 2, Wrocław 1963, s. 222.

²²³ Józefa Władysława Gonzagi Myszkowskiego, ordynata pińczowskiego i kasztelana sandomierskiego (1697–1727) — zob. *Urządniccy województwa sandomierskiego XVI–XVIII wieku...*, s. 199.

Rok 1710

w imię Boga

Styczeń

Król szwedzki [Karol XII] w Benderze z wojewodą kijowskim [Józefem Potockim]. Wojewoda uczynił ekskursyją w Podgórze i urwał Moskwę kilkaset, król Stanisław w Szczecinie.

Król duński [Fryderyk IV] w Skaniej zbił Szwedów i odebrał one. Car moskiewski [Piotr I] na stolicę odjechał z Szeremetem. Dnia 31 Król JM August z Saksonii przybył do Warszawy. Moskwa po Litwie i Koronie na Rusi w województwach krakowskim, sandomierskim, Sasi po Wielkiej Polsce na konsystencji.

Luty

Dnia 4 lutego rada się zaczęła w Warszawie przy zebraniu senatorów i posłów z województw. Co się stało na niej, skutek okaże.

Elbląg przez oblężenie od Moskwy wzięty i poddany przez Szwedów. Duńczyk Skanią Szwedowi odebrał, ale potem daną batalią przegrał z[e] Szwedami; których na kilka tysięcy zginęło i kilka w niewolę zabrano. Skąd się Szwedzi zmocniwszy, poszli przez Danią do Pomorszczyzny do Króla JM Stanisława, czekając na skutki powyższej rady.

Moskwa nieustannie Rygę atakuje, ale nic nie otrzymała.

Marzec

Car moskiewski na stolicy swojej tryumf odprawił bardzo wyśmienity, jako o tym osobliwy opis. Szwedów więźniów kilkadziesiąt tysięcy było przy tym tryumfie.

Kwiecień

Car w Petersburgu rezyduje po tryumfie, do którego i Mężyków przybył. W Litwie dla Moskwy głód wielki, tak że człek czleka je i mór wielki. Pod Rygą kupią się moskiewskie wojska i artyleriją sprowadzają. Trybunał w Lublinie dnia 28 zaczął się. Car [Piotr I] Cesarzowi JM rzymskiemu [Józefowi I] w podarunku posłał par cztery jeleni białych i rarogów piętnaście, Kałmuków dzikich trzech. Defluıtacja od Moskwy do Gdańska zakazana.

Dnia 16 kwietnia rada walna warszawska się skończyła²²⁴. Erekcya wojska do 36 000 postanowiona. Po województwach z 21 dymu na żołnierza pieszego po złotych 260 na lat dwa. Podatki wszelkie, cła generalne nikogo nie wyłączając, groszowe, młynowe, rogowe, korcowe, monopolia od papieru i inne postanowiono. Inne materyje w reces do przyszłego sejmu, który po kampanii naznaczyć Król JM [August II] deklarował, puszczono; ablegatów postanowiono do Ottomańskiej Porty, do chana tatarskiego [Dewlet II Gereja], do cara moskiewskiego [Piotra I], do Rzymu [papieża Klemensa XI] i innych postronnych.

²²⁴ Zob. postanowienia sejmu warszawskiego z 1710 r., [w:] *Volumina legum*, t. VI, Petersburg 1860, s. 69–106.

W Krakowie choroby panują wielkie, tak że się klasztory rozjechać musiały. Króla szwedzkiego [Karola XII] mają Turcy i orda prowadzić do swego państwa. Wojska szwedzkie w gotowości czekają w Pomeranii. Z Francją pokój; niemiecki nie zjednoczył się, jak rozgłaszano.

Dnia 19 Franciszka [Kunegunda] córka umarła i pochowana w Latowiczu.

Maj i czerwiec

Car moskiewski upiera się przy oblężeniu Rygi, nic nie otrzymując. Moskiewskie wojska dotąd wewnątrz Litwy i Polski rozpostarte z największym poniżeniem i uciskiem naszym.

Król August z Warszawy do Malborka rezydencją przeniósł. Tam radę czyni z swymi Szembekami²²⁵, Przebendowskim²²⁶, Kaczewskim, Ossolińskim²²⁷ zdraj-

²²⁵ Na radach senatu Augusta II występowali jako jego zaufani doradcy: Jan Szembek, podkanclerzy kor. do 1711 r., Krzysztof Szembek, od 1712 r. bp inflancki, Krzysztof Szembek, bp chełmski od ok. 1712 r. oraz Stanisław Szembek, bp kujawski do 1706 r., następnie prymas — zob. M. Markiewicz, *Rady senatorskie Augusta II (1697–1733)*, Wrocław 1988, s. 104–106.

²²⁶ Chodzi o Jana Jerzego Przebendowskiego, podskarbiego w. kor. od 1703 r. — ibidem, s. 104.

²²⁷ Może chodzi o znanego działacza sejmowego, uczestnika sejmu warszawskiego 1701–1702 r., starostę drohickiego Franciszka Maksymiliana Ossolińskiego; zob. *Diariusz sejmu walnego warszawskiego 1701–1702 r.*, oprac. P. Smolarek, Warszawa 1962, indeks; por. *Urządnicy podlascy XIV–XVIII wieku. Spisy*, oprac. E. Dubas–Urwanowicz, W. Jarmolik, M. Kulecki, J. Urwanowicz, Kórnik 1994, s. 183.

cami. Sasi po moskiewsku po województwach. Król szwedzki jeszcze w Benderze na bandurze duma. Wojska jednak jego w Pomeranii i w Danii, i w Skaniej kupią się.

Wojska nasze koronne po stanowiskach zimowych. Dany im ordynans na dywizyje, z którymi pod Sandomierz zbierają się. Mnie ordynans z piechotą zaszedł pod Gorzyce nad Sandomierz pod komendę pana Turskiego chorążego królewicza Augusta usarskiego²²⁸ regimentu tamtej dywizyi. Powietrze na Skaryszewie i Pradze przy Warszawie zawzięło się. W Warszawie jednak nic. W wiskiej ziemi i łomżyńskiej gwałtowne powietrze.

Lipiec i sierpień

Z Rygi. Po skończonym i konkludowanym akordzie Moskwy ze Szwedami, którzy powietrzem padali, po poddaniu się 26 lipca, załogi moskiewskie wprowadzone, jurament miejski odebrany, klucze szczerolote, ważące 800 czerwonych złotych, oddane. Dział 760 na wałach zastano.

Powietrza w Inflanciech, Litwie, Prusach, Kurlandyi i po całej Polsce nie ustają.

Moskwa po całej Polsce grasuje, w Podolu, Krakowie, Prusach, Mazowszu *etc.*

Szarańcza także koło Glinian na trzy mile się rozszerzyła, nie tylko zboża, liścia z drzew, ale i trzcinę na wodzie poobjadała.

²²⁸ Zapewne chodzi o Jana Turskiego, starostę pilzneńskiego i bractawskiego, zob. J. Wimmer, *Wojsko*, s. 391.

W Malborku dwa tryumfy król August na cześć cara moskiewskiego [Piotra I] odprawił, aż się mur na zamku popadał. Sasi po Wielkiej Polsce i Prusach rozłożeni.

Ostatnich dni sierpnia Dynamund²²⁹ odebrany.

Król August do Mokrego, mil dwa od Gdańska, przeniósł się. Sejmiki relacyjne po radzie walnej odprawowały się po województwach. Posłowie wyprawieni do Króla JM o ewakuację wojsk, nic nie zyskali.

Wrzesień, październik, listopad, grudzień

Tymi miesiącami tryumfy moskiewskie odprawowały się. Król JM August w Oliwie za Gdańskiem pomieszawszy po Wielkiej Polsce i Prusach na zimę. Moskwa po całej Koronie, Litwie i Rusi kontrybucyj z dymu po 125 tynfów brała; co miała ustąpić, według rady i traktatów, o pierwszej trawie, to i o ostatnim chlebie nie ustąpiła. Rady warszawskiej we wszystkim król August nie dotrzymał i Car JM [Piotr I] królewsczyzny na hibernę i konsystencyje wojsku kwarcianemu, a szlacheckie Moskwie i Sasom. Car na stolicy bawi się swojej. Król szwedzki [Karol XII] w Benderze z wojewodą kijowskim [Józefem Potockim]. Król Stanisław w Szczecinie i wojska szwedzkie.

²²⁹ Dyament (Dynamind, niem. Dünamünde) — forteca położona ok. 2 mil od Rygi, leżąca na wyspie utworzonej przez morze, rzeki Dźwinę i Aa; zob. SGKP, t. II, s. 239.

Rok 1711

Styczeń i luty

Z Winnicy dnia 21 lutego: przyszła orda pod Niemirow, pierwsza straż po prowianty; strzelono raz z armaty do nich, oni poczęli grozić, mówiąc: „dwa sułtany idą, nauczą was”. I tak potem poddali się. Komendę miał sotnik Urban Niemirowski, a Iwanko jeszcze z początku uszedł ku Kijowu, zostawiwszy temu sotnikowi na wolą: albo bronić się, albo poddać, jeżeli za dwa albo trzy dni nie będzie miał sukursu. Jest tedy ordy w samym Niemirowie 2000. Załogi swoje dali po wsiach dla rabunku chłopów. Ludziom nic nie czynią. Jm. pan wojewoda kijowski [Józef Potocki] stanął w Braclawiu. Ta orda pod komendą Bek–Murzy. Ordy wszystkie ponad Prutem i ze wszystką potęgą poszły. Były w tym tumulcie ordy dzikiej Niemcy i Polacy; i tak zapewne nieodmiennie tuszą, że król szwedzki [Karol XII] i wojewoda kijowski był między nimi. Te ordy nic ludziom naszym, lubo ich mieli w rękę, nie szkodzili, i owszem przestrzegali, aby się nie bali ordy, tylko Moskalów, gdyż żadnej wojny nie mają i mieć nie chcą z Polakami. W piątek ta orda poszła nazad ponad Dniestrem, to jest 20 lutego. Jm. pan wojewoda kijowski jest teraz w Braclawiu, ma przy sobie swego wojska zapewne 6000, a ordy 4000. Chan [Dewlet II Gerej] całe poszedł za Dniepr.

Król August jeszcze w Saksonii. Wojska moskiewskie i saskie za sześć miesięcy wybierają²³⁰ z wielką opresyją. Car [Piotr I] na stolicy. Ja w Podgórzu byłem, gdzie brata pana Andrzeja Rakowskiego cześnika żytomierskiego zbójcy zrabowali, na których ja podjazdem uderzyłem i nabrałem ich 26 do Krosna do więzienia.

Marzec

Z Jarosławia wiadomość we trzech punktach się zamyka: 1) że księżę Galicyn ordynowany do Azowa na komendę przeciw Turkom; 2) generał [Karol] Ren [Rönne] ma ukraińskie granice zaszczycać; 3) generał Janusz²³¹ ma tu w Polsce asystować hetmanom koronnym [Adamowi Sieniawskiemu i Stanisławowi Mateuszowi Rzewuskiemu] na pomoc Rzeczypospolitej we 12 000 ludzi moskiewskich.

Car JM spodziewany we Lwowie w ciągu dni dziesięciu, to jest dnia 18 marca.

Z Kamieńca donoszą, iż orda budziacka i nohajska z sułtanem [Mehmed Gerejem] i wojewodą kijowskim przeprawili się pod Soroką zapewne.

Z Gdańska 7 marca: pogrzeb pana generała Brandta²³² po lutersku odprawil się w kościele farnym. Pre-

²³⁰ Zapewne stacje, tj. prowiant na znajdujące się na leżach zimowych oddziały.

²³¹ Janus (Janusz) Ebersztedt Liberecht (Librecht) Gotfryd, gen. feldmarsz. w służbie rosyjskiej — zob. *Pisma i bumagi imperatora Petra Wielikogo*, t. II, cz. 2, indeks.

²³² Zob. biogram gen. Michała Brandta (w służbie polskiej od wojen polsko-tureckich czasów Jana III), [w:] PSB, t. II, s. 391.

dykant kazał, wzięwszy sobie *thema* z listu św. Pawła do Tymoteusza: „Wędrówkę odprawiłem, walcząc usilnie, wierze służyłem, więc mi jest złożona korona sprawiedliwości”²³³.

O Szwedach wieść, że się gotują; liczba onych ma być rzeczywiście 21 000. W razie ruszenia się od Benderu tamtych i ci mogą narobić kłopotu naszym. Mają już ordynans od króla [Karola XII] swego z Benderu przez umyślnego, iż wojna turecka przeciw Moskwie nieomylna, i że już Tatarowie na różnych miejscach utarczkę mieli.

Z Drezna 2 marca: powrót króla Augusta prosto do Warszawy ma być na święta. Warty przy granicy saskiej wielkie; ostrożność jeszcze większa dla Szwedów, którzy chcą coś przedsiębrać, tylko czekają na tamtych, czy pójdą z królem szwedzkim do Polski Turcy albo nie. Komedyje, reduty, dotychczas odprawiają się przy królu Auguście w Dreźnie. Od Pomeranii słyhać, iż wojska szwedzkie pod komendą [Ernesta] Krassaua wzięły ordynans gromadzić się pod Damą²³⁴ i być na pogotowiu. Król JM Stanisław mił 15 za Sztetynem rezyduje; który ma generalną komendę nad wojskiem szwedzkim, jednak się zapatruje na wschód. Obywatele wielkopolscy w strachu, ponieważ w tamten kraj Moskwa ciągnie, a Sasi zaś pretendują jeden milion sto dwadzieścia sześć tysięcy od nich; nie wiedzą, komu się opłacać.

²³³ Chodzi o drugi list św. Pawła do Tymoteusza (2 Tm 4, 7–8).

²³⁴ Damm (niem.) — niegdyś miasto i twierdza, przyczółek mostu pod Szczecinem w pobliżu jeziora, zw. Dębskim (Damskiem) — zob. SGK, t. I, s. 897.

Ze Lwowa 11 marca: chan tatarski [Dewlet II Gerej] w 80 000 wpadł w Ukrainę. Czambuły²³⁵ puścił aż do samego Azowa i tej był nadziei, że tam okręty moskiewskie popalą; ale stamtąd dano słuszny odwet, że orda nazad bez jasyru wróciła nic nie sprawiwszy. Wojska tureckie ku granicom zbliżają się. Sam zaś wezyr²³⁶ ruszywszy z Adrianopola [w] ostatnich [dniach] kwietnia, z wojskami ma stanąć pod Benderem. Wzięty Tatarzyn oznajmił, że na instancją króla szwedzkiego [Karola XII] Turcy przyjdą do Polski dla uwolnienia od wojsk moskiewskich Rzeczypospolitej. Książę jm. [Franciszek II] Rakoczy tu swoją założył rezydencją we Lwowie.

Szeremet we 20 000 piechoty idzie ku Kamieńcowi przez Polesie. Wysły uniwersały króla szwedzkiego, wojewody kijowskiego [Józefa Potockiego] i sultana Agi, zachęcając Rzeczpospolitą do broni przeciwko Moskwie, oświadczając się, że wolność i prawa jej wojskami swymi zaszczycać będą.

Pan [Jakub Zygmunt] Rybiński poseł do Porty jeszcze nic nie sprawił. Przyprawdzono też tu języka do jm. pana hetmana wielkiego koronnego [Adama Sieniawskiego], który mówi: 1) że Dowłej Gieriej syn

²³⁵ Chodzi o czambuły tatarskie, tj. oddziały jazdy rozpuszczane dla jasyru i łupu na terenie przeciwnika i gromadzące je w koszu, głównym obozie wojsk ordy, zob. L. Podhorodecki, *Chanat krymski i jego stosunki z Polską w XV–XVIII w.*, Warszawa 1987, s. 55–56.

²³⁶ Wielkim wezyrem był wówczas Mahmed Baltadzi, który zakupiony przez Piotra I i jego dostojników zgodził się wypuścić oblężone siły rosyjskie z Mołdawii, zob. E. Rostworowski, op. cit., s. 367.

chana najmłodszy²³⁷ jest z jm. panem wojewodą kijowskim koło Niemirowa. Wojska przy tym synie chańskim 30 000, murzów trzy: Dział Murza, Bek Murza i Abłachaj Murza z synem. Powiedział, 2) że Kozaków koszowych przy jm. panu wojewodzie kijowskim jest 3000, a jego 7000; 3) że Orlik hetman kozacki²³⁸ poszedł z chanem na Ukrainę; piechoty przy nim jest 10 000; komuniku nie wie; 4) że o zniesieniu chana w Ukrainie nie wie; 5) że ten syn chański z jm. panem wojewodą kijowskim [Józefem Potockim] póty będzie koło Niemirowa bawił, pokąd Turcy nie przyciągną do nich. Stamtąd mają przyjść z Turkami pod Kamieniec. Ten syn chański z wojewodą kijowskim miał iść na odsiecz chanowi, dowiedziawszy się, że go potrzepano. Wziąwszy o tym wiadomość Moskwa, poszli z Podola ku Niemirowu podjazdem. Poszli tam i Polacy niektórzy, jako to: pan Krasnowski²³⁹ i Zacharowski²⁴⁰ dywersyjną tej imprezie uczynić.

Decyzja muftego najwyższego duchownego tureckiego

Z powodu deklaracji terażniejszej wojny:

²³⁷ Dewlet II Gerej był od grudnia 1708 r. chanem krymskim i synem zmarłego w 1704 r. Selima I Gereja. Panował do marca 1713 r. — zob. L. Podhorodecki, op. cit., s. 241, 310.

²³⁸ Zob. biogram hetmana kozackiego Filipa Orlika, związanego ze Stanisławem Leszczyńskim, [w:] PSB, t. XXIV, z. 1, Wrocław 1979, s. 198–202.

²³⁹ Zapewne chodzi o Aleksandra Krosnowskiego, płk. i regimentarza — zob. J. Ronikier, op. cit., indeks.

²⁴⁰ Jan Zahorowski, stolnik nowogrodzki, oboźny polny, płk wojsk koronnych, zob. J. Wimmer, *Wójsko*, s. 370, 383.

Postanowił był i konfirmował pokój [Ahmed III] cesarz turecki (którego niech Bóg Wszechmocną konserwuje i błogosławi w swoim państwie, aż do ostatniego dnia ręką) z królem nacyj moskiewskich [Piotrem I]. Ale że ten pomieniony król pobrał w niewolą różnych muzułmanów, mieszkających na granicach zwyczajnego tego państwa i innych azjatyckich ludzi, a zatem zgwałcił pokój; a tak będąc przyczyną widoczną; przestrzegając i zabiegając szkodom krajów muzułmańskich, może się podług prawa pomienionemu królowi posłać wojsko i wypowiedzieć wojnę.

Liczba wojsk tureckich

Janczarów	20 000
Tych co mają dozór nad amunicją	10 000
Kanonierów i należących do artylerii	7 000
Rzemieślników i potrzebnych artylerii	1 500
Janczarów z Egiptu	3 000
Infanterii z Rumelii, z Albanii i Bosnów [Bośni]	20 000
Spahów	20 000
Giedyklusz spahów	20 000
Spahów z Rumelii, z Azji, z Tarnis i Trimaros ²⁴¹	36 000
Oprócz domowych, wezyrskich i innych suma	1 37 500

²⁴¹ Zapewne chodzi o Tars i Trypolis, skąd zaciągano jazdę tuecką (spahów). O organizacji Imperium Osmańskiego zob. D. Kołodziejczyk, *Podole pod panowaniem tureckim. Ejalet kamieniecki 1672–1699*, Warszawa 1994, s. 13–30.

Z Drezna 9 marca: król August czeka na powrót księcia jm. kardynała Sakszeit rodzonego swego²⁴², który już od dni kilku zjechał na uspokojenie dyferencji między domami saskimi i aby ci wszyscy w razie potrzeby pomagali panu do tego, posłano i do tych co przy koligatach, aby byli w gotowości. Cesarz [Józef I], Anglia i Holandia przez ministrów swoich, dla odwrócenia od Szwedów burzy, wszelkie łożą starania i jeżeliby do czego przyjść miało, to postanowiono u dworu wiedeńskiego 40 000 wojska trzymać na granicy dla strzeżenia ich kroków, jakoż to korpus wojska rzeczywiście zebrany dla dochowania gwarancyi.

Emisaryjusz króla francuskiego przeleciał przez Gdańsk do cara moskiewskiego [Piotra I] z pilną ekspedycją.

Z Gdańska 14 marca: tu z generałami moskiewskimi Borysem i Balkiem²⁴³ umawiają się względem założonej sumy, aby się mniejszą kontentował. Tak ten Moskal żadnego miejsca nietkniętym nie zostawia w Polsce, jako mu sprzyjać. Prowincya pruska już jej pogodziła na 176 000 pruskiej monety. Bodaj ich te kontrybucyje nie zgubią, bo taki przyjaciel bodaj nie powstał; takieśmy Szwedowi zyczyli i stało się, i temu toż wkrótce będzie za nasze ruiny.

²⁴² Może chodzi o kuzyna elektora Augusta II — Fryderyka Krystiana Sachsen–Zeitz, bp. Raab (Győr), który przyjął konwersję Wettyna na katolicyzm, co umożliwiło mu objęcie tronu polskiego — zob. J. Staszewski, *August II Mocny*, s. 59, 62.

²⁴³ Jednym z nich był zapewne feldmarsz. rosyjski Borys Piotrowicz Szeremietiew, drugim Fedor Nikołajewicz Balk — brygadier, następnie gen. mjr i komendant Elbląga, zob. *Pis'ma i bumagi imperatora Petra Wielikogo*, t. 11, cz. 2, indeks.

Uniwersały króla szwedzkiego [Karola XII] drukowane z Benderu pod datą 28 stycznia przysły tu, w których obszernie synceryzuje się, że dla konserwacji Polskiej posyła przed sobą wojewodę kijowskiego [Józefa Potockiego] hetmana wielkiego i sam z większym wojskiem pospiesza, przestrzegając, aby się do nich kupili Polacy. Na króla Augusta i cara moskiewskiego wielkie czyny inwektywy, bo jest za co, jako wyżej.

Z Kamieńca 18 marca: chan [Dewlet II Gerej] wielką szkodę w ludziach zadnieprskich miał uczynić, którego potem Moskwa pod Azowem na 20 000 poraziła. Pan wojewoda kijowski spod Braclawia obrócił się ku Białej Cerkwi i Czehryniu; tam złączywszy się z chanem poszli ku Kijowu. Chorągwi 70 pod komendą panów [Jana] Zacharowskiego, Nahorskiego²⁴⁴ i [Aleksandra] Krosnowskiego regimentarzów, wszystkie ku Latyczowu z ciężkim uciemieniem ludzi obrócili się: czemu i regimentarze radzić nie mogą, ani strzymać.

Król szwedzki w Benderze na jednym miejscu zostaje. W Kamieńcu choroby znaczne w ludziach i bydłe panują.

Ostatnich dni dwór króla Augusta w części przybył do Warszawy, w części w Toruniu świętować został.

Od Pomeranii Szwedzi gotują się do Polski, którym przechód tamuje król pruski [Fryderyk I].

Dnia 26 Moskwa pułku wielkołuckiego po szósty miesiąc kwiecień przybyła i wybrawszy do Warszawy obróciła się.

²⁴⁴ Wśród regimentarzy A. Sieniawskiego nie znajdujemy płk. o tym nazwisku, zob. J. Ronikier, op. cit., s. 11–12.

Car moskiewski z stolicy ruszył się ku Polsce. Tatarowie grasują koło Smoleńska.

Dnia 26 z Moskwy piszą, iż generałowie Weydo²⁴⁵, Entzberg²⁴⁶ i Birkoltz²⁴⁷ o mil 10 z Moskwy miasta wyprowadziwszy Cara JM, nie mogąc się Smoleńskiem w dalszą przebrać drogę dla karistiej wielkiej, na Kijów marsz swój obrócić musieli, lubo od grasujących Tatarów niebezpieczną mieć będą drogę. Między tym spodziewać się rannej tegorocznej kampanii, ponieważ nie tylko nasze polskie wojska na granicach w gotowości stoją, lecz przeciwko tureckiemu obozowi awansować mają, osobliwie kiedy tam bytność carska będzie, który dotąd stanął w Podolu.

Kwiecień

Dnia 18 Moskwa się ruszyła od Warszawy; jedna po Zawiślu, druga na Mińsk, Stanisławów i Łuków po Rusi.

Z Mohilowa dnia 10 jm. pan [Marcjan] Wołowicz marszałek W. K. Litewskiego powrócił z legacyi, który wiele więźniów wykupił. Za carem [Piotrem I] do Słucka pojechał, relacją tu zostawiwszy.

Z Łucka 5000 korcy żyta kazano po szpichlerzach zabierać na Moskwę, z każdej cerkwi trzeci dzwon na działa.

²⁴⁵ Był to gen. Adam Weyde, biorący już udział w bitwie pod Narwą 30 XI 1700 r. — zob. W. A. Serczyk, *Piotr I Wielki*, s. 99.

²⁴⁶ Baron Mikołaj de Ensberg (Ensberch, Encberg), gen. w służbie rosyjskiej — ibidem.

²⁴⁷ Berkholtz (Bertholc, Birkolc) Wilhelm, gen. lejtn. w armii rosyjskiej — zob. *Pis'ma i bumagi imperatora Petra Velikogo*, t. 11, cz. 2, indeks.

Z Drezna dnia 22 kwietnia: król August już się miał wybierać do Polski, w jakim celu i jm. pana Ossolińskiego regenta koronnego²⁴⁸ wysłał onegdaj w tę drogę; aliści nowa koniunktura z śmierci Cesarza JM chrześcijańskiego [Józefa I], który 17 tego miesiąca umarł na ospę wszystkie pomieszała szyki, że nie wie Król JM co za rezolucyją w tym razie przedsięwziąć, bo będąc tronu Cesarstwa wakującego z palatynem Renu²⁴⁹, wikarym Cesarstwa, niepodobna, aby go stany Cesarstwa stąd uwolnić miały.

Z Poznania dnia 24: sprowadzono z Saksonii armaty gwintowanej 20 sztuk, prochy i kule, które złożono do cekauzu. Fortyfikacja robi się, do której ludzi przybywa z dymów. Popis szlachty na dzień 7 maja naznaczony na sejmiku w Szredzie²⁵⁰ na pospolite ruszenie. Sasi kontrybucyje biorą. Posłowie w tym przedmiocie posłani, tak do Króla JM [Augusta II], jako i do generała Brausen, aby egzekucyją nie naprzykrzał się, bo uciśniona szlachta woli się raczej bić o to. Wojsko saskie już się ściągnęło pod Grynberg w kompucie 19 600 infanteryi z amunicyją.

Od Pomeranii: wojska szwedzkie na samej granicy stoją, ale ich król pruski [Fryderyk I] nie przepuścić

²⁴⁸ Regensem kancelarii większej koronnej do 1713 r. był późniejszy podskarbi w. Franciszek Maksymilian Ossoliński — zob. *Urzednicy centralni i nadworni...*, s. 191.

²⁴⁹ Jan Wilhelm (1658–1716), palatyn Renu od 1690 r.; zob. W. Dworzaczek, *Genealogia. Tablice*, Warszawa 1959, tabl. 79.

²⁵⁰ Środa — miasteczko w Wielkopolsce, ok. 30 km na południowy wschód od Poznania, gdzie odbywały się sejmiki województw poznańskiego i kaliskiego — zob. SGKP, t. XI, Warszawa 1890, s. 159–165.

deklarował. Tymczasem Moskwa przybywa, dla której tu w magazynie poznańskim chleb pieką i prowianty gotują. Jm. pan Poniński na miejsce jm. pana Bronisza²⁵¹ wezwany od Króla JM Stanisława do konfederacji warszawskiej. O co i manifest wydał, że ją chce podnieść²⁵².

Z Wilna dnia 19: na zaczęcie tutejszego Trybunału stanęli deputaci. Marszałkiem jm. pan wojewoda witebski²⁵³.

Ze Lwowa dnia 22 kwietnia: król szwedzki [Karol XII] dotąd w Benderze. Ludzie jego w Jassach, tam gdzie zimowali.

O chanie [Dewlet II Gereju], gdzie się zza Dniepru obrócił, nie masz wiadomości. O sułtanie [Ahmedzie III] zaś z jm. panem wojewodą kijowskim [Józefem Potockim] słyhać, iż od Białej Cerkwi rejterował się ku Benderowi. Szpiegowie wszyscy zgodnie donoszą, że Turcy bardzo się sworcują na przyszłą kampanię, wrędcie obiecując kilkadziesiąt tysięcy janczarów

²⁵¹ Piotra Bronisza, marszałka konfederacji warszawskiej z 1704 r., zob. E. Cieślak, op. cit., s. 44, 46.

²⁵² Cała rodzina Ponińskich, na czele z późniejszym kasztelanem poznańskim Adamem, Franciszkiem starostą kopanickim i Władysławem starostą wschowskim i podkoniuszym koronnym, wspierała S. Leszczyńskiego. Tenże Władysław Poniński 26 II 1711 r. wydał we Wrocławiu manifest przeciwko odstąpieniu Piotra Bronisza od konfederacji warszawskiej i stanowczo opowiedział się za S. Leszczyńskim — zob. jego biogram, [w:] PSB, t. XXVII, z. 3, Wrocław 1983, s. 547–548.

²⁵³ Od 10 VI 1705 r. aż do śmierci w 1728 r. urząd wojewody witebskiego pełnił Kazimierz Aleksander Pocij, zob. J. Wolff, *Senatorowie...*, s. 89.

pod Bender, prócz tych 20 000, które już przeszły na tę stronę Dunaju przez most wystawiony i 30 000 spahów.

Chorągwie polskie pomykają się za wojskiem moskiewskim ku Połonnemu, a inne zamiast tych w Podole następują.

Car moskiewski [Piotr I] w Łucku zapadł był na zdrowiu. Dnia 20 miał stanąć w Jaworowie, czekając na króla Augusta dla narady wojennej, ale się podobno okpił i z Augustem.

Z Lublina 26 kwietnia: trybunał koronny pod przewodnictwem jm. pana Chwaliboga podskarbiego krakowskiego wicemarszałka²⁵⁴, w towarzystwie czterech deputatów duchownych i 13 świeckich, odprawia się zwykłym zwyczajem. Szlachty mała liczba, dlatego kondemnują.

Z Drezna. Potwierdza się śmierć cesarska [Józefa I] i to piszą, że się właśnie cesarz niewcześnie wybrał w tę wieczności drogę, zostawiwszy po sobie tysiące niebezpiecznych trudności, umierając bez sukcesora, bo Karol²⁵⁵ nie jest do cesarstwa sukcesorem z wielu niele-

²⁵⁴ Deputatami na trybunał koronny z Chwalibogów byli: Stanisław Walerian, późniejszy kasztelan sędziowski, deputat na trybunał w 1710 r. oraz Kazimierz burgrabia krakowski, zob. K. Niesiecki, op. cit., t. III, Lipsk 1839, s. 99; por. *Urządnicy województwa krakowskiego XVI–XVIII wieku. Spisy*, oprac. S. Cynarski i A. Falniowska-Gradowska, Kórnik 1990, s. 216–217.

²⁵⁵ Bratem Józefa I był Karol (don Carlos), pretendent do korony hiszpańskiej, od 1711 r. cesarz niemiecki jako Karol VI; śmierć Józefa I zapoczątkowała rozkład koalicji antyfrancuskiej w trakcie wojny o sukcesję hiszpańską — zob. E. Rostworowski, op. cit., s. 317–318.

galności, które niechętni domowi austrijackiemu zechcą przypuścić. Ile że nie jest wybrany król rzymski wymaga tego prawo; mówią jednak niektórzy, że go Francja na to promować będzie, aby Filipowi²⁵⁶ Hiszpanią asekurować. Cesarzowi doktorowie dopomogli do wieczności, bo lecząc na ospę dwie mu enemy dali, i tak nazajutrz umrzeć musiał.

Z Torunia dnia 20: most pod Toruniem stanął, przez który wojska saskie i moskiewskie mają maszerować ku Wielkiej Polsce i z gwarantami łączyć się, którzy na dzień 15 tego miesiąca według asekuracyi w Szląsku stanąć mieli pod Bryszbarkiem.

W Pomeranii wojska szwedzkie w pogotowiu według tej specyfikacyi stoją:

1. Melin ²⁵⁷ ma	4 szwadrony ludzi	800
2. Melin ²⁵⁸ młody	4	800
3. Krassau [Ernest]	10	1 500
4. Marschal ²⁵⁹ dragonii	10	1 500

²⁵⁶ Chodzi o księcia Filipa d'Anjou, wnuka Ludwika XIV, kandydata Francji do tronu hiszpańskiego w trakcie wojny o sukcesję hiszpańską po Karolu II, od 1700 r. króla Hiszpanii — ibidem, s. 310–318.

²⁵⁷ Baron Jürgen Mellin Starszy, dowódca regimentu rajtarii w latach 1698–1713, zob. G. Tessin, *Die deutschen Regiments der krone Schweden*, t. II, Köln–Gratz 1967, s. 183–184.

²⁵⁸ Graf Carl Gustav Mellin, dowódca regimentu rajtarii w latach 1707–1715 — ibidem, s. 179–180.

²⁵⁹ Carl Gustav Marchalck; od 16 VI 1711 r. nominalnym dowódcą tej jednostki był jego krewny płk Franz Chrystian von Marchalck — ibidem, s. 197–202.

5. Mardefeld ²⁶⁰	10	I 500
Infanterya:		
6. Rypiny ²⁶¹ i Roslip ²⁶²	4	bataliony ludzi 140
7. Fosse i Schlutz ²⁶³	4	I 400
8. Horn ²⁶⁴	3	I 800
9. Eichlabt ²⁶⁵ i Weling ²⁶⁶	4	I 400
10. Szturm ²⁶⁷	4	I 400
11. Weling i Guldenstern ²⁶⁸	4	I 400
W ogóle ludzi:		14 900
Do tego dragonii 200, którą zaciąga Szweryn pułkownik		200

²⁶⁰ Baron August Filip von Mardefeld, dowódca regimentu dragonii w latach 1710–1715 — ibidem, s. 204–206.

²⁶¹ Zapewne chodzi o płk. Bengta Ribbinga, dowódcę regimentu piechoty — ibidem, s. 300.

²⁶² Filip Fredriech Rothlieb, dowódca regimentu pieszego w latach 1704–1712 — ibidem, s. 241–242;

²⁶³ Może chodzi o grafa Karola Posse, ppłk. piechoty w regimencie B. Ribbinga i Martina Schultza von Ascheraden, dowódcę regimentu piechoty od 1702 r. — ibidem, s. 271–272, 300.

²⁶⁴ Płk Karol Gabriel Horn, dowódca regimentu piechoty w latach 1704–1715 — ibidem; s. 304–306.

²⁶⁵ Zapewne chodzi o płk. Clasa Ekeblada, późniejszego gen. mjr., dowódcę regimentu piechoty w latach 1703–1715 — ibidem, s. 323–325.

²⁶⁶ Baron Maurycy Vellingk, dowódca regimentu piechoty począwszy od 1686 r. — ibidem, s. 283–286.

²⁶⁷ Zapewne Peter de Stöhr, dowódca regimentu piechoty w latach 1710–1714 — ibidem, s. 337.

²⁶⁸ Rakowskiemu chodzi o znaną rodzinę wojskową Gyllenstiernów; wówczas służyli na ważnych stanowiskach: płk Göran oraz feldmarsz. Nils Gyllenstierna — zob. O. Haintz, op. cit., indeks.

Nowej milicyi regiment ludzi	1 200
Wszystkiego komputu	21 300
Transportu ze Szwecyi spodziewają się	15 000
W ogóle:	36 300

Całego wojska korpus ma komenderować feldmarszałek [Nils] Guldenstern. Generał zaś [Ernest] Krasau w Pomeranii zostanie pod fortecami Szczecinem i Damą, które fortyfikują i armatami ciężkimi po walach osadzają.

Ambasador szwedzki niechętnie od dworu berlińskiego odjechał. Król pruski [Fryderyk I] do wszystkich fortec swoich i pasów, jako to: nad Kistrynem, Obdorbergiem, Landsbergiem, Driensam ordynans sekretnie posłał, aby we wszelkiej gotowości byli. Poczty ze Szwecyi w Prusach rozbijają.

Królewicz Jakub [Sobieski] w Wenecyi, gdzie i księżna bawarska siostra jego²⁶⁹; oddał jej wizytę, ma do Rzymu do matki²⁷⁰ jechać; był tam pod nazwiskiem grafa de Malesco.

Król francuski [Ludwik XIV] sam osobiście lustrował wojsko swoje, które już jest do Flandryi w marszu, za którymi marszałek de Villars²⁷¹ jedzie. Ministrowie koligaccy mieli w Barcelonie zjazd, na którym jedni

²⁶⁹ Teresa Kunegunda Sobieska (1676–1730), elektorowa bawarska, żona Maksymiliana II Emanuela z Wittelsbachów; zob. Z. Wójcik, *Jan Sobieski: 1629–1696*, Warszawa 1983, s. 406.

²⁷⁰ Marii Kazimiery d'Arquien, królowej polskiej, żony Jana III Sobieskiego; zob. M. Komarzyński, op. cit., s. 257–258.

²⁷¹ Claude Louis–Hector książę de Villars, marsz. Francji; zob. L. de Rouvroy de Saint–Simon, op. cit., t. II, indeks.

radzili królowi Karolowi, bratu zmarłego cesarza [Józefa I], aby się z królową²⁷² przeniósł z ziemi włoskiej, drudzy animowali, że lepiej udać się do wojska, bo przez nieobecność pańską różne urosłyby sprzeczki i wojsko bez żadnej nadziei zostawałoby.

Francja animuje ministrów i magnatów hiszpańskich, ażeby radą i pomocą byli Filipowi, któremu rada z Saragossy deklarowała i duc d'Anjou pomoce pieniężne i wojskowe. Z Bellagwer koligaci ustąpili, zostawiwszy ośm dział i dwa moździerze bardzo ciężkie, które zagwoździli i zakopali, ale ich Filipianie²⁷³ mają dostać i przelać.

Król JM Stanisław z jejm. [Katarzyną z Opalińskich] swoją jeszcze za Szczecinem bawi, dla zdrowego powietrza, o pół trzeci mili. Szwedzi od Szczecina do Dam co mila poczty trzymają.

Dwór króla Augusta z Warszawy ruszył się ku Saksonii, dlaczego niespodziewany August w Polsce. Książdz [Konstanty] Szaniawski biskup kujawski do Saksonii z Radomia z jakimiś przełożeniami.

Książę [Borys] Szeremet stary z infanterją ciągnie Polesiem i Wołyniem na Podole. Książę Galicyń i inni generałowie ku Połonnemu poszli, za którymi polskie chorągwie idą, lecz bardzo kuse, ponieważ wojsko nie chce być pod komendą cudzego wojska, co żywo się rozjeżdża do domów i gdzie kto może. Znosi się znacznie, że plac wojny mają założyć na Podolu opie-

²⁷² Żoną Karola VI była Elżbieta Krystyna von Braunschweig–Wolfenbuttel, zob. I. Gonda, E. Niederhauser, op. cit., s. 393.

²⁷³ Zwolennicy Filipa d'Anjou, tj. Filipa V króla Hiszpanii, walczącego o tron z Karolem VI.

kunowie nasi, ile kiedy Car JM [Piotr I] w ruskim sobie województwie założył rezydencją, dla czego też i od Benderu ordynowani janczarowie pod Kamieniec, których już się przepравиło 40 000, a spahów 30 000. Inne potencyje wschodnie na zachód udadzą się.

Wozy z prochami, kulami i inszą amunicją, przy nich Sasów 200 do samego Kamieńca na załogę poszły. Moskwa z Litwy i zewsząd ku Podolowi ciągnąc, jęki ubogich i poniszczonych po sobie zostawuje.

Z Gdańska dnia 25 kwietnia piszą, że Szwedzi pomorscy pod Szczecinem kempują. Transport swój chcą wysadzić pod Gdańskiem. Manifest stanisławowski tamże się zjawił dnia 18 kwietnia, który konformuje się do wszystkich przedtem wydanych; na protekcji tureckiej zasadzając się, ofiaruje amnestyją, na ostatek sroży się na chomuty moskiewskie i chce je zrzucić z karków szlacheckich przewodem i siłą gwiazdy wschodniej.

Maj

Car moskiewski [Piotr I] w Jaworowie oczekiwania na króla Augusta, który z Saksonii ostatnich [dni] maja spodziewany przez Kraków do Rzeszowa, dla utwierdzenia wojennej rady.

Wojska nasze w ruskim województwie po pasach i na Podolu; koło Kamieńca głód i ruina ludzi ubogich od wojsk moskiewskich. Książę [Michał Michajłowicz] Galicyn moskiewski generał z dywizją swoją dał odsiecz Białej Cerkwi, skąd wyparował wojewodę kijowskiego [Józefa] Potockiego z synem chańskim, zagnal ich aż do Benderu, jasyru 700 odbił i samych Tatarów urwał. Stanął z dywizją o mil 4 od Benderu, gdzie na

ściągnięcie inszych wojsk moskiewskich oczekiwać będzie. Podjazd rzucił za wojewodą.

Król szwedzki [Karol XII] w Benderze, do którego 40 chorągwi tureckich przyszło. Inne wojska tureckie ku Kamieńcowi przez mosty trzy na Dunaju wystawione ciągnąć mają.

Mnie trzeci ordynans zaszedł pod Lwów i pozew hetmański, abym się stawił z piechotą jako najprędzej.

W Wielkiej Polsce Sasi i Moskwa kupią się przeciwko Szwedom pomorskim, którzy już na granicy stanęli brandenburskiej, do których Moskwa z Krakowa na województwo nasze mazowieckie i Warszawę przeszła.

Szwedzi linią idą od Szczecina we 24 000, ale między nimi powietrze panuje sztetynskie.

Król pruski [Fryderyk I] deklarował i wiary swojej odstąpić dla Cesarstwa, jeżeliby go spotkało. Ale księżęta germańscy Karola brata nieboszczyka Józefa już trzymają i do Katalonii posłali z ogłoszeniem do niego, aby się pospieszał.

Jm. księżę warmiński, biskup Załuski, umarł w Warmii²⁷⁴.

Wojsk francuskich do Cesarstwa 30 000 weszło.

Dnia 12 Król JM August w Lipsku imieniny odprawował przy weselu. Dnia 15 posłów Wielkopolskich traktować kazał i dał audyencyją. W Wilnie trybunał odprawia się.

²⁷⁴ Andrzej Chryzostom Załuski, do 1698 r. bp płocki, następnie warmiński, zob. W. Góralski, *Andrzej Chryzostom Załuski biskup płocki 1692–1698*, Warszawa 1987; por. A. Szorc, *Z działalności kościelnej biskupa Andrzeja Chryzostoma na Warmii (1698–1711)*, „Studia Warmińskie” 1967, t. 4, s. 35–82.

Czerwiec

Województwa obowiązały się, nie pozwalając na wojnę turecką. Rada walna w Jarosławiu w obecności Cara JM i króla Augusta odprawiła się²⁷⁵. Postanowił car iść ku Benderowi, gdzie wojska jego w Ukrainie oczekują na niego. Wezyr z Adryjanopola wyszedł ku Benderowi. Sam car turecki chciał, ale pospólstwo nie dozwoliło. Wojewoda kijowski ranny w Krymie. Generał Wejsbach²⁷⁶ moskiewski po Naddniestrzu stoi w dziesięć regimentów. Książę Szeremet w Niemirowie z infanterją. Książę Galicyn w Braclawiu stoi z kawalerią. Król szwedzki z pola się przeniósł do Benderu, przy którym 20 000 ludzi jest. Boratyński pułkownik orszański²⁷⁷ wzięty z Litwy do Smoleńska. Pan Szmigielski okazał się pod Toruniem, wszędzie zwycięzca; wozów 30 moskiewskich złupił pod Gniewkowem. Tenże w Solcu magazyn saski i dwa spichlerze z mąkami i sucharami spalił.

W Jarosławiu odprawił się obrzęd chrztu jejm. panny Sieniawskiej kasztelanki krakowskiej²⁷⁸. Trzymali do

²⁷⁵ *Senatus consultum* w Jarosławiu w obecności Augusta II i polskich senatorów miał miejsce 6 VI 1711 r.; zob. M. Markiewicz, op. cit., s. 118.

²⁷⁶ Weisbach (Wezbach) Johann Bergard von, gen. mjr w służbie rosyjskiej — zob. *Pis'ma i bumagi imperatora Petra Velikogo*, t. II, cz. 2, indeks.

²⁷⁷ Najbardziej znanym Boratyńskim z orszańskiego był wówczas Stanisław, podkomorzy orszański (zm. w 1713), zob. J. Wolff, *Kniaziowie litewsko-ruscy od końca czternastego wieku*, Warszawa 1895, s. 9.

²⁷⁸ Zofii Marii Sieniawskiej, którą jako 13-letnią dziewczynkę trzymał do chrztu, obok Augusta II i carowej, także książę Franci-

chrztu król August z carową²⁷⁹. Rada wojenna wojny odpornej przeciw Turkom.

Turcy pod Obliczycą most postawili ku Kamieńcowi. Hospodar wołoski stoi²⁸⁰ w...²⁸¹

szek Rakoczy, obecny wówczas na radzie senatu w Jarosławiu — zob. Franciszek II Rakoczy, op. cit., s. 374–375; SGKP, t. III, Warszawa 1882, s. 456.

²⁷⁹ Pierwsza małżonka cara Piotra I (Eudoksja Łopuchina) została zamknięta w klasztorze; drugą była Marta Skawrońska, która przyjęła imię Katarzyny Aleksiejewnej Michajłowej i została w 1711 r. ogłoszona „gosudarynią” — zob. W. A. Serczyk, *Piotr I Wielki*, s. 149–152.

²⁸⁰ Hospodarem wołoskim był wówczas Konstanty Brankowan, a mołdawskim Dymitr Kantemir, którego udało się Piotrowi I skłonić do wspólnego wystąpienia przeciwko Turcji. Wyprawa prucka zakończyła się klęską wojsk rosyjskich — ibidem, s. 151–158.

²⁸¹ Tu kończy się pamiętnik Wawrzyńca Rakowskiego, a dalej znajdujemy jedynie noty wydawcy Piotrowskiego, odnoszące się do lat 1697–1707, tj. 13 przypisów, które w wielu fragmentach są błędne.

SŁOWNIK WYRAZÓW STAROPOLSKICH I ŁACIŃSKICH

ablegat	— postaniec
absentować (się)	— być nieobecny; tu: udać się, wrócić do domu
adherent	— stronnik, zwolennik
aeryja	— tu: klimat
agitować się	— mieć miejsce, przebiegać
akord	— umowa, układ, zgoda
alienować	— stronić, trzymać się z daleka; nie alienować — tu: nie odmawiać
alternata	— odmiana; tu: kolejność
amnestyja	— darowanie winy, kary, amnestia
animować	— ożywiać, zagrzewać, zachęcać, pobudzać do czegoś; tu: doradzać
aprosze	— okopy
armistycjum	— zawieszenie broni, rozejm
asekuracja	— zabezpieczenie, pomoc, ochrona; tu: plan, porządek; asekurować — zabezpieczać, ubezpieczać
asygnacja	— przydział
asystencja	— obrona, ochrona; towarzyszenie, asysta
asystować	— towarzyszyć
atestacja	— zaświadczenie, poświadczenie
aukcja wojska	— powiększenie liczby wojska na etacie pokojowym lub wojennym, uchwalone przez sejm

auksyliarny	— posiłkowy
awansować	— posuwać się naprzód
bandura	— instrument muzyczny w rodzaju lutni
benedykcyjja	— błogosławieństwo
cek(h)auz	— magazyn broni
chomunta	— chomąta; tu: ponoszone ciężary, jarzma
chorągiew wyprawna	— jednostka jazdy wystawiona i opłacana przez sejmik szlachecki
<i>consilium</i>	— rada, narada
defluitacyjja	— tu: żegluga
deklaracyjja	— ogłoszenie; deklarować — ogłaszać, oświadczać, oznajmiać; tu: obiecywać, zapewniać
dekret	— uchwała, wyrok, postanowienie, tu: rozkaz
destynować	— przeznaczyć; tu: wysłać, skierować; destynowany — tu:znaczony, wyznaczony
dyferencyjja	— różnica zdań, spór, niezgoda, zatarg
dystrybuta	— tu: podział żywności
dysydent	— odstępcza, innowierca; tu: luteranin
egzakcyjja	— tu: kontrybucja
egzarmować	— rozbierać; egzarmowany — rozbrojony
egzekucyjja	— tu: kara
egzorbitacyjja (egzorbitancyjja)	— tu: zniszczenie
ekskursyjja	— wycieczka (wojskowa), wypad, wyprowadzenie, najazd, napad

ekspedycja	— wyprawa wojenna; tu: bitwa, potyczka
ekspensy	— wydatki, koszty
eksperyment	— działanie zbrojne, walka, starcie, batalia, spotkanie
emisaryjusz	— wysłannik, poseł
enema	— lewatywa
erekcja	— wystawienie określonej liczby wojska na żołdzie Rzeczypospolitej
fortel	— zasadzka; tu: stać przy fortelu — stać w zasadzce
frekwencja	— liczba, obecność
fruktyfikować	— przynosić korzyść, zysk, dochód
frysz	— czas wolny, odpoczynek; termin; tu: frysz wytrąbić — ogłosić czas wolny
furażeryja	— wyprawa, podjazd aprowizacyjny
furwacht	— tu: podjazd, straż, warta
<i>generaliter</i>	— ogólnie
generał	— sejmik całej prowincji, będący przygotowaniem do sejmu walnego (wielkiego)
hiberna	— dodatkowy podatek na wojsko zaciągu narodowego, wypłacany zimą; komisja hibernowa — komisja dla rozdziału funduszu hibernowego, tj. świadczeń przeznaczonych dla wojska pozostającego na leżach zimowych
hramota	— pismo cesarskie
impedymenty	— tu: bagaże, tabory, konie juczne

impresja	— nacisk, przymus
indycerencyja	— bierność, obojętność; tu: neutralność
infanterya	— piechota
infestacyja	— napaść, napad; infestować — napaść, atakować
inkursyje	— tu: wypadki wojenne
inkwizycyja	— śledztwo, dochodzenie
inotescencyje	— rzeczy wiadome; tu: zawiadomienia
instancyja	— tu: wstawiennictwo
instygator	— oskarżyciel
insynuować	— tu: zalecać, przedstawiać
intencyja	— zamiar, zamysł, chęć
interesować (się)	— brać udział, być obecnym
intrata	— dochód
inwektywa	— napaść, zarzut, obelga, zniewaga, oskarżenie
irupcyja	— napad, najazd, zbrojne najście
język	— tu: schwytany żołnierz, jeniec
jurament	— przysięga
jurysdykcyja	— tu: władza, komenda
kampować	— obozować
kantonując	— obozując
klarigować	— tu: uchwalać
koligacyja	— związek, sojusz; koligacki — sprzymierzony, związany (z kimś); koligat (koligant) — powinowaty, spokrewniony; sprzymierzeniec, sojusznik; tu także: pośrednik, rozjemca, mediator

komonik (komunik)	— oddział jazdy bez wozów (taborów), który dzięki temu mógł walczyć np. z ordą
kondemnować	— wydać wyrok zaoczny
kondycja	— warunek; tu: układ
konferować	— tu: przekazać, udzielić
konfirmacja	— potwierdzenie, utwierdzenie; konfirmować — utwierdzać, potwierdzać, umacniać; tu: informować, donosić
konformuje się	— dostosowuje się, stosuje się
konfuzyja	— wstyd, zawstydzenie; trwoga, zamieszanie
konkludować	— wnioskować, formułować ostateczne wnioski; tu: uchwalić
konserwować	— zachować; konserwacja — zachowanie, utrzymanie
konsyderacja	— uwaga, uznanie; myśl; rozważanie, rozwaga
konsystencja	— leże zimowe
kontrybucja	— stacje pieniężne bądź w naturaliach, wybierane przez wojsko
kooperator	— współpracownik
kupią się	— gromadzą się, zbierają
legacja	— poselstwo
libertacja	— uwolnienie; tu: dokument uwalniający; libertować — uwalniać, zwalniać
limita	— odroczenie, zawieszenie obrad sejmu, sądu
limitacja	— odroczenie, zawieszenie; limitować — odroczyć

lustrować	— tu: popisywać jednostki wojskowe
lusztuchy	— tu: uciechy, zabawy, hulanki
materyja	— rzecz, przedmiot, sedno
miasto	— zamiast
milicyja	— wojsko, oddziały wojskowe
monopolia	— tu: podatki
niewokowany	— niezwołany; tu: nieprzywołany, nieproszony
nominować	— uroczyście ogłosić, kreować na władcę
obligować się	— zobowiązywać się
odgromić	— uwolnić, odbić
okazyja	— potyczka, bitwa
opresyja	— krzywda, ucisk, uciemężenie; tu także: zniszczenie, rabunek
oponować	— tu: opowiadać się
oprymować	— tu: niepokoić
ordynans	— rozkaz; ordynować — nakazać, rozkazać, wydać rozkaz; ordynowany — skierowany
parol	— słowo honoru, obietnica
partyja	— tu: oddział wojska
pasy	— przejścia, szlaki drożne
poczet	— oddział
poczta	— posłańcy rozwożący pocztę
pospieszać marszem	— podejmować działania zaczepne
potencyja	— siła, potęga, tu: wojsko
powietrze	— zaraza, epidemia
<i>praesidium</i>	— załoga garnizonu
predykant	— kaznodzieja
prerogatywa	— zaszczyt, przywilej, godność

prezydencja	— kierowanie, przewodniczenie (obradom)
pretendować	— tu: domagać się
<i>principales</i>	— przywódcy
protekcja	— obrona, opieka
prowidencja	— opieka
publikowany	— ogłoszony
rajtaryja	— jazda w cudzoziemskim zaciągu wojska
reasumować	— przyjąć
rebelizant	— buntownik, powstaniec
reces	— odroczenie; tu także: odstąpienie, odwrót
reduta	— bal kostiumowy, maskarada; odbywały się kilka razy w tygodniu od października do adwentu, następnie w karnawale
rejterować	— wycofywać się
rekognoskować	— oglądać, badać; tu także: wybierać miejsce na obóz
respons	— odpowiedź
rewokować	— odwołać
salwować	— uratować, wybawić z opresji
sejmik relacyjny	— zwoływany po zakończeniu sejmu walnego, na którym zdawali relacje wybrani posłowie ziem i województw
sekundować	— pomagać, wspierać
sfakcyjowany	— tu: poróżniony
skonkludowany	— zawarty, podpisany
spahowie (spahisi)	— doborowa jazda turecka

specyfikacja	— obliczenie, wyszczególnienie; specyfikowany — wymieniony
subsystencyja	— wyżywienie, utrzymanie; tu także: kwatera wojskowa, leże zimowe
sukurs	— pomoc, posiłki
suplikować	— prosić
sworczować (się)	— gotować się, przygotowywać się
synceryzować się	— tu: usprawiedliwiać się; szczerze się zobowiązać
traktament	— poczęstunek, uczta, gościna; traktować — gościć, przyjmować
transzament	— rów, okop
tuszyc	— spodziewać się
uniwersały	— odezwy (królewskie, hetmańskie itp.), proklamacje ogólne
wakans	— wolne miejsce na urzędzie
weksować	— dokuczać, tu: napadać, najeżdżać
wet	— odpłata, odwzajemnienie
wiktoryja	— zwycięstwo
wokować	— powołać, mianować
wołosza	— lekka jazda polska na służbie saskiej i szwedzkiej
wrkomo	— rzekomo, jakoby
wybiegać się	— uniknąć czego
wyparować	— tu: wyrzucić, wyprzeć
zdemoliowany	— zniszczony
zlekcyć się	— pozbawić się czegoś
znaczk	— tu: oddziały wojskowe złożone z towarzyszy spod różnych chorągwi

INDEKS OSÓB

Indeks obejmuje osoby występujące we wstępie, tekście pamiętnika oraz w przypisach. Pominęto w nim autora pamiętnika. Osoby mające takie samo imię i nazwisko otrzymały określenie sprawowanych godności. Nazwiska badaczy występujących we wstępie oraz przypisach wyróżniono kursywą. W indeksie oprócz przyjętych dla pamiętnika zastosowano następujące skróty:

h. — herbu

kan. — kanonik

klan — kasztelan

król. — królewski

podk. — podkomorzy

star. — starosta

tow. — towarzysz

wda — wojewoda

A

Ablachaj Murza 136

Abramowicz Jan XL

Aga, sułtan 135

Ahmed III 126, 137, 142

Ajnenkiel Andrzej XXII, 22

Albani Giovanni Francesco

zob. Klemens XI

Aleksander, królewicz 38

Aleksy, syn Piotra I 124

Anna Jagiellonka XXXVII

Anna Stuart 103

Anusik Zbigniew II

Arcemberski Piotr 34

Arteus Gunar 104

Artamonov V.I. XXVIII

August II Mocny Sas VI,
VII, X, XI, XII, XIII, XIV,
XV, XVI, XVII, XVIII,
XIX, XX, XXI, XXII,
XXIII, XXIV, XXIX, XXX,
XXXI, XXXIII, LII, LIV,
LV, LVI, LVII, LVIII, LXI,
LXV, 3, 4, 6, 10, 11, 12,
14, 15, 16, 17, 18, 20,
22, 24, 26, 27, 28, 30,
31, 33, 34, 35, 36, 38,
39, 40, 41, 42, 44, 45,
46, 48, 49, 50, 51, 52,
53, 55, 57, 58, 60, 61,
62, 64, 78, 88, 98, 100,
103, 107, 113, 121, 122,

- 125, 127, 128, 129, 130,
131, 133, 134, 138, 139,
141, 143, 147, 148, 149,
150, 151
- B**
- Balk Fedor Nikołajewicz 138
Baltadzi Mahmed 135, 150
Bandtkie Jerzy Samuel VII
Baranowicz Łukasz 15, 24
Bartoszewicz Julian 19
Bauer zob. Baur Rodion
Baur Rodion 41, 50, 80,
95, 117
Bautler 101
Bazyłow Ludwik 124
Behm zob. Böhme
Bek–Murza 132, 136
Bercsenyi Miklos 70, 73
Berdczycki 107
Berkholtz (Bertholz, Birkolz)
Wilhelm 140
Berry Charles de France, diuk
de 27
Bersenni, Bersenny zob. Ber-
csenyi Miklos
Bielińska Ludwika Maria
z Morsztynów 125–126
Bieliński Andrzej 126
Bieliński Kazimierz Ludwik
126
Bieniaszewski Adam 98
- Birkoltz zob. Berkholtz Wil-
helm
Błądowski Stefan 107
Bogusławski (Jan?) 21
Böhme 65
Bojemski Michał LIII, 4
Boleśnina Anna 113
Bonde Clas 15, 34
Boniecki Adam 88, 100, 105,
118, 119
Boratyński Stanisław 150
Borawski Piotr 65
Borejsza, rtm. 15
Bourbon–Conti Franciszek
Ludwik de 108
Brandt Michał 12, 17, 18,
44, 133
Branicki Stefan Mikołaj 21
Brankowan Konstanty LXIII,
151
Braunschweig–Wolffenbut-
tel Elżbieta Krystyna von
147
Brausen 141
Brice Marquis de 101
Brogowicz Wawrzyniec 4
Bronikowski 62
Bronisz Piotr 13, 142
Brzostowska, miecznikowa
wiska LVI, 22
Brzostowski Cyprian Paweł
LI

- Brzuchowski Franciszek 70
burmistrz Mińska 77
Burzyński, rtm. 21
Butler Gotard Wilhelm
XLVII
- C**
Cederhjelm Josias 116, 117
Chynczewska–Hennel Teresa X
Charczewscy 77
Charmański, chorąży 19
Chmielnicki Bohdan L
Chomentowski (Chomętowski) Stanisław LV, 14, 20, 33, 99, 111
Chwalibóg Kazimierz 143
Chwalibóg Stanisław Walerian 143
Chwalkowski 107
Chyliński, komornik wiski 22
Cieciszewska Konstancja LIII, 4
Cieciszewski Kazimierz 32
Cieślak Edmund X, 16, 32, 66, 142
Clasbunde zob. Bonde Clas
Conti zob. Bourbon–Conti
Franciszek Ludwik de
Cyberbech zob. Cederhjelm
Josias
Cyberhelm zob. Cederhjelm
Josias
Cynarski Stanisław 143
Czarniecki (Jan) 56
Czartoryjska Józefowa 46
Czartoryjski, probosz jedwabiński 41
Czczewski zob. Kczewski
Piotr
Czepe Maria II
Czermiński Felicjan (Feliks, Szczęsny) LXI, LXII, 34, 54, 114, 115, 119, 120
Czosnowski Abraham 119
Czosnowski Stanisław 119
- D**
Daniecki Jan XL
Daniłowicz Aleksander, star. parczewski 6, 21
Danowski 121
Denhoff Bogusław Ernest 19–20
Denhoff Stanisław XXII, 27, 29, 65, 81
Denhoffowa, miecznikowa koronna 46
Dewlet II Gerej 128, 132, 135, 136, 139, 142
Dłużewski Jan 32

- Dłużeski Józef LVI, 29
 Dobrosołowski 110, 112
 Dobrostowski zob. Dobrosołowski
 Dobrzycki Józef 97
 Dołgoruki Grigorij 53
 Dołhoruki zob. Dołgoruki Grigorij
 Dombrowski Stefan LVI, 29
 Dowlej Gieriej zob. Dewlet II Gerej
 Dramiński Antoni 8
Dubas–Urwanowicz Ewa 129
 Düben Anders 117
 Dusson Bonnac Jean–Luis 88
Dworzaczek Włodzimierz 107, 141
 Dyben zob. Düben Anders
 Dział Murza 136
 Działyński Tomasz 72
 Dzeduszycki Jerzy Stanisław 83
- E**
 Eichlabt zob. Ekeblad Clas
 Ekeblad Clas 145
 Ensberg (Ensberch, Encberg) Mikołaj de 140
 Entzberg zob. Ensberg Mikołaj de
 Eudokia, żona Piotra I 124
- Eugeniusz Sabaudzki 93, 98, 100, 121
- F**
Falniowska–Gradowska Alicja 143
 Faustyn Maciej 41
Fejgin S. A. XXXIV
 Felkierzamb Otto Fryderyk 14
 Filip d’Anjou zob. Filip V Burbon
 Filip V Burbon 67, 147, 144
 Fluck, Fluk zob. Pflug
 Fok zob. Funck Johann
 Fosse zob. Posse Karol
 Franciszek II Rakoczy 48, 88, 102, 108, 124, 135, 150–151
 Fredo Stanisław Józef 95
Frost Robert I. X
 Fryderyk I 91, 99, 102, 125, 139, 141, 146, 149
 Fryderyk IV 124, 125, 127
 Fryderyk August (August III) 57
 Fryderyk August, elektor saski zob. August II Mocny Sas
 Fryderyk Krystian Sachsen–Zeit 138
 Funck Johann 75

- G**
Galicyn zob. Golicyn
Galicyn, książę 117, 133, 147, 150
Galiński, chorąży 19
Garbowiecki Michał 64, 88, 93, 96, 107
Gąsiorowski Antoni 22, 89, 114
Gąsiorowski Stanisław 7
Gembicki Wawrzyniec XLIV
Gernhoff, plk 94
Gierc zob. Görtz (Goertz) Henryk
Gierec, plk saski 42
Gierowski Józef Andrzej X, XI, XXV, XXVI, 106
Giżycki, prowadził w zastępstwie chorągiew Rakowskiego LXI, 119, 120
Głogowski Kazimierz 28
Gmiterek Henryk 83
Gniński Michał 32
Golcz zob. Goltz
Golicyn Dymitr Michajłowicz 112
Golicyn Michał Michajłowicz 112, 148
Golicyn Piotr Michajłowicz 112
Golicyn Siergiej Borysowicz 112
Goltz Henryk 60, 76, 110, 112, 113, 114, 117, 120, 124, 126
Gonda Imre 101, 147
Görtz (Goertz) Henryk 25
Gosiewski Krzysztof XLVII
Góralski Wojciech 149
Górny A. 37
Górski Stefan 55
Grange d'Arquien Henryk de la 65
Granowski Franciszek Hieronim 88
Granowski Prokop 87
Grotuszowscy 60
Grudziński zob. Grudziński Jan
Grudziński Jan 54, 62, 84, 94, 114, 119, 123
Grudziński Józef 123–124
Grzybowski Franciszek 32
Guldenstern zob. Gyllenstierna
Guldon Zenon 100
Gurzyński Jan 32
Gyllenstierna Göran 145
Gyllenstierna Nils 145, 146
- H**
Habsburgowie 124
Haintz Otto 12, 50, 112, 116, 145

- Hamelten 117
 Hamilton Hugo 116
Hatton R. M. 12, 107, 117
 Heisler Donat 101
 Heister Siegbert 102
 Hejn (Henski) zob. Henskin (Hentsche) Piotr
 Hejsler zob. Heisler Donat
 Henskin (Hentsche) Piotr 62, 70
 Hlebowicz Mikołaj XLVI, XLVIII
 Horbowski Kazimierz Zarnek 78–79, 87, 89, 118
 Horn Arvid Bernhard LXVIII, 13, 17, 32, 33, 75
 Horn Karol Gabriel LXVIII, 145
 Horodeński, porucznik 19
 Hos 111
Hyczko G. 46
- I**
 Iffland 112
 Infland zob. Iffland
 Innocenty X XLIII
 Iwanko 132
- J**
 Jabłonowscy 46
 Jabłonowska Joanna Bethune de 126
- Jabłonowski Jan Stanisław, wda ruski 14, 21, 50, 67, 86, 89, 126
 Jabłonowski Stanisław Jan LII, 3
 Jagniętowski, chorąży 19
 Jałbrzyk z Rogienic XXXV
 Jamrzykowie XXXV–XXXVI
 Jan III Sobieski VI, LII, 133, 146
 Jan Kazimierz XLIII, XLVI, XLVII, XLVIII
 Jan Wilhelm 141
 Janus (Janusz) Ebersztedt Liberecht (Librecht) Gotfryd 133
Jarmolik Włodzimierz 129
Jarochowski Kazimierz 25
 Jaskólski 62
 Jerzy I XXXIII
 Jerzy Ludwik 125
Jonasson G. XIII
 Jordan Michał Stefan 96
 Józef I Habsburg 66, 92, 108, 124, 128, 138, 141, 143, 147
- K**
 Kaczewski 129
 Kalczyńska Maryjanna z Kuczków 41

- Kalinowski Marcin* 108
Kamiński Andrzej XXII, XXIII,
26, 39, 65
Kantemir Dymitr 151
Karol I (Stuart) XLV
Karol II 144
Karol VI XXXIII, 143, 147
Karol XI X
Karol XII VI, X, XIII, XIV,
XV, XVI, XVII, XVIII,
XIX, XX, XXI, XXII,
XXIII, XXIV, XXV, XXVI,
XXVII, XXVIII, XXX,
XXXI, XXXIII, LXV, 4,
11, 13, 14, 17, 18, 25,
27, 32, 38, 42, 44, 46,
47, 49, 53, 56, 58, 66,
70, 71, 74, 84, 88, 89,
90, 91, 92, 95, 104, 105,
108, 110, 115, 116, 117–
–118, 121, 123, 125, 127,
129, 130, 131, 132, 134,
135, 139, 142, 149, 150
Karol Ferdynand Waza, kró-
lewicz XLVIII
Karpiński Andrzej 88
Karwowska z Rakowskich
LVIII, 41
Karwowski Kazimierz LIV,
LVIII, LXII, 6
klan czerski 77
klan liwski 77
klan zakroczyński 97
Katarzyna Aleksiejewna Mi-
chajłowa 151
Kątski Marcin 14, 20
Kczewska 46
Kczewski Piotr 14
Klemens XI 62, 108, 128
Kocięł Michał Kazimierz
79, 87, 89
Kocioł zob. Kocięł Michał
Kazimierz
Kołaczkowski 67
Kołodziejczyk Dariusz 137
Komaszyński Michał 65, 146
Konopacki Jan 9, 17, 18
Konstanty, królewicz 11, 28
Kos Anastazja 118
Kos (Koss) Jan 118
Kossakowski Mikołaj XLII
Kowalewski Franciszek 23
Krassow Ernest Detlow von
67, 103, 107, 111, 113,
114, 121, 134, 144, 146
Kraśiński Jan Bonawentura
100
Kraśiński Jan Dobrogost 48
Krasnowski zob. Krosnow-
ski Aleksander
Krassau zob. Krassow Er-
nest Detlow von
Kraszewski J. I. XLI
Kretkowski Jan 51

- Kropotow Gawryło 118
 Krosnowski Aleksander 136, 139
 Kryszpin–Kirszensztein Jerzy Hieronim 79
 Kryszpin–Kirszensztein Kazimierz 79
Kulecki Michał 129
 Kupczyński 77
 Kurnatowscy 62
- L**
- Lagercrona Anders 95
 Lagerkron zob. Lagercrona Anders
 Lanckoroński 51
 Lanckoroński Franciszek 48, 49
 Laskowski 21
 Lataski 62
Lavisse Ernest 101
 Ledóchowski Stefan 21
 Leduchowski Franciszek 75
 Leopold I 12, 39, 50, 101
 Leszczyńska Katarzyna z Opalińskich 32, 50, 91, 92, 147
 Lewenhaupt zob. Löwenhaupt Adam
Lewitter L. R. X
 Leżeński Jan 17, 18, 20
- Ligęza Jan Stanisław Minor 21
 Linda, płk 108
 Liniewski Michał 83
 Lipska Urszula z Krasickich 87
 Lipski Aleksander Feliks 87
 Liskowski Stanisław XXXVI
 Loeaechius Andrzej XLI
 Löwenhaupt Adam 50, 54, 59, 68, 79, 95, 104, 116, 117
 Löwenhaupt LXVIII, 61, 91
 Lubelski, deputat 51
 Lubomirscy XX, 18, 24, 27, 28, 46, 49
 Lubomirska Zofia z Opalińskich 74
 Lubomirski Hieronim Augustyn LIII, LIV, 5, 6, 8, 9, 16, 17, 24, 33, 37
 Lubomirski Jerzy Aleksander LIV, 7, 8, 13, 16, 24, 48, 51, 56, 64, 72, 85, 96, 124
 Lubomirski Jerzy Dominik 16, 24, 27, 46, 48, 51, 85, 87, 90, 91, 96
 Lubomirski Michał 72
 Lubomirski Stanisław XXXIX
 Lubomirski Stanisław Herakliusz 73

- Lubomirski Teodor 19, 20, 37, 46, 73
 Lubomirski Tomasz 21
 Ludwik XIV IX, 27, 53, 93, 94, 101, 144, 146
Lulewicz Henryk 79
 Luxenbourg de Hollszteinbek Mr. de zob. Monmency–Bouteville Luxembourg Francois–Henri diuk de Piney
- Ł**
Łakociński Zygmunt 15
 Łącki Aleksander Korzbok 98
 Łojeski Piotr 23
 Łopuchina Eudoksja 151
 Łot, rtm. 60
 Łubieński Kazimierz 105
- M**
 Macarski Franciszek LVI, 21
 Macarski Jan Kanty 22
Magdziarz Wojciech 93, 94, 101
 Maksymilian II Emanuel z Wittelsbachów 66, 146
 Malaski, porucznik 19
 Malboroug zob. Marlborough John Churchill of Malczewski, rtm. 45
 Malesco de zob. Sobieski Jakub
 Marschalck Carl Gustav 144
 Marschalck Franz Chrystian von 144
 Mardefeld Arvid Axel 47, 71
 Mardefeld August Filip von 145
 Maria Kazimiera d'Arquien Sobieska 65, 126, 146
Markiewicz Mariusz 129, 150
 Marlborough John Churchill of 93, 98, 101, 121
 Marschalck LXVIII
 Maurokordato Nicolas 123
 Mazepa Iwan XXVI, 24, 33, 36, 38, 46, 76, 88, 91
 Mdzewski Benedykt 32
 Mehmed Gerej 133
 Melin zob. Mellin
 Mellin Carl Gustav 144
 Mellin Jürgen Starszy 144
 Miaskowski Andrzej LI
 Miączyński Atanazy 106
 Miączyński, porucznik 77
 Mienszykow (Menżykow, Mężykow, Mężyków) Aleksander Daniłowicz 31, 48, 50, 53, 60, 70, 78, 86, 117, 128
 Mikusz, gen. 81
Milewski Ignacy Kapica XXXV, XLVIII, IL

- Miller Clas Wilhelm 75
 Mniszek Józef Wandalin 21
 Monmorency–Bouteville Luxembourg Francois–Henri diuk de Piney 101
 Morsztyn Stanisław 14, 41
 Mroczkowski Piotr 23
Muszyńska Jadwiga 7
 Myszkowski Józef Władysław Gonzaga 126
- N**
- Nagielski Miroslaw* XXXVIII, XLI, XLIV, XLVII, L
 Nahorski 139
 Narberch 117
 Naryszkin Kirył Aleksejewicz 95
Natoński Bronisław XLIII
 Neczaj Iwan 31
 Nerode zob. Nieroth Magnus Wilhelm
 Netterhost, płk wojsk szwedzkich LVIII, 36
 Neczaj zob. Neczaj Iwan
Niederhauser Emil 101, 147
 Niemirowski Urban 132
 Nieroth Magnus Wilhelm 32, 34
Niesiecki Kasper XXXV, XXXVI, 78, 81, 107, 143
Nikiforov L. A. XXXIV
Novikov I. V. XXXII
Nowak–Dłużewski Juliusz XL
Nowak Jerzy Robert 48
 Nowosielski 19
- O**
- Oborski Andrzej 78
 Oborski Jan 32
 Oborski Piotr XXXVI
 Ocskay Laszlo 102
 Oczkaj zob. Ocskay Laszlo
 Oczosalski Stanisław 9
 Ogiński Grzegorz (Hrehory) Antoni LIX, 19, 21, 23, 26, 55, 60, 74, 79, 87, 110
 Olewiński 97
 Olszamowski Zachariasz LII, LIX, LXIV, 3, 6, 55
 Olszański Mikołaj 30
 Olszewski Paweł 22
 Olszowska Elżbieta z Rakowskich XXXVI
 Olszowski (Leonard?) XXXVII
 Opacki Zygmunt LX, 97, 105
 Orlik Filip 136
 Ossoliński Franciszek Maksymilian 21, 35, 129, 141
 Ostrogski Jerzy XLV
 Otwinowski Anonim 54–55, 62

- Otwinowski Erazm VII, LXV
 Ożga Kazimierz 43
- P**
- Pacowie XLI
 Pac Paweł XL
 Pac Stefan XLV
Paczoska Maja 48
 Palemborg Wilhelm 32
 Parthenay, ksiądz VII
 Patkul Jan Reinhold 71, 72
Pavlenko N. I. XVIII
 Paweł św. 134
 Pfalz–Neuburg Eleonora Magdalena von 101
 Pflug 68
 Piasecki 12
 Piotr I Wielki VI, X, XIII, XIV, XV, XVII, XX, XXIII, XXIV, XXVII, XXVIII, XXIX, XXX, XXXI, XXXII, XXXIII, XXXIV, LVII, LXV, LXVII, 13, 31, 33, 35, 40, 45, 48, 54, 57, 59, 60, 63, 64, 68, 69, 71, 76, 78, 80, 81, 86, 87, 91, 92, 94, 112, 115, 116, 120, 121, 122, 123, 124, 127, 128, 131, 133, 135, 137, 138, 140, 143, 148, 149, 151
Piotrowski Eligi VIII, LXV, LXVI, 151
 Piotrowski Józef V
 Piper Karol 116
 pisarz ciechanowski 97
PiwarSKI Kazimierz 37
Plewczyński M. XXXVII
 Pociąg Aniela z Zahorowskich 80
 Pociąg Kazimierz Aleksander 79, 142
 Pociąg Ludwik Konstanty XXVI, LIX, 21, 36, 55, 74, 80, 105, 118
Podgórski August XLVIII
Podborodecki Leszek 135, 136
 Poniatowscy II
 Poniatowski Michał II
 Poniatowski Stanisław II, LXV
 Ponikrewski LXII, 122
 Poniński Adam 142
 Poniński Franciszek 142
 Poniński Władysław 142
Popiołek Bożena 74
Poraziński Jarosław XVIII, XXIII, 11, 33, 57, 64
 Posse Karol 145
 Potoccy 40, 46, 49
 Potocka Ludwika z Mniszchów 125
 Potocka Wiktoria z Leszczyńskich 125
 Potocki Jakub XLIV, 28

- Potocki Józef XXVI, LV,
LXI, 14, 20, 28, 29, 32,
37, 38, 39, 43, 44, 45,
47, 51, 54, 64, 67, 72,
81, 82, 84, 88, 90, 91,
92, 100, 102, 103, 104,
105, 110, 111, 114, 119,
122, 123, 127, 131, 132,
135, 136, 139, 142, 148
- Potocki Michał 20, 51, 58,
64, 85
- Potocki Piotr LI
- Potocki Stefan 12, 35
- Potocki Teodor 34, 72, 77,
108
- Prażmowski Paweł LII, LV, 9
- Przebendowski (Przebądow-
ski) Jan Jerzy 71, 129
- Przerębski Stefan 32
- Przyboś Adam* XLVI
- Przyboś Kazimierz* 95
- Pstrokoński Wojciech 63
- R**
- Rachuba Andrzej* 79, 80
- Raczyński Edward* VII
- Radziejowski Stefan 11,
13, 16, 20, 31
- Radziwiłł Albrycht Stani-
sław XLVI
- Radziwiłł Karol Stanisław
14
- Rakoczy Franciszek 102
- Rakowscy L, LI, LV
- Rakowscy h. Kościeszka L
- Rakowscy h. Lubicz L
- Rakowscy h. Rola L
- Rakowscy h. Trzywdar
XXXV–LII
- Rakowska Agnieszka z Rost-
kowskich LII
- Rakowska Anna XLVIII, 30
- Rakowska Barbara Ester
LXV, 4, 7
- Rakowska Barbara z Obor-
skich LIII, LXIV, 23
- Rakowska Bogumiła z Ol-
szamowskich LII, LXIV,
3, 23
- Rakowska Dorota z Obor-
skich XXXVI
- Rakowska Dorota z Obor-
skich XLIII
- Rakowska Elżbieta ze Śle-
szyńskich XLII
- Rakowska Franciszka Kune-
gunda LXI, LXIII, LXV,
113, 129
- Rakowska Henryka V
- Rakowska Jadwiga z Bu-
czyńskich XLII
- Rakowska Katarzyna Euge-
nia z Tyszkiewiczów XLV
- Rakowska Marcybella Anna
z Koreckich XLVI
- Rakowska Marianna 30

- Rakowska Salomea V
Rakowska z Opeckich 23
Rakowska Zofia z Paców XL,
XLI, XLIV
Rakowska Zuzanna Marta
LVIII, LXV, 45
Rakowski Albert XLVIII
Rakowski Andrzej XLII
Rakowski Andrzej, cześnik
żytomierski LXIII
Rakowski Andrzej h. Lubicz
L
Rakowski Antoni, komornik
grodzki wiski XLVIII
Rakowski Cyprian V, LXVI
Rakowski Dionizy V, LXVI
Rakowski Dominik h. Lu-
bicz L
Rakowski Florian XXXVIII
Rakowski Franciszek h. Koś-
ciesza L
Rakowski Franciszek, komor-
nik ziemski radziłowski
II
Rakowski Jakub LXIV
Rakowski Jakub Józef, poseł
i marsz. ziemi wiskiej II–L
Rakowski Jan, dziekan łom-
żyński XLII, XLIII
Rakowski Jan h. Lubicz L
Rakowski Jan, podkom. wis-
ki XXXVIII, XLI–XLII
Rakowski Jan, rtm. LI
Rakowski Jan, skarbnik łom-
żyński LXV
Rakowski Jan, star. i podk.
wiski XXVII–XXXVIII
Rakowski Jan, truckczaszy
król. XXXVI
Rakowski Jan Wojciech (Al-
brycht, Olbrycht), wda wi-
tebski XL, XLI, XLIV–
–XLVI
Rakowski Jan z Olszyn XLII
Rakowski Jerzy, komornik
grodzki wiski XLVIII
Rakowski Józef h. Rola L
Rakowski Józef, komornik
i cześnik wiski LXV
Rakowski Justyn V
Rakowski Konstanty 30
Rakowski Maciej LI
Rakowski Maciej XXXVII
Rakowski Maciej h. Rola L
Rakowski Marcin, wojski win-
nicki II, LXIV
Rakowski Michał II, LXIV
Rakowski Mikołaj, jezuita
XLIII–XLIV
Rakowski Oktawian V, LXVI
Rakowski Samuel Dominik
XLII, XLVIII
Rakowski Stanisław, cześnik
płocki LI

- Rakowski Stanisław, kan. płocki XLI, XLII, XLIII, XLIV
- Rakowski Stanisław, komornik ziemi wiskiej XLII
- Rakowski Szymon LVI
- Rakowski Tadeusz Juda LVI
- Rakowski Tomasz XLVIII
- Rakowski Tomasz, por. LIV, LV, 5, 9, 10, 15, 23
- Rakowski Wojciech LI
- Rakowski Wojciech LII
- Rakowski Wojciech (Albert, Olbracht), podk. i klan wiski XXXVII, XXXVIII, XXXIX
- Rakowski Zachariasz Mikołaj LVII, LXV, 7, 30
- Rakowski, tow. L
- Rehnskiöld Carl Gustav LXVII, 12, 15, 16, 39, 42, 44, 47, 56, 95, 116
- Reinszeld (Reinszeldt) zob. Rehnskiöld Carl Gustav
- Rej Mikołaj XL
- Ren zob. Rönne Karol
- Repnin Anikita Iwanowicz 81, 123
- Ribbing Bengt 145
- Romadanowski zob. Romadanowski Fiodor Juriewicz
- Romadanowski Fiodor Juriewicz 31
- Ronikier Jerzy XXIII, 88, 108, 124, 136, 139
- Rönne Karol Ewald LVIII, 31, 36, 40, 50, 57, 58, 61, 63, 76, 108, 112, 123, 133
- Rosa Karol 104
- Rossen Gustaw Fryderyk 116
- Rostkowski Adam LIII, LXIV, 3
- Rostkowski Jan Kazimierz, LIII, LVII, 35, 86
- Rostunov I. I. XXVII
- Rostworowski Emanuel 124, 135, 143
- Rothlieb Filip Fredrich 145
- Rouvroy de Saint-Simon Louis de 101, 108, 146
- Rozrażewski, płk 111
- Rudzki Edward 91
- Rybiński Jakub Zygmunt XXVI, 17, 46, 63, 64, 68, 69, 71, 81, 83, 84, 87, 88, 90, 93, 94, 96, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 110, 111, 114, 118, 135
- Rykaczewski Erazm XLVI
- Rypin zob. Ribbing Bengt

- Rzechowski 119
Rzepecki, podczaszy nowogrodzki LX, 97
Rzewuski Stanisław Mateusz LXII, 18, 22, 26, 27, 34, 41, 71, 53, 88, 106, 111, 122, 133
- S**
Sadowska 23
Sakszeit 138
Samuel Iwanowicz (Samuś) 46
Sapieha Jan Kazimierz, star. bobrujski, hetman w. lit. 110, 113, 118, 120
Sapieha Kazimierz Jan, hetman w. lit. 18, 19, 32, 59, 60, 84, 85, 86, 89, 113
Sapieha Łukasz 24
Sapiehowie XV, XX, 6, 11, 23, 38, 44, 65
Schlippenbach Anton Wolmar 116
Schulenburg Mateusz Jan 25, 30, 39
Schultz von Ascheraden Martin 145
Selim I Gerej 136
Serczyk Władysław Andrzej XXVIII, 54, 72, 104, 112, 115, 116, 117, 140, 151
Sieniawska Elżbieta Helena z Lubomirskich 73
Sieniawska Zofia Maria 150
Sieniawski Adam Mikołaj XXII, XXIII, XXVI, XXVII, XXVIII, LIII, LV, LIX, LXI, LXII, LXIII, LXVII, 6, 8, 33, 47, 53, 64, 69, 74, 76, 78, 81, 82, 85, 87, 91, 96, 105, 106, 107, 108, 111, 115, 120, 122, 124, 133, 135, 139
Sieniawski Franciszek 124
Sieniawski Marcin 124
Sieniawski Mikołaj XXXVI
Sienicki Kazimierz 63, 65
Sienniccy 68
Siennicki Krzysztof Kazimierz 39, 40
Sievers Jakub L
Skawrońska Marta zob. Katarzyna Aleksiejewna Michajłowa
Skórzewski (Skorzewski) Andrzej 94, 111
Sławińska Jadwiga 45
Sławiński Adalbert 45
Słonka Maksymilian 113
Słucka 23
Słucki Jakub 23
Słuszka Dominik Michał 89

- Smolarek Przemysław* 129
Sobieska Teresa Kunegunda 146
Sobieski Aleksander 18
Sobieski Jakub 11, 28, 146
Sokołowski Wojciech 23
Sołtyk Mikołaj 20
Sosnowski 105
Stadnicki Jerzy 14
Stanek Wojciech 14
Stanisław Leszczyński VI, XIX, XX, XXV, XXVI, LV, LX, LXI, LXV, 11, 13, 14, 16, 17, 21, 32, 33, 35, 37, 38, 40, 42, 44, 46, 47, 49, 50, 51, 53, 54, 56, 57, 58, 61, 62, 66, 71, 72, 73, 74, 75, 77, 78, 79, 80, 84, 85, 86, 88, 89, 90, 91, 92, 94, 95, 96, 97, 99, 103, 104, 105, 106, 107, 109, 110, 111, 113, 114, 118, 120, 121, 122, 123, 127, 131, 134, 136, 142, 147
star. liwski 77
Starowolski Szymon XLVII
Staszewski Jacek X, XI, XII, XV, XXIX, 53, 60, 80, 138
Stefan Batory V, XXXVII
Stenbock Magnus XXIX, 15
Stöhr Peter de 145
Stroynowski Andrzej IL
Sujecki, rtm. 45
Sulejman aga 76
Suszczanka Jadwiga 7
Szałański Tomasz 9
Szaniawski Konstanty Felicjan XXIII, 34, 47, 77, 147
Szaniawski, ksiądz 81
Szczawiński Jakub LVII, 30, 35
Szczuka Jakub 9, 16
Szczuka Stanisław Antoni, podkanclerzy lit. LIV, LV, LVIII, LXII, 9, 14, 41, 46, 50, 53, 57, 67, 71, 78, 99, 119, 120
Szczygieł Ryszard 83
Szembek (Franciszek?) 35
Szembek Franciszek 14, 24
Szembek Jan 14, 71, 129
Szembek Krzysztof 129
Szembek Stanisław, bp kujawski 34, 60, 129
Szeremet, Szeremetow zob. Szeremietiew Borys Piotrowicz
Szeremietiew Borys Piotrowicz 26, 31, 43, 50, 53, 60, 63, 80, 87, 108, 123, 127, 135, 138, 147, 150

- Szmigielski zob. Śmigielski Adam
- Szorc Alojzy* 149
- Sztakelberk Bernardt Otto 116
- Szteibok zob. Stenbock Magnus
- Szturm zob. Stöhr Peter de
- Szulc (Schultz), gen. 70
- Szulc (Schultz), ppłk wojsk rosyjskich LVIII, 40, 73
- Szulc (Schultz), rtm. wojsk rosyjskich 45
- Szulemberk zob. Schulenburg Mateusz Jan
- Szwejkowski, sędzia wileński 19
- Szweryn 145
- Ś
- Śleszyńska Zofia 43
- Śleszyński Franciszek 43
- Śleszyński Paweł 43
- Śmigielski Adam XXVI, 25, 30, 34, 37, 38, 40, 42, 44, 45, 47, 50, 54, 57, 58, 61, 62, 64, 67, 70, 82, 84, 85, 88, 90, 92, 93, 100, 102, 103, 104, 105, 110, 111, 114, 150
- Święcicki Mikołaj 11, 16, 17, 28
- Święcimski Franciszek LVI, 29
- T
- Tarło Adam Piotr 8, 14, 48
- Tarło Bartłomiej 107
- Tarło Jan 95
- Tarło (Stanisław?) 21
- Taube Gustaw Adam 75
- Tessin Georg* 144
- Thököly Imre 101
- Tomasz, mąż miecznikowej wiskiej Brzostowskiej LVI
- Tomisławski (Jan?) 35
- Tomkiewicz Władysław* XLVII
- Towiański Jerzy Hipolit 28, 89, 118
- Trzoska Jerzy* X
- Turski Jan LXIII, 130
- Tyburcy 97
- Tymoteusz 134
- Tyszkiewicz Janusz Skumin XLV
- U
- Ukraincew Jemielian Iwanowicz 82
- Ułan Aleksander 64, 70, 77, 118, 119
- Ułan Antoni 64, 70, 77
- Unichowski, porucznik 19
- Uruski Seweryn* XLII, II, L
- Urwanowicz Jerzy* 129

V

Vellingk Maurycy 32, 145
 Velmg zob. Vellingk Maurycy
 Vendôme Louis–Joseph diuk
 de Villars Claude Louis–
 –Hector de 146
 Villers de 121
 Visconti Honorato XLV

W

Wachslager Jerzy 32
 Wagner Marek XVI, XXII, 4,
 7, 22, 25, 32, 34
 Walawender Antoni 99
 Walichnowski 97
 Warszawicki Krzysztof XL
 Warszycycki Stanisław 68
 Wasilewski Tadeusz XLIV
 Waszlagier zob. Wachslager
 Jerzy
 Weisbach (Wezbach) Jo-
 hann Bergard von 150
 Wejnert Aleksander 56
 Wejsbach zob. Weisbach
 (Wezbach) Johann Bern-
 gard von
 Welewander zob. Walawen-
 der
 Weling zob. Vellingk Mau-
 rycy
 Wettyn zob. August II Moc-
 ny Sas

Weyde Adam 140
 Weydo zob. Weyde Adam
 Wielhorski Jan Karol 75
 Wijaczka Jacek 100
 Wiktor Amadeusz II 124
 Wilczek Heinrich von 124
 Wilczyński 67
 Wilga Baltazar 48
 Wilhelm z Rozemberka XLIII
 Wilkowski Jan 61
 Wimmer Jerzy XIV, XXI,
 XXII, LI, LXIX, 12, 16,
 24, 26, 29, 33, 52, 67,
 70, 82, 84, 94, 104, 106,
 110, 114, 124, 130, 136
 Wisłocki W. XLIV
 Wiśniowieccy 51, 64, 65
 Wiśniowiecki Dymitr 55
 Wiśniowiecki Janusz 18, 34,
 71, 90, 92, 103
 Wiśniowiecki Korybut Mi-
 chał 5
 Wiśniowiecki Michał Ser-
 wacy 8, 18, 23, 26, 34,
 54, 62, 74, 80, 81, 85,
 86, 89, 91
 Władysław IV XL, XLIII,
 XLV, XLVII
 Wodziński 78
 Wojnarowski 91
 Wojstław, pleban burzski 22
 Wolff Józef XLI, 80, 150
 Wolski Mikołaj XL

- Wołkoński 118
Wołowicz Antonina z Zahorowskich 81
Wołowicz (Wołowicz) Marcjan Dominik 80–81, 140
Wójcik Zbigniew LI, 146
Wyhowski Aleksander 105, 107
Wyrozembski Jan Władysław 63
Wyszłaski (Wisłowski?) 47
- Z**
Zacharowski zob. Zahorowski Jan
Zahorowski Jan 136, 139
Zahorowski Stefan 80
Zaborski Władysław XLI
Zakrzewska Brygida LVI, 23
Zakrzewski (Zakrzeski) Szymon 7, 45
Zaleski Andrzej 113
Załuski Andrzej Chryzostom VII, 62, 71, 149
Załuski Franciszek 14
Załuski Hieronim 83
Zambrzycka Jadwiga 22
Zambrzycki Jan 22
Zambrzycki Stefan LVI, 22, 23
Zamoyski Marcin 118
Zamoyski Tomasz Józef 118
Zaraneek zob. Horbowski Kazimierz Zaraneek
Zawisza Krzysztof LXXV, 19
Zielińska Teresa 118
Zieliński Konstanty 32, 35
Złotnicki 97
Zofia Ludwika 99
Zülich Gustaw LXVII, 107
Zulik zob. Zülich
Zygmunt August XXXVI
Zygmunt III Waza XXXVII, XXXVIII, XXXIX, XL, XLII, XLV
- Ż**
Żaboklicki Nikodem 20–21
Żelewski Roman XLVI
Żółkiewski Stefan XXXIX

INDEKS NAZW GEOGRAFICZNYCH

A

Aa 131
Adrianopol XXX, 135, 150
Adryjanopol zob. Adriano-
pol
Albania 137
Altranstädt XXII, 49, 53
Anglia XLV, 27, 125, 138
Arva 108
Arvai 108
Augsburg 12
Augustów 48
Azja 137
Azów 133, 135, 139

B

Bałtyk IX, XII, XXVIII,
XXIX, XXXII, XXXIV,
XXXV
Bar LI
Barcelona 146
Bausk zob. Bowsk
Bawaria XI
Bellagwer 147
Bełz 17
Bełżyce 45
Bender XXIX, 65, 68, 121,
123, 127, 130, 131, 134,
135, 139, 142, 143, 148,
150
Beresteczko 113
Berlin XVIII, XLVI, 12
Biała Cerkiew 43, 58, 88,
139, 142, 148
Biała Ruś 40, 56, 108
Biała 64
Białoruś 54
Bielany 34
Biele LVIII, 37
Bierże 79
Birże 18
Błonie 22, 38, 69
Bochnia 102
Boginie XXXV
Bolechów 111
Bolesław 118
Bolonia XLV
Bononia 101
Borysów 89
Bosnów zob. Bośnia
Bośnia 137
Bowsk zob. Bowsk
Bowsk 19, 36, 48, 59
Brabant 98
Braclaw 132, 139, 150

- Brandenburgia XIII, 121–122
Brema XXXII, XXXIII, 66
Brody 43
Brok 15
Bruges 93
Bruksela 101
Bryszbark 144
Brzesk Słomiany zob. Brzesko Nowe
Brzesko Nowe 96
Brześć Kujawski 99
Brześć Litewski 16, 18, 36, 42, 43, 48, 50, 56, 63, 64, 72, 76, 80, 83
Brzeziny 20
Budapest zob. Budapeszt
Budapeszt 101
Budziska LXIV
Bug XVI, XXIV, 31, 74, 76, 104
Bychów 65, 68, 69, 89
Bydgoszcz 61
Bzów 96
- C**
Cassano 101
Cecora XXXIX
Chełm 43, 107
Chemnitz 101
Chęciny 37
Chodorówka 40
- Chwastów 112
Chybice LV, 16
Ciechanowiec 18
Ciechanów 7, 97
Ciszki LVII, 29
Czarna Napota 103
Czarna Ruś 56
Czechy 66
Czehryń 139
Czersk 63
Czerwona Ruś 56
Częstochowa 12, 58
- D**
Dago XXXV
Dama zob. Damm
Damm 134, 146
Dania X, XI, XIII, XXVIII, XXIX, XXXII, XXXIII, XXXIV, XXXV, 27, 130
Dąbrowne 110
Dembe LXI, LXII, LXIV, 3, 4, 5, 29, 55, 68, 105, 126
Derpt zob. Dorpat
Dębe zob. Dembe
Dębskie (Damskie), jezioro 134
Dniepr 48, 85, 89, 92, 94, 118, 132, 142
Dniestr 132
Dobre 103

- Dobrzyń 18
 Domaszewnica 105
 Dornik 101
 Dorpat 95
 Drezno XXVIII, 12, 49, 61, 107, 134, 138, 141, 143
 Driensam 146
 Drohiczyn 37, 100
 Drohobycz 111
 Drozdowo XXXVI
 Druja 80
 Dubno 44, 58
 Dunaj 143, 149
 Dyament (Dynamind, niem. Dünamünde) 131
 Dynamund zob. Dyament
 Dyneburg 18
 Dynemunt LXIII
 Działdówka 7
 Dziecinów 92
 Dziubulki LVI, 29
 Dźwina XIV, 131
- E**
 Egipt 137
 Elbląg 125, 126, 127, 138
 Elzberg 14
 Estonia XIII, XIV, XXXIII, XXXIV
 Europa Wschodnia XXXII
 Europa Zachodnia XXXII
- Europa XI, XII, XIII, XV, XXXI, XXXII
- F**
 Finlandia XXXI, XXXIII, XXXIV
 Flandria 93, 108, 146
 Francja IX, XII, XXX, XXXII, XLVI, XLVII, 58, 88, 129, 144, 146, 147
 Frederiksborg XXXIII
 Fredrikshald XXXIII
 Gandawa 93
 Garwolin 92
 Gdańsk X, 15, 31, 40, 58, 61, 64, 72, 74, 88, 123, 126, 128, 131, 133, 138, 148
 Geranony 86, 89
 Gielniów 105
 Glinian 130
 Głogów 47
 Gniew 58
 Gniewków 150
 Gnoin 94
 Godlewo 15
 Gołęb 64
 Goniądz LVIII, 37, 45
 Goraj LXII, 119
 Gorejec 116
 Gorzyce LXIII, 130
 Góra 74, 92, 100

- Grajewo 40
 Grodno XV, XXI, XXV, LVII, 24, 26, 30, 31, 34, 35, 36, 38, 40, 42, 45, 50, 54, 58, 62, 81
 Gródek 100
 Grudziądz 64, 99, 123
 Grynberg 141
 Guzów XXXIX
 Győr zob. Raab
- H**
 Halsingborg XXIX
 Hanower XXXII, XXXIII
 Harlow XI
 Hiszpania IX, 144, 147
 Holandia 27, 125, 138
 Holendry 100
 Holka 108
 Holsztyn XI, XII, XIII, XIV, XXXI, XXXIII
 Hołowczyn XXVI
 Horki 94, 95
 Horyhorki 110
 Horyszew Lacki 20
 Hubnów 120
 Huhnów 17
- I**
 Iłża 93
 Inflanty XII, XIII, XIX, XXXIII, XXXIV, XLI, LII, LXIII, 36, 48, 54, 58, 69, 91, 130
 Ingolstad XLV
 Ingria XIII, XIV, XXXIII, XXXIV
- J**
 Jakubowice 64
 Janiszki 68
 Janów 55, 116
 Jarosław 16, 17, 18, 20, 58, 81, 87, 106, 108, 110, 133, 150, 151
 Jassy 142
 Jaworów 28, 118, 143, 148
 Jazowo XLI
 Jedwabne LVII, LVIII, 35
 Jelna LI
- K**
 Kaczkowo 99
 Kadzieżno 116
 Kalisz XXII, XXIV, XLIII, 51, 52, 53, 54, 61, 62, 69, 70, 85, 87, 98
 Kałusz 111
 Kałuszyn 78
 Kamieniec 57
 Kamieniec Podolski LI, LXI, LXIII, 57, 58, 114, 119, 133, 135, 136, 139, 148, 149, 151

- Kamienna LX, 21
 Kamińczyk 77
 Kamionek (Kamionna) 97
 Karelia XXXIII, XXXIV
 Katalonia 149
 Kazimierz 72
 Kiczki 77, 119
 Kiejdany 81
 Kielce 7
 Kijów 45, 48, 57, 58, 69,
 76, 132, 139, 140
 Kistryn 146
 Kiszborg zob. Kryżbork
 Kliszów XVI, 4
 Kłajpeda 23
 Kłodawa LIV, 8, 67, 99
 Kobylany 46
 Kock LXI, 57, 69
 Kolin 111
 Kolno 55, 102
 Kołaczek LXIV
 Koniecpol XXVI, LXV, 102,
 103, 104, 105, 106
 Konopki LVII, LX, LXIV, 6,
 7, 9, 10, 18, 20, 29, 86
 Konstantynów 76
 Koronowo 61
 Korwinówka LXVI
 Kotolna 109
 Kowno XV, 42, 85, 86, 123
 Kozin 81
 Koźmin 70
 Kórnik 22, 79, 89, 114, 129,
 143
 Krakowiec 28
 Kraków XVI, XVII, XXIII,
 XXXV, XXXIX, XL,
 XLII, XLIV, XLVII, LXIX,
 4, 11, 12, 14, 19, 24, 26,
 37, 41, 42, 44, 46, 47,
 48, 55, 57, 58, 60, 65,
 69, 73, 74, 80, 83, 88,
 90, 96, 98, 102, 110,
 113, 114, 124, 126, 129,
 130, 148, 149
 Krasnystaw 33, 72
 Krobia 25
 Krosno LXIII, 133
 Krotoszyn LXV
 Królewiec 20, 23, 44, 126
 Krumlów XLIII
 Krym 150
 Kryżbork 19, 23
 Krzemieniec 65
 Krzemień 116
 Księstwo Mazowieckie 5, 122
 Kujawy 61, 90, 99
 Kupiska 79
 Kurlandia XIV, XIX, 19, 23,
 24, 36, 59, 69, 79, 130
 Kurów 46
- L**
 Lachowce 110
 Lachowice 43

- Landsberg 146
Latowicze LIX, LXIII, 18,
55, 64, 70, 77, 129
Leisnig 66
Leszno 17, 25, 62
Leśna 104
Leśnik zob. Leisnig
Lewartów 20, 64, 118
Lewocza 125
Leżajsk 28, 37
Lidzbark (Warmiński) 14
Lidzbark Welski 7
Lipsk XXXVI, 57, 66, 78,
81, 143, 149
Liptó 108
Litwa XXXVI, XLV, LX, 5,
8, 10, 23, 24, 36, 38, 40,
42, 43, 44, 45, 46, 48,
51, 56, 58, 59, 60, 64,
65, 68, 69, 75, 76, 78,
84, 90, 104, 110, 123,
127, 129, 130, 131, 148,
150
Liw 10, 78
London zob. Londyn
Londyn 12
Lublin XLIV, 5, 20, 22, 45,
46, 50, 64, 67, 68, 69,
72, 92, 95, 107, 123,
128, 143
Lubomla 46
Lubraniec 99
- Lwów XXI, LVII, LXIII,
LXIV, 4, 18, 21, 22, 25,
28, 29, 41, 43, 48, 50,
53, 57, 58, 59, 60, 63,
64, 76, 78, 81, 82, 106,
109, 110, 111, 114, 120,
122, 123, 133, 135, 142
- Ł**
Łaskarzew 18
Łęczycza 8, 70, 74, 100
Łęgonice LIV
Łęgonnica 9
Łochwica 109
Łomża 36
Łopienna 61
Łowicz 8, 20, 41, 54, 71,
73, 93, 103
Łódź 46, 47
Łuck 39, 41, 44, 58, 83,
140, 143
Łukowiec 78
Łuków 103, 140
Łysa Góra Świętego Krzyża
zob. Łysa Góra
Łysa Góra 15, 16
Łysobyki 105
- M**
Machów 109
Maciejowice 74
Madryt IX

- Majdan 17
 Malborg zob. Malbork
 Malbork 20, 33, 41, 72, 92,
 99, 126, 129, 131
 Malplaquet 121
 Mała Polska zob. Małopol-
 ska
 Małopolska XXI, XXV, XXVI,
 LXVII, 63
 Marchia Brandenburska 121–
 –122
 Mazowsze XXV, XXXV,
 XXXVII, XLVIII, IL, L,
 LVI, LIX, LXI, LXII,
 LXIII, 5, 10, 15, 21, 33,
 36, 38, 63, 92, 110, 130
 Mątwy 67
 Men 100
 Mercy zob. Merla
 Merla 112
 Mienia 3
 Międzyborze 83
 Międzyrzecz 98
 Mińsk (Mazowiecki) 63,
 Mińsk 64, 68, 69, 77, 79,
 86, 140
 Mitawa 36, 48
 Moguncja (Mainz) 100
 Mohilew 58, 62, 95
 Mohilow 110, 140
 Mokre 131
 Mołdawia XI, XII, XXX,
 135
 Moskwa zob. Moskwa
 Moskwa XXIII, XXIV, XXV,
 XXVI, XXVII, XXVIII,
 XXXII, XXXIII, XXXIV,
 XL, LI, LVII, 59, 62, 70,
 71, 81, 86, 95, 112, 114,
 124, 140
 Mścisław 103
 Murmiza (Gemauerthof) 26
- N**
 Nadarzyn 22
 Naddnieprze 90
 Naddniestrze 150
 Nadwiśle 72
 Nakwasz 110, 113, 114
 Narew 36, 76, 94
 Narwa XIV, XX, 85
 Neapol 65
 Nejsal 101
 Nepot 103
 Niderlandy 93, 121
 Nieborów 54
 Niemcy XXXIII, 58, 66
 Niemen 40
 Niemirów 132, 136, 150
 Nieśwież 42
 Nisko LXII, 17, 87, 90, 91,
 120
 Norwegia XXXI, XXXIII
 Nowe Miasto Korczyn 96,
 97

Nowe Miasto 8, 119
Nowogród 7, 44
Nowy Dwór XL
Nur 36
Nystad XXXIV

O

Obdorberg 146
Obliczyca LXIII, 151
Oborniki 79
Obrytki 43
Odolanów 88
Odra 30, 36, 66, 69
Okuniewo 56
Olborze 82
Oleśnica LX, 77
Olita 40
Oliwa 131
Olkienniki XIV
Olsztyn 98
Olszyny LX, LXIV, 30, 85
Ołomuniec XLIII
Opatów XXV, 114, 120
Orsza 85
Osieck (Ossieck) 34, 70
Ossock zob. Osieck
Ostróg 110
Oudenaarde 93
Ozylia XXXV
Ożarów 78

P

Padwa XXXVIII, XLV
Pakość 67
Paris zob. Paryż
Paryż XXXII, 101
Peczyna 7
Perewołoczna XXVII, 116
Perugia XLVII
Petersburg XXXIX, 128
Petrykozy 100
Piątek 103
Pińczów 4
Pińsk 43, 76
Piotrków XXII, 40, 121
Piotrowin 120
Płock Wielki nad Wisłą 37
Płock 7
Płońsk 45
Podgórze Krakowskie LXIII
Podgórze 36, 37, 38, 44,
46, 99, 106, 110, 127,
133
Podkamień 114
Podlasie XXXV, 5, 10, 21,
30, 36, 44, 48, 103
Podniestrze LI
Podole XII, 27, 36, 38, 44,
76, 88, 94, 130, 136,
140, 143, 147, 148
Pogonela (Pogorzela?) 77
Pokucie 76, 94, 100, 113,
123

- Polesie 135, 147
 Polska V, X, XII, XX, XXIX, XXXIII, XXXV, XXXIX, XL, XLV, 9, 30, 32, 33, 36, 37, 49, 50, 53, 54, 56, 58, 59, 66, 68, 78, 90, 98, 121, 123, 129, 130, 133, 134, 135, 138, 139, 140, 141, 147
 Połock 85, 86, 108, 110
 Połonne 24, 48, 112, 143, 147
 Połtawa XXVII, XXVIII, 72, 104, 115, 117
 Pomerania 4, 129, 130, 134, 139, 141, 144, 146
 Pomorze XIII, XXIX, XXXI, XXXIII, 94, 127
 Poniec 25
 Poznań XXI, XXII, XLVI, 8, 17, 25, 39, 42, 44, 47, 52, 56, 58, 60, 61, 62, 63, 66, 69, 72, 75, 85, 87, 93, 98, 111, 114, 120, 141
 Praga XVI, XLIII, 22, 31, 56, 69, 97, 130
 Prawobrzeże XII
 Proсна 51
 Prusy Królewskie XLVIII, 27, 30, 42, 43, 75
 Prusy Książęce XXXVII, XXXIX, 34
 Prusy XVIII, XXIX, XXXII, XXXVII, XXXIX, XLVIII, 5, 10, 27, 30, 31, 33, 42, 43, 55, 58, 63, 68, 69, 73–74, 75, 92, 93, 95, 99, 100, 106, 110, 114, 122, 130, 131, 146
 Prut XXX, XXXI
 Przytyk LXII, 122
 Psków 58
 Pułtusk XVII, XLIII, 15, 18, 21, 24, 36, 44, 45, 51, 63, 68, 74, 76, 77, 85, 90, 93, 94, 107
 Puszcza Kurpiowska XXV
- R**
 Raab (Györ) 138
 Raba 102
 Radawce 109
 Radom LXII, 122, 147
 Radomyśl LXIV
 Radoszkowice XXV
 Radotowice 89
 Radziejów 99
 Radziłłowo (Radziłłowo) XXXVIII, LVII, LVIII, 8, 30, 40
 Radzyn 17
 Radzyń 9
 Rajce 109
 Rajgród 48

- Rakowo XXXV, XXXVI
Rakowo–Boginie XXXVI
Rakowo–Czachy XXXVI
Rastatt IX
Rawa Ruska X, 109
Rawa 8, 46, 56, 73, 93, 121
Ren 65, 67, 100, 141
Rewel XXIX
Rewl XXXVIII
Romaj 60
Rosja X, XII, XIII, XV, XXIII,
XXIV, XXIX, XXXII,
XXXIII, XXXIV
Rostki LV, LXIV, 9, 10
Rudnik XXXVIII, LIII, LXIV,
3, 4, 7
Rumelia 137
Ruś XXXVI, 21, 27, 36,
38, 40, 42, 43, 44, 46,
55, 56, 58, 59, 100, 123,
127, 131, 140
Rydzyn 47
Ryfus 68
Ryga XIV, XXIX, XXXV,
LII, LXIII, 4, 5, 19, 26,
50, 51, 89, 110, 122,
123, 127, 128, 129, 130
Ryki 105
Ryssel (Rüsselsheim) 98,
100, 101
Ryswick IX
Rzeszów 148
Rzym XLIII, XLIV, XLVII,
33, 65, 92, 101, 128,
146
- S**
Sabnie 100
Saksonia X, XII, XIII, XXII,
XXIV, XXV, XXIX, 11,
24, 25, 26, 28, 29, 31,
36, 46, 47, 49, 50, 51,
53, 54, 56, 57, 58, 61,
63, 64, 66, 67, 68, 69,
70, 71, 108, 122, 125,
127, 133, 141, 147, 148
San 116
Sandomierz LV, LXIII, 16,
17, 20, 44, 63, 64, 87,
91, 130
Saragossa 147
Sardynia 124
Satanów 112
Śącz Stary zob. Stary Śącz
Sieciechów 114
Siedmiogród 101
Siemień 106, 107
Sieniawa 17
Siennica LIX, 77, 92
Sieradz 50
Sierpc 99–100
Skalda 93
Skania XXVIII, XXXI, 125,
127, 130

- Skaryszew LX, 8, 33, 97, 130
 Skaryszów zob. Skaryszew
 Skarzyszew zob. Skaryszew
 Skierniewice 41
 Skrzynna (Skrzynne) zob. Skrzynno
 Skrzynno 93, 105
 Słuck 86, 140
 Słupcza 70, 71
 Służew 94
 Smarzewo 90
 Smilańszczyzna 43
 Smoleńsk 68, 81, 85, 140, 150
 Smorgonie XXV, 60
 Smorgoń 86
 Sobienice 92
 Sochaczew 8
 Sokal LV, 20, 21, 110
 Solec 22, 100, 150
 Soła 89, 90
 Soroka 133
 Sorokomla 57
 Sola 103
 Spisz 24, 37
 Spree 102
 Sreda zob. Środa Wielkopolska
 Stanisławów 140
 Stara Warszawa 118
 Stara Wieś 48, 100
 Stary Sącz 125
 Stawiska 7
 Stężyca 64
 Stockholm zob. Sztokholm
 Stralsund XXXI
 Stryj 111
 Sucha 78
 Sund XXXIV
 Suraż 44
 Swierze 107
 Syców 98
 Sycylia 124
 Szczecin XXXII, XXXIII–XXXIV, LXVII, 46, 50, 72, 91, 92, 98, 125, 127, 131, 134, 146, 147, 148, 149
 Szczepanków 7
 Szczuczyn 9, 31, 46, 122
 Szkudy 23, 24
 Szląsk zob. Śląsk
 Sztetyn zob. Szczecin
 Sztokholm XIII, XXXI
 Szwecja X, XV, XVII, XVIII, XIX, XXVIII, XXX, XXXI, XXXII, XXXIII, XXXIV, XXXV, XLV. 4. 6. 72. 146
Ś
 Śląsk XI, LXVII, 25, 26, 27, 50, 56, 62, 66, 75, 78, 92, 98, 122, 144

Środa Wielkopolska 97, 141
 Święte 78
 Święty Krzyż 16

T

Tarczyn 56
 Tarnis zob. Tars
 Tarnogóra 33, 65
 Tarnogród 58
 Tarnów LXII, 108
 Tars 137
 Tczew 40
 Tortosa XLIII
 Toruń XVII, XIX, XXI, LIV,
 LXII, 5, 7, 8, 10, 11, 20,
 44, 45, 58, 61, 63, 64,
 71, 72, 74, 75, 77, 80,
 88, 91, 99, 121, 122,
 139, 144, 150
 Travendahl XIV
 Trenczyn 102
 Trimaros zob. Trypolis
 Trypolis 137
 Turcja XXVIII, XXIX, LII,
 LXV, 76, 121, 123, 151
 Turobin 96
 Tykocin XVI, XXV, LVII,
 LVIII, LX, 21, 27, 30,
 31, 33, 34, 36, 37, 40,
 42, 44, 48, 51, 76, 78,
 83, 86, 99, 103

U

Uchnów zob. Uhnów
 Uhnów 117
 Ukraina V, XXV, XXX, 24,
 30, 54, 68, 83, 114, 135,
 136, 150
 Ulma 65
 Urynów 17
 Uście Solne 102
 Uświat 110
 Utrecht IX
 Uznam XXXIV

V

Verden XXXII
 Verden XXXIII
 Vilno zob. Wilno

W

Waręż 17, 110
 Warka 67
 Warmia 5, 10, 24, 27, 43,
 74, 75, 84, 149
 Warszawa X, XII, XIV, XVI,
 XVIII, XIX, XXI, XXII,
 XXV, XXVIII, XXXIX,
 XXXIX, XL, XLII, XLIII,
 XLVI, XLVII, IL, L, LI,
 LXI, LXIX, 4, 6, 7, 8, 10,
 11, 13, 15, 16, 17, 19,
 20, 22, 24, 25, 31, 33,
 34, 37, 38, 48, 51, 53,

- 55, 56, 57, 58, 60, 61,
63, 64, 65, 67, 68, 69,
72, 73, 74, 76, 77, 88,
91, 92, 93, 95, 97, 100,
101, 102, 103, 104, 105,
107, 108, 109, 114, 118,
119, 121, 124, 126, 127,
129, 130, 134, 135, 137,
139, 140, 141, 146, 147,
149, 150, 151
- Warwol 89
- Wąwolnica 20
- Wel 7
- Wenecja 146
- Wersal XXXII
- Węgrów 48, 78, 83, 100,
103
- Węgry 54, 101, 108, 124,
125
- Widawa 66, 72
- Wiedeń XXXIII, XLIII
- Wieliczka 60, 83, 98
- Wielka Brytania XXXIII,
XXXV
- Wielka Polska zob. Wielko-
polska
- Wielkie Księstwo Litewskie
XV, XVIII, XXXV, XLI,
XLVIII, L, 6, 9, 21, 42,
49, 53, 54, 80, 84, 105,
113, 114, 118, 119, 140
- Wielkopolska XVIII, XXV,
LXVII, 17, 22, 25, 30,
39, 46, 49, 51, 57, 63,
70, 71, 73, 84, 110, 111,
114, 121, 127, 131, 141,
144, 149
- Wieluń 25, 84
- Wieprz 105
- Wierzbno 78
- Wilno XV, XXXVII, XLI,
XLV, XLVI, LI, 26, 29,
36, 42, 44, 54, 56, 58,
62, 63, 69, 78, 79, 84,
85, 86, 89, 142, 149
- Winnica 132
- Wisła XXIV, LIX, 8, 18, 22,
26, 32, 37, 46, 69, 70,
73, 74, 75, 78, 85, 88,
92, 93, 97, 102, 113,
114, 115, 117, 120, 126
- Wissa LVII
- Wiśnia 95
- Wiśniowiec 65
- Wiśniów LX, 105
- Witebsk XLVI, 58, 110
- Wizna 15, 121, 122
- Włochy XXXVIII, XLV, XLVII
- Włocławek 74, 78
- Wodynie 78
- Wolin XXXIV
- Wołkowysk 89
- Wołogda 95
- Wołyń L, 36, 46, 48, 65,
68, 74, 81, 83, 94, 110,
118, 147

- Worksła 112
Wólka Domaszewska 105, 106
Wrocław XI, XXII, XXV, XXXVII, XLVIII, LXVII, LXIX, 15, 16, 47, 53, 54, 62, 65, 66, 77, 78, 79, 81, 93, 95, 98, 104, 106, 110, 126, 129, 136, 142
Wschowa XXI, 17, 39
Wyborg XXIX, XXXV
Wyspy Alandzkie XXXII
Wyszków XVI, 78
- Z**
Zakroczym LIII, LIX, 7, 18, 56, 74, 97
Zakrzówek 106
Zambrów XVI
Zamość 20, 43, 50, 104, 105, 114, 118
Zatoka Fińska XXXIV
Zawichost 116
Zawiśle 140
Zbaraż L, 65
Zelandia XIV, XXXI
Zelbork 19
Zeliszewo 77
Złoczów 106
- Ż**
Żmudź 23, 24, 69
Żółkiew XXIII, LVI, 29, 53, 54, 57, 58
Żuławy 58, 61
Żwirowicze LI
Żytomierz XLVII, LXV

SPIS TREŚCI

Przedmowa wydawcy	V
Wstęp	IX
Wielka wojna północna (1700–1721)	IX
Rakowscy herbu Trzywdar	XXXV
Autor pamiętnika	LII
Zasady edycji	LXVI
Wykaz skrótów	LXIX
Pamiętnik	I
Słownik zwrotów staropolskich i łacińskich	152
Indeks osób	160
Indeks nazw geograficznych	179

Dotychczas w serii Pamiętniki z XVII–XX w. ukazały się następujące pozycje:

Jakub Łoś, *Pamiętnik towarzysza chorągwi pancерnej*, oprac. Romuald Śreniawa–Szypiówski

Mikołaj Jemiołowski, *Pamiętnik dzieje Polski zawierający (1648–1679)*, oprac. Jan Dziegielewski

Aleksander D. Skorobohaty, *Diariusz*, oprac. Tadeusz Wasilewski

Na nieznanne losy. Między Ołońcem a Jadryniem. Dwa pamiętniki z zesłania po powstaniu styczniowym, oprac. Anna Brus

Kazimiera Paulina Rogowska, *Pamiętnik warszawskiej pensjonarki*, oprac. Edward Tryjarski

Jerzy Jaruzelski, *Księżę Janusz (1880–1967). Szkice. Wspomnienia Janusza Radziwiłła*

Helena Mauberg, *Pewna historia. Czy Alfred Potocki uratował, czy zdradził Zamek w Łańcucie?*

Cena 39,00 zł

Wawrzyniec F. Rakowski • PAMIĘTNIK...

ISBN 83-7181-269-8

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Digitalizacja i udostępnienie w internecie finansowane w ramach umowy 753/P-DL/NCN/2016 ze środków Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego przeznaczonych na działalność upowszechniającą naukę.